

Rapport 2005:27

LÄNSSTYRELSEN
I STOCKHOLMS LÄN

Friluftsliv i tätort

Del 2. Underlag för friluftsplän. Exempel Järvafältet.

**Författare:
Ingemar Ahlström**

Rapport 2005:27

LÄNSSTYRELSEN
I STOCKHOLMS LÄN

Friluftsliv i tätort

Del 2. Underlag för friluftspan. Exempel Järvafältet

Författare: Ingemar Ahlström, 2005

Utgivningsår: 2005

Foto omslag och övriga fotografier: Ingemar Ahlström

Omslagsbildtext: Järvafältets entré vid Boda i Sollentuna.

Tryckeri: NRS tryckeri, Huskvarna, upplaga 1000 exemplar

ISBN: 91-7281-199-4

Denna rapport kan beställas från Miljö- och planeringsavdelningen, Länsstyrelsen i Stockholms län,
tel 08-785 40 00

Besök också vår webbplats **www.ab.lst.se**

Förord

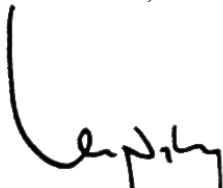
Friluftsliv har under de senaste åren uppmärksamrats alltmer och i många sammanhang lyfts fram i den statliga naturvårdspolitiken. Inte minst har den tätortsnära naturen stått i fokus. Som exempel kan nämnas det uppdrag som regeringen 2002 gav de tre storstadslänen och som innebär att respektive län skulle redovisa hur de mest värdefulla tätortsnära områdena för friluftsliv och naturvård kunde ges ett varaktigt skydd och förvaltning.

Sett ur ett folkhälsoperspektiv och vårt välbefinnande är den vardagsnära naturen viktig. Fysisk inaktivitet är idag en av de största riskfaktorerna för ohälsa och förtidig död. Friluftsliv är en av de viktigaste formerna för fysisk aktivitet och forskningen visar att närmiljön har en avgörande betydelse för om man är fysisk aktiv, vistas ute och bedriver friluftsliv.

För att långsiktigt understöjda motion och friluftsliv är en väl genomtänkt planering av stor betydelse. Syftet med föreliggande rapport är att visa hur friluftsplanering kan ingå som en naturlig del i den fysiska planeringen.

Länsstyrelsen vill med denna rapport bidra till att höja kunskapen och intresset för dessa frågor. Ingemar Ahlström har författat rapporten och ansvarat för projektet. Författaren ansvarar själv för innehållet.

Stockholm, december 2005.

Lars Nyberg
Miljö- och planeringsdirektör
Länsstyrelsen i Stockholms län

Innehåll

Innehåll	1
Sammanfattning	4
Sektorsplan stärker friluftslivet	4
Tillgänglighet i flera dimensioner	4
Järvafältet som exempel	5
Närheten och naturen uppskattas mest	6
Åtgärdsförslag i sammandrag	6
Bakgrund	8
Naturen – en länk mellan idrott och friluftsliv	10
Idrott och friluftsliv på samma arena	10
Idrottspolitiska program i Stockholms län	10
Varför behövs en friluftsplän?	12
LAC - underlag i nio steg	14
Friluftspläns innehåll	16
Mer än grönpän	16
Friluftspläns textdel	17
Friluftspläns kartdel	25
Information i friluftspläns	27
Grundläggande principer	27
Skyltning för friluftsliv	28
Standarden måste revideras	30
Spår	31
Spår och leder ökar tillgängligheten	31
Program för planering, tillsyn och underhåll	31
Förvaltning och skötsel	34
Förvaltningen påverkar friluftskulturen	34
Konflikter	34
Restriktioner och påbud	37
Friluftslivet och Allmänningarnas tragedi	38
Del II. Järvafältet – ett exempel	40
Fyra reservat med olika förvaltare	40
Från skjutfält till naturreservat	41
Friluftslivet i reservatsföreskrifter och skötselplaner	43

På naturens villkor	43
Grön överbikt.....	44
Information	45
Mer information önskas.....	45
Skyltning, märkning och vägvisning.....	45
Anslagstavlor.....	45
Reservatskarta, folder och naturinformation.....	46
Övriga kartor	47
Tillgänglighet.....	49
Bil och kollektivtrafik.....	49
Förbindelsestråk	49
Tillgänglighet i reservatet	50
Upplevelsevärden	54
Större krav på kvalitetsvärdering	54
Anläggningar och anordningar.....	57
Naturskola, serveringar, rast- och klubbstugor.....	57
Grillplatser, toaletter.....	57
Övriga anläggningar och anordningar	58
Ridanläggningar	58
Vägar.....	62
Vandringsleder	63
Motionsspår.....	63
Skidspår	63
Kvalitetsvärdering av motionsspår	68
Värdering av tre kriterier i tre nivåer.....	68
Kommentarer till kvalitetsvärdering.....	70
Kommentarer och förslag till åtgärder.....	71
Besöksräkning	73
Mätplatser och mätresultat.....	73
Skötsel och tillsyn	75
Västra Järvafältet	75
Östra Järvafältet.....	75
Hansta	76
Hur locka fler besökare?	76
Kommentarer och förslag till åtgärder.....	77
Intervjuer ridanläggningar.....	80
Kommentarer och förslag till åtgärder.....	81
Så används Järvafältet för skolans idrotts- och friluftsverksamhet.....	82

Intervjuresultat i sammandrag.....	82
Så använder föreningarna Järvafältet.....	85
Intervjuresultat i sammandrag.....	85
Buffertzoner och mellanrum	89
Exemplet Lillskogen	89
Kommentarer och förslag till åtgärder.....	89
Förslag till åtgärder i sammandrag	91
Referenser	93
Bilagor	95
Bilaga 1. Idrottspolitiska program och friluftsplåner, Stockholms län 2003	
Bilaga 2. Ridvågar på Järvafältet	
Bilaga 3. Låmpliga stråckningar för skidspår	
Bilaga 4. Motionsspår framkomlighet	
Bilaga 5. Motionsspår skyltning	
Bilaga 6. Motionsspår miljå	
Bilaga 7. Lagar	

Begrepp och definitioner

Friluftsliv: Begreppet friluftsliv har utfårligt behandlats i Lånsstyrelsens rapport 2001:18 Friluftsliv i tätort, del I. I den här rapporten används begreppet friluftsliv i vid bemårkelse och innefattar naturbaserad sport och motion som terrångcykling, ridning, motionslåpning, stavgång, promenader, orientering och skidåkning. Det åverensståmmar i allt våsentligt med den definition som används i Fårordning (2003:133) om statsbidrag till friluftsforganisationer: Vistelse utomhus i natur- eller kulturlandskapet får vålbeffinnande och naturupplevelser utan krav på tåvling.

RTK: Regionplane- och trafikkontoret

SIS : Beteckning får svensk standard. (Standardiseringskommissionen i Sverige/Swedish Standards Institute)

Gc-våg: Gång- och cykelvåg

VMF: Vågmårkeshfårordningen

Sammanfattning

Sektorsplan stärker friluftslivet

Med den nya naturvårdspolitiken har friluftslivet fått större betydelse i naturvården. Detta har bland annat markerats genom att Naturvårdsverket återfått det centrala ansvaret för friluftsliv, ett friluftsråd har inrättats på Naturvårdsverket och statsbidrag utgår till kommuner och organisationer för friluftsprojekt. Friluftslivet har under de senaste decennierna genomgått stora förändringar och i vissa avseenden närmat sig idrotten, som i sin tur har närmat sig friluftslivet med naturen som arena. Såväl idrotten som friluftslivet har allt mer uppmärksamats som en resurs i folkhälsoarbetet. Men få kommuner har något idrottspolitiskt program eller något sektorsprogram för friluftsliv. Sådana program är nödvändiga för en långsiktig och effektiv satsning på motion och friluftsliv. En plan för friluftsliv kan också bidra till att höja friluftssektorns status, och utgör en viktig grund vid prioriteringar mellan olika sektorsintressen. Den stegvisa planeringsmodellen LAC (Limits of Acceptable Change) kan användas som utgångspunkt för planering och förvaltning för friluftsliv och för innehållet i en friluftsplan.

En friluftsplan ska inte bara redovisa nuvarande förutsättningar utan framför allt ange färdriktningen. Tydliga mål för friluftslivet är därför ett viktigt inslag i friluftsplanen. Konflikter inom friluftslivet har blivit vanligare och hotar både allemansrätt och upplevelsevärden. Med genomtänkt planering och förvaltning går det att förebygga konflikter. Samordning och helhetssyn är bärande begrepp i en friluftsplan. Därför är det viktigt att friluftsplanen har en naturlig koppling till kommunens övriga fysiska planering, liksom till regional översiktlig planering för grönstruktur. För alla naturreservat finns en skötselplan som oftast är väl detaljerad för den rena naturvården, medan däremot friluftsfrågorna behandlas betydligt mer kortfattat. Mer detaljerade skötselanvisningar behövs som underlag för skötsel och tillsyn som rör friluftslivet.

Tillgänglighet i flera dimensioner

En grundläggande fråga i friluftsplanen är tillgänglighet. I tätorternas översiktsplaner talas om vikten av gröna stråk som förbindelser ut till naturen. Men för att värdet av de gröna stråken till fullo ska tas till vara räcker det inte med bevarande. Då är det nödvändigt med en mer offensiv planering av norsk turvägsmodell, där inte minst skyltning och vägvisning spelar en stor roll. Över huvud taget har information i vid bemärkelse stor betydelse för tillgängligheten. En avgörande förutsättning för att locka ut folk i naturen är att dom vet att den finns och hur man hittar dit. Skyltning, märkning och vägvisning är ett viktigt inslag i arbetet med att göra naturen tillgänglig. Det

betyder inte att naturen ska gödslas med skyltar, utan om man ska skylta så ska det göras på rätt sätt. Den svenska standard för friluftsskyltning som fastställdes 1970 upphävdes 2004. Naturvårdsverket bör ta initiativ för att fastställa en ny friluftsstandard anpassad till nya förutsättningar.

Inte bara den fysiska tillgängligheten till naturen och i naturen har betydelse. Viktig är också den mentala tillgängligheten där områdets attraktivitet har stor betydelse. Ett välskött område som erbjuder fina upplevelser utan konflikter och som kan nås på trevliga vägar lockar besökare. Naturen ska vara tillgänglig för alla, men det är nödvändigt att diskutera innebörden av begreppet tillgänglighet och ställa det i relation till friluftslivets mål. Annars finns risk att tillgänglighet övergår i otillgänglighet; de upplevelser man vill göra tillgängliga flyttas bara längre bort.

Järvafältet som exempel

Järvafältet har valts som exempel på ett tätortsnära friluftsområde. Det består av fyra sammanhängande naturreservat och förvaltas av tre kommuner vilket ställer särskilda krav på helhetstänkande och samordning i förvaltningen. Utvecklingen på Järvafältet har kunnat följas under mycket lång tid, vilket givit värdefullt perspektiv på planering och förvaltning. Syftet har varit att granska Järvafältets naturreservat ur ett friluftsperspektiv, och med det som utgångspunkt diskutera friluftslivets förutsättningar och möjligheter. De förslag till åtgärder som ges i rapporten är i stor utsträckning av generell art och tillämpbara på planering och förvaltning för friluftsliv över huvud taget.

Järvafältet är ett välbesökt och på det hela taget välskött naturreservat med levande jordbruk och en varierande natur som bjuder på upplevelsekvalliteter av skilda slag. Den gröna naturvården med skogsskötsel, landskapsvård, kulturminnesvård och biotoputveckling håller hög kvalitet. Särskilt har man lyft fram och vårdat det kulturhistoriska landskapet. De mer friluftsriktade åtgärderna uppvisar däremot större variationer i kvalitet, särskilt i fråga om spår och leder och skyltning för friluftsliv. Skyltningen ska enligt reservatsbesluten utföras enligt svensk standard SIS, men det är ännu efter 20 år inte genomfört. Med tanke på den nya friluftspolitiken är det nödvändigt att vidga kompetensen inom reservatsförvaltningen med mer inriktning mot friluftspanering. Kompetensen i dag har stark övervikt åt det ”gröna” hållet med tyngdpunkt på ekologi, biologi och landskapsvård. Även tillgängligheten sett i ett brett perspektiv har brister. I det sammanhanget är det nödvändigt med en vidgad syn på reservatsförvaltningen som en integrerad del i regional och kommunal planering. Det måste bli tydligare vem som har ansvaret för de ”mellanrum” som knyter ihop grönstrukturen och förbättrar tillgängligheten.

I Sollentunas naturvårdsplan från 1993 varnades för en ”förparkning” av naturen. Det vägnät i naturreservatet som skulle kunna utgöra basen i ett system av skidspår hålls vintertid plogat för att underlätta

”sommaraaktiviteter” som promenader, motionslöpning, stavgång, ridning och cykling. Och de flesta stigsträckningar utanför vägarna som lämpar sig för skidåkning är markerade som ridstigar. I beslutet för Järvafältets naturreservat anges att de naturgivna förutsättningarna för friluftslivet ska styra nyttjandet av naturreservatet, men skidåkning är vintertid den mest lågprioriterade aktiviteten i naturreservatet. Kostnaderna för skidspår i naturreservatet uppgår till 0 kronor om året.

Sedan 1980 har antalet ridhästar i anslutning till Järvafältet femfaldigats och uppgår 2005 till cirka 300 stycken. Antalet ridanläggningar/stall har under samma period ökat från 5 till 20. Järvafältet är väl tillrättat för ridning med ett sammanhängande nät på närmare fem mil markerade ridvägar och ridstigar. Trots detta förekommer omfattande otillåten ridning utanför det markerade ridvägnätet. Ridning är den aktivitet som torde orsaka mest konflikter i samband med friluftsliv. Obligatorisk märkning av hästar och bättre utbildning av ryttare och verksamhetsansvariga vid ridanläggningarna är viktigt för att minska konfliktriskerna. Även lösa hundar är en källa till konflikter på Järvafältet. Men ingen i den personal som arbetar med tillsyn i reservatet har genomgått utbildning till naturvårdsvakt eller tillsynsman med kompetens att övervaka efterlevnaden av reservatsföreskrifterna.

Närheten och naturen uppskattas mest

Naturreservatet är en stor resurs för skolans idrotts- och friluftsverksamhet. De intervjuer som gjorts med idrottslärarna i Sollentuna visade att närheten, den ”orörda” naturen och bilfria vägar särskilt uppskattades. Över 20 av de 28 intervjuade lärarna uppgav att de åtminstone någon gång per läsår använde Järvafältet. Dåliga kommunikationer och brist på tid var de främsta skälen till att man inte oftare använde naturreservatet. Även företrädare för de 28 föreningar runt Järvafältet som intervjuades angav närheten, bilfria vägar och omväxlande natur som de främsta värdena med Järvafältet. Vägarna, stigar, markerade spår och den obanade terrängen var de ”anläggningar” man mest använde. Det som störde mest var ridning, terrängcykling, nedskräpning, lösa hundar och buller. För endast två föreningar innebar reservatsföreskrifterna begränsningar i verksamheten, annars var inställningen att reservatsförordnandet var en fördel för verksamheten. Skyltningen kunde dock vara bättre.

Åtgärdsförslag i sammandrag

Det finns goda möjligheter att utveckla förutsättningarna för friluftsliv i Järvafältets naturreservat. Några idéer i sammandrag:

- Samordning av skötselplanerna med utveckling av den del som rör motion och friluftsliv. Bättre sektorssamordning och samordning mellan förvaltningar med verksamhet av betydelse för naturreservatet.

- Ett gemensamt program för skötsel, skyltning och användning av vägar, spår och leder med utgångspunkt i reservatsbesluten och en diskussion om innebörden av begreppet tillgänglighet.
- Ett gemensamt program för information i vid bemärkelse, med bland annat översyn och samordning av skyltning och märkning.
- Kompletterande kompetens inom förvaltningen med inriktning mot motion och friluftsliv. Utbildning av tillsynsmän.
- Utbildning av ryttare samt anläggnings- och verksamhetsansvariga vid ridanläggningar om ridning och allemansrätt och Miljöbalkens ansvarsregler. Obligatorisk märkning av hästar som används i naturreservatet.
- Inventering av möjligheterna att använda organisationernas erfarenhet och kunskap i reservatsförvaltningen.

Bakgrund

Friluftsliv och annan fysisk aktivitet i avspända former har stor betydelse för hälsa och välbefinnande. Möjligheter till avkopplande naturvistelse är särskilt viktigt i storstadsområden som motvikt till vardagslivets påfrestningar. Åtgärder för att främja motion och friluftsliv är därför ett allmänt samhällsintresse. Detta har bland annat markerats genom en ny naturvårdspolitik med stark betoning på friluftslivets betydelse, särskilt det tätortsnära friluftslivet. Friluftslivets ökade betydelse har markerats även på andra sätt: Naturvårdsverket har återfått det centrala ansvaret för friluftslivsfrågor. Statsbidrag på 300 miljoner kronor utgår under tre år till kommuner för lokal och regional naturvård inklusive friluftsliv. Ett friluftsråd har inrättats på Naturvårdsverket för att stärka arbetet med friluftsliv och fördela statsbidrag till friluftorganisationer. Skogsstyrelsen har bedrivit ett omfattande EU-Life projekt om hur den tätortsnära skogen ska göras mer tillgänglig för rekreation.

Åtskilliga utredningar och studier har visat att enkla och billiga aktiviteter som strövande i skog och mark, cykelutflykter, motionslöpning, skidturer och liknande utövas av många. Det är också vad en stor del av befolkningen vill att samhället satsar på. Det är dessutom aktiviteter som är billiga både för utövare och samhället. Ändå har planeringen för friluftsliv varit eftersatt med kunskapsbrist på alla planeringsnivåer, frånvaro av helhetssyn och oklar ansvarsfördelning. De flesta kommuner redovisar och beskriver områden för friluftsliv i sina översiktsplaner. Oftast är resonemangen allmänt hållna med värdeladdade uttryck som andas stora ambitioner. Men för det mesta saknas strategier och åtgärdsprogram för hur man ska gå vidare och utveckla de förutsättningar som redovisas i planerna. Detta tas upp i den första delen av projektet som har redovisats i Länsstyrelsens rapport 2001:18 *Friluftsliv i tätort* del 1.

Planeringen för friluftsliv tog fart i början av 1970-talet när Naturvårdsverket bedrev utvecklingsarbete och fördelade statsbidrag till kommuner och organisationer, och Kommunförbundet hade en stark fritidssektion som arbetade med bland annat friluftslivsfrågor. Sedan dess har friluftslivet genomgått stora förändringar som inneburit delvis nya förutsättningar. Det har också vuxit fram en ny insikt om naturens och friluftslivets betydelse ur folkhälsosynpunkt. Men arbetet med friluftslivsfrågor i den offentliga sektorn har i stort förblivit oförändrad. Få kommuner har en sektorsplan för friluftsliv. En plan är nödvändig som underlag för en långsiktig och effektiv planering för friluftsliv och för att kunna ta vara på de möjligheter som de nya satsningarna på friluftslivet innebär.

Syftet med den här delen av projektet *Friluftsliv i tätort* är att den ska kunna utgöra ett underlag för arbetet med regionala och kommunala friluftplaner.

Projektet har karaktär av idéprojekt och präglas av ett övergripande synsätt på friluftslivet med utgångspunkt i friluftslivets möjligheter. Rapportens första del innehåller förslag på vad som bör finnas med i en friluftspan, och en del i övrigt att fundera på i arbetet med planering och förvaltning av natur för friluftsliv. Med det som utgångspunkt har Järvafältets naturreservat granskats med inriktning på friluftslivets förutsättningar och behov. Naturreservatet utgör kärnan i en av Stockholms viktigaste grönkilar, och är ett av de mest besökta naturreservaten i länet. Det ligger i en expansiv region med växande befolkning. Järvafältet består av fyra sammanlänkade naturreservat med flera förvaltare, vilket ställer särskilda krav på helhetstänkande och samordning. Projektet har därigenom en naturlig koppling till delprogrammet *Grönstruktur och naturskydd* inom ramen för det miljöförhållningsprogram för Stockholms län som har utarbetats av Länsstyrelsen, Regionplane- och trafikkontoret och Stockholms läns kommunförbund i samverkan. Även om projektet har en tätortsnära inriktning är principer och idéer allmänt tillämpbara på planering och förvaltning av natur för friluftsliv.

Enkla aktiviteter som strövande i skog och mark är vad många önskar.

Naturen – en länk mellan idrott och friluftsliv

Idrott och friluftsliv på samma arena

Under det tidiga 1900-talet var gränsen mellan idrott och friluftsliv flytande. De flesta idrotter bedrevs utomhus på naturens och klimatets villkor. Man talade om ”friluftsidrotter”. I *Boken om Friluftslif* från 1910 fanns ett kapitel om idrottens organisation i Sverige och om bestämmelser för Riksidrottsförbundets idrottsmärke. Boken innehöll också en förteckning över svenska rekord i friidrott. Också i 1962 års fritidsutredning gavs begreppet friluftsliv en vid innebörd och innefattade bland annat bollspel, friidrott, orientering och terränglöpning, dock under förutsättning att det inte bedrevs tävlingsmässigt. Tankarna om idrottens och friluftslivets odelbarhet präglade även Idrottsutredningens betänkande 1969 *Idrott åt alla*. Utredningen konstaterade att idrott och friluftsliv i allt högre grad vuxit samman, och att det var ointressant att skilja de båda begreppen åt. Därför använde utredningen begreppet ”idrott” som samlande beteckning för idrott och friluftsliv. Sammanlänkningen mellan idrott och friluftsliv präglade också den offentliga förvaltningen, inte minst i kommunerna. På central nivå bedrev Naturvårdsverket fram till mitten av 1980-talet utvecklingsarbete för idrott och friluftsliv alltifrån naturstigar till elasticitetsmätningar på löparbanor. Man fördelade också statsbidrag till anläggningar för motion och friluftsliv. Sedan dess har delar av friluftslivet utvecklats i riktning mot idrotten och bedrivs i tävlingsmässiga former i naturen, och ibland till och med inomhus.

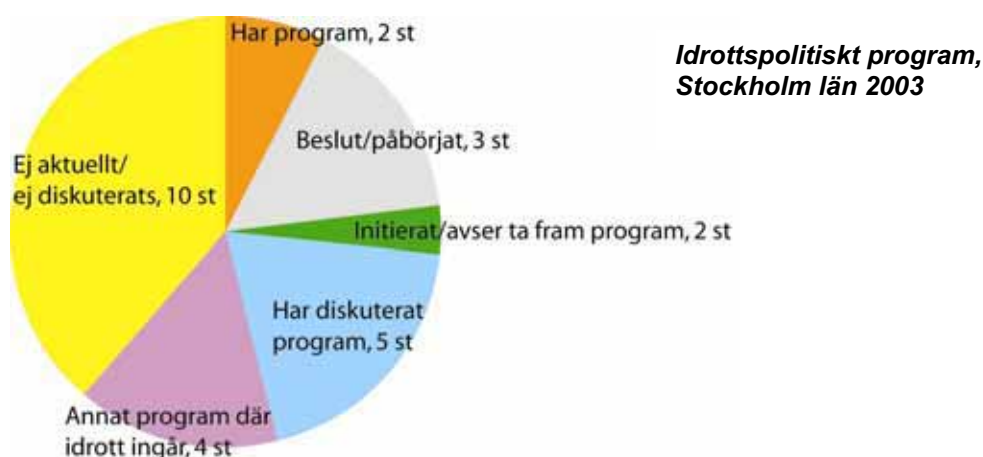
Även om många av de så kallade friluftsidrotterna numera har föga gemensamt med traditionellt friluftsliv har ändå naturen stor betydelse för idrotten. Många idrotter bedrivs med naturen som tävlings- och träningsarena. Som exempel kan nämnas orientering, ridning, båtspport, terränglöpning, skidåkning, terrängcykling och en del motorsporter i enlighet med Terrängkörningslagens bestämmelser om undantag. Friluftsområden och annan natur används för både tävlings- och motionsidrott och för den konditionsträning som är nödvändig för all tävlingsidrott. Det är därför naturligt att också ha ett idrottsligt perspektiv på naturvården och på skötsel och förvaltning av natur för friluftsliv, liksom vid upprättande av friluftsplaner eller sektorsprogram för friluftsliv.

Idrottspolitiska program i Stockholms län

Riksidrottsförbundet och Kommunförbundet (sedan 1/1 2005 Sveriges Kommuner och Landsting) har utarbetat en modell till handlingsplan för arbete med idrottspolitiska program i Sveriges kommuner, bland annat med utgångspunkt i ett folkhälsoperspektiv. Under år 2000 genomfördes också en seminarierie med kommunerna som målgrupp. Som en del i arbetet

med projektet *Friluftsliv i tätort* genomfördes år 2003 intervjuer med ansvariga för idrott och friluftsliv i de 26 kommunerna i Stockholms län. Syftet med intervjuerna var att ta reda på om det fanns någon kommunövergripande plan eller program för friluftsliv, samt att få information om hur långt kommunerna hunnit i arbetet med idrottspolitiska program.

Kommunernas arbete med idrottspolitiska program framgår av nedanstående diagram och sammanställningen i bilaga 1. Stockholms stad och Haninge kommun var 2003 de enda kommuner i Stockholms län som hade ett idrottspolitiskt program. Fem kommuner hade påbörjat, beslutat om eller hade för avsikt att ta fram ett idrottspolitiskt program. Fyra kommuner hade fritidsprogram eller liknande där idrotten till viss del ingår, och fem kommuner har varit på gång med eller diskuterat frågan om idrottspolitiskt program. I tio av länets kommuner hade inga beslut fattats, inget arbete påbörjats eller också har frågan inte alls diskuterats.

Varför behövs en friluftspan?

Friluftspan nödvändig för långsiktig planering

I Länsstyrelsens rapport Friluftsliv i tätort del 1 (2001:18) behandlades friluftslivet i kommunal och regional översiktlig planering. De studerade kommunerna betonade i sina översiktsplaner värdet av friluftsliv, och redovisade i allmänna ordalag intentioner för friluftslivet i värdeladdade begrepp som bevara, förbättra, förstärka samband, utveckla kvaliteter och säkerställa. Men intentionerna i översiktsplaneringen har i mycket ringa omfattning följts upp i handlingsprogram, genomförandeplaner eller praktiska åtgärder. En separat plan eller ett program för friluftsliv är ett nödvändigt instrument för att kunna förverkliga de mål och ambitioner för friluftslivet som anges i kommunens översiktsplan. Detta framhölls av såväl Naturvårdsverket som Nordiska ministerrådet redan i början av 1990-talet. Men fortfarande är det ovanligt med kommunala friluftspan. Ännu år 2003 var det bara två kommuner i Stockholms län som hade en friluftspan. I en del kommuner har friluftslivet tagits upp i grönplaner eller naturvårdsplaner. Men friluftspanfrågorna är så omfattande och sammansatta att de bör redovisas i en separat plan. Syftet med friluftspanen är att beskriva nuläge, redovisa förutsättningar och villkor för friluftslivet och att ange mål, ramar och riktlinjer för kommunens arbete med friluftspanfrågor. Det finns många skäl för att upprätta en friluftspan:

- En offensiv och medveten planering för friluftsliv är nödvändig för att på regional och lokal nivå kunna förverkliga den nya naturvårdspolitiken med stark inriktning på friluftsliv, och för att kunna ta vara på de ökade satsningar på friluftslivet som den nya politiken fört med sig. En plan behövs för att föra ner naturvårds- och friluftspanpolitiken på regional och lokal nivå och fungerar som strategiskt underlag i det fortsatta arbetet med friluftsliv.
- En friluftspan behövs som underlag för långsiktig planering och förvaltning av mark för friluftsliv och är en förutsättning för att anläggningar, anordningar och naturens förutsättningar ska kunna tas tillvara och nyttjas på bästa sätt. Planen fungerar som kompass och anger färdriktningen mot uppsatta mål.
- En målmedveten planering och förvaltning för friluftsliv är viktig för att förebygga problem och konflikter i samband med friluftsliv.
- Den ökade betydelsen av folkhälsoarbetet talar också för ett större behov av en offensiv planering för friluftsliv. I det sammanhanget är det särskilt viktigt att motion och friluftsliv ses som en integrerad del i samhället i övrigt. Friluftspanfrågorna har därmed betydelse för myndigheter och förvaltningar även inom andra sektorer som inte har

friluftsliv som formellt ansvarsområde. En plan behövs för att tydliggöra värdet av friluftsliv och de samband som väver ihop en heltäckande friluftspolitik. En plan underlättar också uppföljningen av arbetet med friluftsliv i förhållande till mål och syften.

- För att ta vara på och utveckla friluftslivets möjligheter är det nödvändigt att systematiskt kartlägga förutsättningar som underlag för åtgärdsprogram.
- Friluftsliv hör inte till kommunernas kärnverksamheter (det som kommunerna i lag ska ansvara för) och hamnar därför sällan bland de högprioriterade områdena i den kommunala budgeten. Därför är det viktigt att de pengar som avsätts till friluftsliv används på bästa sätt. Bra planering och förvaltning som leder till många besökare i ett friluftsområde är väl använda pengar och innebär ett mer "ekonomiskt" nyttjande av naturen. Med en genomtänkt plan är det också lättare att göra rätt vilket nästan alltid blir billigare än att göra fel.
- En friluftsplan behövs som grund för prioriteringar inom friluftslivet och mellan friluftsliv och andra sektorsintressen. En friluftsplan bidrar också till att höja friluftslivets status och stärker argumenten för satsningar på friluftsliv.
- Långsiktig planering för friluftsliv möjliggör en god framförhållning som är nödvändig för att kunna möta förändringar i omvärlden, och för att kunna ta vara på de möjligheter förändringarna för med sig. Men också för att kunna möta de hot förändringarna kan medföra. De senaste 20 åren har inneburit stora förändringar i förutsättningarna för friluftsliv. En av de stora förändringarna har varit en tilltagande kommersialisering och "produktifiering" av friluftsliv och natur, ett fenomen som man i USA har talat som en "Disneyfication" av naturen. (Scott, S. 1998). Men strukturen i offentlig planering och förvaltning för friluftsliv har i stort sett varit oförändrad, och med minskade resurser och oklar ansvarsfördelning. (Den nya naturvårdspolitiken har dock inneburit en nystart med Naturvårdsverkets återupptagna ansvar för friluftslivet, inrättandet av ett friluftsråd och FRISAM som en samlande organisation för friluftsorganisationerna.)
- En friluftsplan innebär inget rättsligt skydd för ett område, men torde ändå bidra till att stärka områdets skydd. Med planens hjälp är det lättare att visa på de värden området representerar och argumentera mot ingrepp som påverkar områdets värden. Planen utgör också ett skydd mot egna missgrepp som kan förstöra frilufts- och naturvärden.
- Friluftslivet har en pedagogisk funktion som en naturlig inkörsport till ökad förståelse och engagemang för natur- och miljövård. En attraktiv friluftsmiljö blir inte bara en kraft i miljöarbetet utan bidrar också till

stärkt naturskydd. Den som lärt sig uppskatta naturen är rädd om den och försvarar den mot exploatering och andra hot.

En friluftsplan behövs för att på bästa sätt ta vara på naturens upplevelsevärden.

LAC - underlag i nio steg

Planering och förvaltning av naturområden handlar mycket om att finna en bra balans mellan naturskydd, tillgänglighet och kvalitet i aktiviteter och upplevelsevärden. Limits of Acceptable Change (LAC) är ett system för att definiera önskade villkor eller förutsättningar för ett område, och de åtgärder som är nödvändiga för att skapa eller bibehålla områdets förutsättningar för rekreation och naturupplevelser. LAC kan ses som en vidareutveckling av begreppet Carrying Capacity som är mer inriktat på att sätta gränser för hur många besökare ett område kan tåla ekologiskt, socialt och förvaltningsmässigt. De nio stegen i en planeringsprocess enligt LAC kan ge en fingervisning om en ungefärlig arbetsgång i arbetet med en friluftsplan. Innehållet i de olika stegen finns på ett eller annat sätt med i den följande texten om friluftsplanens innehåll, och återkommer även delvis i praktisk tillämpning i del II om Järvafältets naturreservat. Planering enligt LAC genomförs grovt sett i följande steg:

1. Identifiera områdets särprägel och värden som är särskilt viktiga att bevara eller utveckla.

2. Identifiera och beskriva områdets lämplighet för olika slags nyttjande, med hänsyn till risk för och omfattning av påverkan på natur och naturupplevelser.
3. Identifiera variabler av betydelse för områdets nyttjande och upplevelsevärden, till exempel tillgänglighet, stigar och leder, djurliv och växtlighet, hotade arter, ostördhet, vildmarkskänsla och konfliktrisker.
4. Inventering och kvalitetsvärdering av förutsättningar och villkor mot bakgrund av vad som kommit fram under punkt 3, bland annat som underlag för nödvändiga förvaltnings- och skötselåtgärder.
5. Fastställa mätbara standarder för de variabler som redovisats i punkt 3, till exempel naturvärden, ostördhet, tillgänglighet, omfattning av aktiviteter och anordningar.
6. Identifiera de naturgivna förutsättningar och villkor för nyttjande som ska bibehållas eller uppnås inom olika områden eller platser.
7. Bedöma vilka förvaltningsåtgärder som måste vidtas för att genomföra olika alternativ och för att uppnå specificerade villkor och önskemål. Uppskattning av kostnader.
8. Uppskattning av vad olika alternativ kommer att innebära för besökare och förvaltare. Prioriteringar med hänsyn till såväl förvaltningsmål som övergripande samhällsmål.
9. Genomförande och uppföljning av åtgärder.

Friluftspanens innehåll

Mer än grönplan

Många kommuner har en grönplan med beskrivning av den gröna strukturen med avseende på omfattning, innehåll, kvalitet, mål och förslag till åtgärder. Friluftslivet brukar tas upp som en del i grönplanen, men sällan i den omfattning och detaljeringsgrad som krävs för en offensiv planering och förvaltning för friluftsliv. För detta är det nödvändigt med en sektorsplan för friluftsliv. Även om friluftspanen bygger på en områdesvis redovisning av friluftslivets förutsättningar bör den i grunden utgå från ett möjlighetstänkande snarare än områdestänkande. I möjlighetstänkandet ges sammanhangen och helhetsperspektiven en mer framskjuten roll. Planering och förvaltning för friluftsliv handlar om mer än att planera och förvalta friluftsområden. Därför är det viktigt att friluftspanen blir en del i ett större sammanhang med koppling till omgivningen, först och främst i den fysiska planeringen. Men också i en mer indirekt betydelse med kopplingar till miljö, folkhälsa, utbildning, integration med mera. En friluftspan kan göras kommunövergripande eller för ett visst område, och mer eller mindre omfattande och detaljerad allt efter resurser och behov. Planen består av en textdel och en kartdel, som kan integreras i textdelen eller göras som en separat bilaga. Innehållet i friluftspanens textdel kan i grova drag ses i tre delar:

- A. En beskrivningsdel som innehåller bakgrund och syfte med planen, inventeringar och redovisning av förutsättningar i övrigt.
- B. En policydel med mål för friluftslivet, ansvarsfördelning mellan olika förvaltningar/organ och inriktning av arbetet med friluftsliv.
- C. En genomförandedel med prioriteringar och åtgärdsförslag grundade på vad som tagits upp och framkommit under A och B.

I det följande ges förslag på vad som kan ingå i en friluftspan.

Förteckningen ska ses som en checklista och ett underlag i arbetet med friluftspanen. Hur mycket som ska tas med i planen, och omfattningen av de olika delarna får naturligtvis anpassas efter förutsättningarna i varje enskilt fall. Det viktiga är att de på ett eller annat sätt beaktas i planen och planarbetet. För ett hårt nyttjat tätortsnära friluftsområde behövs en mer detaljerad plan än för ett friluftsområde i en mindre ort. Syftet är att visa vad man bör tänka på och diskutera i arbetet med planering och förvaltning av natur för friluftsliv. En friluftspan redovisar förutsättningarna och anger huvuddragen för arbetet med friluftsliv. Den innehåller också förslag till åtgärder för områden, anläggningar, anordningar och i övrigt sådant som

behöver genomföras för att nå mål och syften. Vissa frågor kan vara nödvändiga att utveckla i mer detaljerade åtgärdsprogram, exempelvis information, spår- och ledssystem liksom skötsel och underhåll. Förslag till innehåll i sådana program har redovisats i separata kapitel i rapporten.

Friluftspanens textdel

A. Beskrivning av förutsättningar

Begrepp och definitioner

Begrepp och definitioner som används i planen måste förklaras och användas konsekvent för att undvika feltolkningar och oklarheter. Begrepp som rekreation och friluftsliv är långt ifrån självklara och kan tolkas på olika sätt. Begreppet ”rörligt friluftsliv” bör över huvud taget inte användas eftersom det aldrig har förklarats. Även benämningar på områden kan skapa förvirring; naturreservat, naturvårdsområde (finns inte längre som skyddsform), friluftsområde, friluftsreservat, rekreationsområde etc. (Se för övrigt diskussion om begrepp i Friluftsliv i tätort del 1, 2001:18.) I den här rapporten används omväxlande begreppen ”natur för friluftsliv” och ”friluftsområde” som samlande beteckning om det inte är befogat med andra begrepp för att ange områdenas karaktär eller juridiska status.

Bakgrund och syfte

Bakgrundsbeskrivningen tar upp friluftslivets och friluftspanens roll i kommunens planering, övergripande mål för friluftslivet, behovet av och syftet med en friluftspan, utveckling och trender inom friluftsliv, friluftslivets koppling till samhällsmål och politiska beslut, hänvisning till undersökningar om fritids- och friluftsvanor, forskning och utredningar som stöd för friluftsliv.

Normer och kriterier

I friluftspanen redovisas grundläggande kvantitativa riktlinjer för avstånd till och storlek på olika typer av grönområden, exempelvis park, närströvsområde och utflyktsområde. Avgörande för ett områdes kvalitet och upplevelse- och rekreationsvärden är också kvalitativa kriterier som anordningar, ostördhet, naturupplevelse, frånvaro av konflikter etc. Frågor om normer och kriterier för friluftsliv har diskuterats bland annat i Nordiska Ministerrådets rapport *Friluftsliv trenger mer enn arealer*, och i Boverkets rapport *Gröna områden i planeringen*.

Friluftsliv i planer

Redovisning av hur friluftslivet har tagits upp regional översiktlig planering av betydelse för kommunens friluftspanering och i kommunens egna planer, till exempel översiktsplan, miljöplan, naturvårdsplan, grönplan. Utvärdering av de intentioner och förslag på friluftslivets område som förts fram i planerna.

Nuvarande förutsättningar och nyttjande

Nuvarande förutsättningar för friluftsliv redovisas för kommunen som helhet och för de olika områden som tas upp i planen. Redovisningen grundas på bland annat kartinformation, inventeringar, handlingsprogram, utredningar och dokumenterad kunskap och erfarenhet. En områdesvis redovisning bör innehålla följande:

Områdets karaktär: Iordningställt friluftsområde, ”orörd” natur, skogsområde, kulturlandskap etc.

Områdets användning: Resultat från intervjuundersökningar, besöksstudier, erfarenhet med mera.

Områdets status, markanvändning och markägoförhållanden:

Privat/kommunal/statlig mark, lagskyddad natur eller andra regleringar. Förutsättningar och eventuella restriktioner i regionala eller kommunala planer, framtida markanvändning.

Områdets kvaliteter: Speciella förutsättningar för motions- och friluftaktiviteter, tystnad/ostördhet, mångfald, variation, vildmarkskänsla, levande kulturlandskap, djurliv, djurhållning, kulturvärden etc.

Tillgänglighet

Friluftslivets tillgänglighet i regional och kommunal fysisk planering diskuterades i projektets första del *Friluftsliv i tätort*, Länsstyrelsens rapport 2001:18. Avståndet till naturområden och möjlighet att nå naturen med bland annat bil, kollektivtrafik, cykel eller till fots har avgörande betydelse för tillgängligheten. Ett områdes tillgänglighet för friluftsliv handlar om såväl förutsättningarna att ta sig till området som tillgängligheten inne i området. I det senare avseendet ingår bland annat att se hur tillgängligheten har beaktats och bör beaktas för rörelsehindrade eller andra grupper med särskilda behov i fråga om tillgänglighet. Den fysiska tillgängligheten handlar i stor utsträckning om att kartlägga och undanröja hinder och överbrygga barriärer.

”Gröna stråk”, eller förbindelsestråk, från bebyggelsen till naturen är en viktig del i tillgängligheten. I regionala och kommunala översiktsplaner för större tätorter redovisas och framhålls i allmänhet betydelsen av förbindelsestråk eller ”gröna stråk” för att göra naturen tillgänglig. Men det räcker inte att stråken markeras på plankartor och hålls öppna. För att de gröna stråken ska få verklig betydelse för friluftslivet behövs en medveten och offensiv planering av det slag som ligger till grund för det norska systemet med ”turvägar” (Turveier). I Oslo antogs redan 1949 en plan för principer och utbyggnad av turvägnätet. Gröna kilar och gröna stråk utgör basen i ett turvägnät. Men utöver det krävs detaljplanering och praktiska åtgärder av olika slag, inte minst skyltning, vägvisning och annan information. Det är fullt möjligt att åstadkomma turvägar även i svenska tätorter. Ordet turväg finns inte i svenskan och är inte heller förankrat som begrepp, varför det kan finnas behov av att hitta på något namn på själva företeelsen. ”Gröna stråk”

används redan men har inte samma betydelse. "Grön väg" föreslås i Länsstyrelsens rapport På cykel för miljö och hälsa (2004:21) som naturanknutna alternativ till tätorternas egentliga cykelvägnät. "Grön länk" tycks däremot vara ledigt och skulle möjligen kunna användas för att beteckna en "svensk turväg". Förutom namn behövs en symbol för skyltning. Norsk standard för friluftsskyltning innehåller ingen symbol för turväg. Det vanligaste är en vit skylt med texten TURVEI vid behov kompletterad med namn på målpunkten. Inte heller den svenska friluftsstandarden innehåller någon lämplig symbol. Ett sådant förslag bör tas upp i samband med den översyn av standarden som föreslås i kapitlet Information i friluftsplanen.

Det finns också en mental aspekt på tillgänglighet till naturen, som ibland hänger ihop med den fysiska tillgängligheten. En barriär i form av en hårt trafikerad väg kan vara ett mentalt hinder för att nå naturen genom de olycksrisker och det obehag som det innebär att korsa vägen. En trist eller otrygg väg till naturen kan också upplevas som en mental barriär. Även friluftsområdets kvalitet, karaktär, nyttjande och förvaltning har betydelse för den mentala tillgängligheten. Ett välskött och välkomnande område utan konflikter lockar till besök, medan brister i information och skötsel och risk för konflikter kan få tilltänkta besökare att stanna hemma.

Tillgänglighet har blivit ett honnörsord i samband med friluftsliv: "Naturen ska vara tillgänglig för alla." I arbetet med friluftsplanen är det viktigt att diskutera innebörden av begreppet tillgänglighet i relation till målen, och vara klar över vad man menar. Annars finns risk att tillgängligheten till naturen övergår i otillgänglighet; de upplevelser man vill göra tillgängliga flyttas bara längre bort. Eller som det uttrycktes i Friluftsliv i tätort, del 1 (2001:18): "En natur som ska vara tillgänglig för alla och för allting överallt riskerar att inte bli tillgänglig för någonting".

På väg till friluftsområdet. Ofta räcker det med väldigt lite för att göra naturen mer tillgänglig.

Information

Även information i ordets vida bemärkelse har stor betydelse för tillgängligheten till naturen. Det huvudsakliga syftet med informationen för friluftsliv är att tala om att naturen finns, var den finns, hur man hittar till den, få människor att upptäcka den och även att tala om vad som gäller i

naturen. Informationen innefattar en mängd olika delar som skyltning, märkning, vägvisning, informationstavlor, naturstigar, foldrar och annat tryckt material, Internet, annonsering, kartor och ledbeskrivningar. Se vidare i kapitlet Information i friluftsplanen.

Inventeringar

Inventeringar i fält eller på grundval av kartor och annat underlagsmaterial kan genomföras som underlag för en friluftspan inom främst följande områden:

Upplevelsevärden: Vilka områden/platser har särskilda kvaliteter i fråga om tystnad, stillhet och naturupplevelser? Regionplane- och trafikkontoret på Stockholms läns landsting har tagit fram metodik för att identifiera och klassificera grönstrukturens sociala värden. Sju olika typer av frilufts- och rekreationsvärden har studerats och klassificerats, exempelvis ostördhet, utblickar och variationsrikedom, men även kvalitet för motion och aktiviteter. Klassificeringen grundas på översiktliga inventeringar, inventering av underlag som kartor med mera.

Spår och leder: Nuvarande standard på och användning av stigar, spår och leder. Vilka stigar, spår och leder lämpar sig bäst för vad?

Information: Anslagstavlor, tryckt material, naturstigar, skyltning, märkning och vägvisning, Internet.

Tillgänglighet: P-platser, kommunikationer, förbindelsestråk, tillgänglighet för rörelsehindrade, fysiska hinder och barriärer.

Anläggningar och anordningar: P-platser, vägar, spår och leder, aktivitetsanläggningar, serveringar, vindsydd, eldstäder, toaletter etc.

Kartor

Kartor, ledbeskrivningar etc. av betydelse för friluftsliv redovisas.

Hinder och hot

Genomgång av de hinder som kan finnas för att bevara, nyttja och utveckla möjligheterna till friluftsliv i kommunen/området. Det kan vara fysiska hinder som försvårar tillgängligheten, ekonomiska hinder, bristande information, bristande resurser för underhåll och tillsyn, bristande samordning, bristande planeringsunderlag, oklar ansvarsfördelning, bristande kunskap etc. Här tas även upp de hot som finns mot friluftslivet i form av till exempel exploatering och barriärer som vägar, avfallsdeponier och annat. Barriärer av det slaget återfinns ofta i kommunernas utkanter, varför det är viktigt att också ta hänsyn till planer i intilliggande kommuner.

Utomstående aktörer

Verksamheter och organisationer av betydelse för naturvård och friluftsliv i området.

Lagar och tillämpningsanvisningar

Friluftsliv och planering och underhåll av mark för friluftsliv påverkas av åtskilliga lagar, förordningar, tillämpningsanvisningar med mera. Några av de viktigaste redovisas i bilaga 7.

B. Policy och inriktning

Mål för friluftslivet

Vilka övergripande samhällsmål har betydelse för friluftslivet, till exempel i fråga om miljö, naturvård, friluftsliv, trafik och folkhälsa? Vilka mål finns för kommunen av betydelse för friluftslivet, och vad har kommunen för mål med friluftslivet? Målen för friluftslivet bör vara tydliga och tala om vad man vill *åstadkomma*, inte bara vad man vill *göra*. Tydliga mål är nödvändiga som riktlinjer för åtgärder och effektiv användning av resurser, inte minst ekonomiska. Målen ställs i relation till inventeringsresultat och behovsanalyser.

Friluftslivets kostnader och värde

De största kostnaderna för friluftslivet är alternativkostnader för bevarandet av mark för friluftsliv som annars hade kunnat exploateras för andra ändamål, samt eventuella kostnader för markinlösen och intrångsersättningar. De direkta kostnaderna för anordningar, anläggningar, drift och underhåll för friluftsliv är små i förhållande till motsvarande kostnader för idrottsanläggningar. Vid den Nordiska konferensen om vinterrekreation 1992 redovisades en finsk studie som visade att kommunernas kostnader för ett motionstillfälle i ishallen var 3200 gånger högre än kostnaden för ett motionstillfälle i ett friluftsområde.

Kostnaderna för friluftsliv ska ställas mot de positiva effekter som friluftslivet genererar. Värdet av naturvistelse, motion och friluftsliv är inte alltid lätt att uttrycka i ekonomiska termer, även om det numera står tämligen klart att det gör människor friskare. Därför är det viktigt att friluftsliv inte framställs som ett särintresse utan sätts in i ett vidare perspektiv som en del i ett långsiktigt miljö- och folkhälsoarbete som alla tjänar på, även ekonomiskt. Den insikten fördes fram med skärpa redan för mer än 40 år sedan i 1962 års Fritidsutredning och citerades i Friluftsliv i tätort del 1 (2001:18), men förtjänar att upprepas: " ... *Den främsta anledningen till att samhället måste ägna omsorg åt friluftslivet är sålunda dess betydelse för människors kroppsliga och andliga välbefinnande, en betydelse som ökat undan för undan som en effekt av samhällsutvecklingen själv.* (Utredningens kursivering). Friluftsliv utgör en form att förebygga kroppslig och mental ohälsa och bör därför ställas i relation till de mycket betydande kostnader som samhället numera lägger ned på hälso- och sjukvård. I denna relation framstår friluftslivets betydelse i sin rätta dager. Det är enligt utredningens mening högst sannolikt att ökade samhälleliga omsorger om friluftslivet skulle verksamt bidra till att höja individens hälsa och därigenom minska de så kallade civilisationsskadorna samt till att

sanera åtskilliga sociala företeelser, som nu bereder samhället stora bekymmer."

Personal och kompetens

Kunnig och välutbildad personal lönar sig i längden. Det blir alltid billigare att göra rätt från början, än att göra fel som sedan ska åtgärdas i efterhand. Vilken personal finns idag som arbetar med friluftsfrågor och vilken kunskap finns? Vilka kompetenskrav ska ställas på personal i olika befattningar? Finns behov av vidareutbildning? Finns kompetens utifrån som kan användas, till exempel inom föreningslivet?

Samordning och övergripande ansvar

Friluftsfrågornas plats i den kommunala förvaltningen kan skilja sig åt mellan kommunerna. I en del kommuner kan huvudansvaret ligga på Kultur & Fritid, i andra fall på Parkförvaltningen eller på en särskild Naturvårdsförvaltning. Det är inte ovanligt att ansvaret delas mellan flera förvaltningar. Oavsett var huvudansvaret ligger är det viktigt att friluftsfrågorna samordnas också med övriga förvaltningar vars verksamhet har betydelse för friluftslivet. Som exempel kan nämnas samarbete med Gatukontoret eller motsvarande i frågor om anläggande, skötsel, vägvisning och trafikbestämmelser av betydelse för tillgängligheten till friluftsområden. Med det ökade engagemanget i folkhälsofrågor griper friluftslivet också in i Miljö- och hälsoskyddsförvaltningens ansvarsområde.

Många kommuner har en cykelsamordnare som ansvarar för att frågor om cykeltrafik samordnas med verksamheten i andra berörda förvaltningar. En motsvarande funktion "friluftssamordnare" med övergripande samordningsansvar för friluftsliv bör också kunna finnas. I uppgiften ingår bland annat att bevaka och följa upp friluftsfrågorna i den översiktliga planeringen. Någon förvaltning eller motsvarande bör utses med helhetsansvar för arbetet med friluftsplanen. Det bör även finnas ett samlat ansvar för drift och underhåll av områden, anläggningar och anordningar, bland annat för att underlätta samordning av åtgärder. Det praktiska ansvaret för genomförande av åtgärder kan fördelas på lämpligt sätt med hänsyn till bland annat särskilda krav på kompetens och ekonomi. Samarbete och samråd bör – och i vissa fall måste – även ske med markägare och organisationer som är berörda av kommunens planering och förvaltning för friluftsliv. I vissa avseenden ställs krav på samråd enligt Miljöbalken.

Friluftslivet är gränslöst. Därför är det viktigt att kommunens friluftsplanering sker i samråd med intilliggande kommuner. Annars finns risk att kommunöverskridande sammanhang och samordningsmöjligheter som är viktiga för friluftslivet går förlorade. I sådana fall där till exempel områden, leder eller spårssystem går över eller ligger i direkt anslutning till kommungränser är det nödvändigt med direkt samverkan i planering och förvaltning. Samråd på olika nivåer bör inledas i ett tidigt skede av planeringen, och syftar till att ta tillvara synpunkter, erfarenhet och kunskap. Ett väl genom-

fört samrådsförfarande underlättar genomförandet av friluftsplänen och minskar risken för framtida konflikter och onödiga begränsningar i friluftslivets utveckling. Rapporten Friluftsliv i tätort del 1 (2001:18) och exemplet Järvafältet i den här rapporten innehåller exempel på hur bristande samordning över kommungränser kan leda till konflikter och minskade rekreationsvärden.

C. Genomförande

Problem och konflikter

Eventuella problem och konflikter i samband med friluftslivet kartläggs och orsakerna analyseras. Förslag till åtgärder för att förebygga konflikter diskuteras. Mer om konflikter tas upp i kapitlet Förvaltning och skötsel.

Behovsanalys

En viktig del i arbetet med en friluftspan är att fundera på vilka anspråk det framtida nyttjandet av området kan komma att ställa på mark, vatten, anläggningar, anordningar, drift och underhåll. Likaså vad man kan förvänta sig i fråga om bebyggelse, befolkningsutveckling, befolkningssammansättning, fritidsvanor, trender, samhällsutveckling och annat som kan påverka områdets förutsättningar.

Prioriteringar

Grundläggande mål för folkhälsa, miljö, naturvård och friluftsliv – och i förekommande fall reservatsbeslut – bör ligga till grund för prioriteringar mellan olika friluftsansktiviteter och upplevelsevärden i området. Prioriteringarna ska återspeglas i skötselplan eller skötselprogram.

Drift, skötsel och underhåll

Frågor om ansvar för drift och underhåll av områden, anläggningar och anordningar bör redas ut i ett tidigt skede av planeringen och redovisas i friluftsplänen. Vanligt är att kommun eller stiftelse står för huvudmannaskapet. Detta hindrar emellertid inte att det praktiska ansvaret för exempelvis underhåll och tillsyn kan läggas ut på andra aktörer; till exempel markägare, organisationer, företag eller kommunala förvaltningar eller bolag.

För naturreservat och annan lagskyddad natur utarbetas en skötselplan där friluftsliv tas upp som ett separat skötselområde. Ett program för skötsel och underhåll bör utarbetas även för friluftsområden som inte är lagskyddade, och kan ingå som bilaga eller komplement till friluftsplänen. Programmet kan innehålla bland annat skötsel av områden med särskilda kvaliteter för upplevelsevärden; anläggningar och anordningar, vägar, spår och leder; skyltning, märkning och vägvisning. I programmet anges också vilken hänsyn som ska tas till friluftslivet vid olika slag av naturvårdsåtgärder som till exempel skogsbruk, landskapsvård och hållning av betesdjur. Se vidare kapitel Förvaltning och skötsel.

Kravspecifikation

Med utgångspunkt i mål, behovsanalys, inventeringsresultat, lagar och tillämpningsanvisningar och i förekommande fall reservatsbeslut och skötselplan upprättas en grundläggande kravspecifikation för främst anläggningar, anordningar, skyltning och märkning. För skyltning och märkning bör ett grundläggande krav vara att den utförs enligt Vägmarkesförordning och Svensk Standard.

Ansvar, försäkringar och avtal

Här behandlas frågor om försäkringar och juridiskt ansvar i olika avseenden för huvudman, enskilda och för organisationer eller företag som bedriver organiserad eller kommersiell verksamhet i naturen. Eventuella avtal med markägare eller andra om nyttjanderätter, arrenden, verksamhetsutövning eller annat bör också tas upp i friluftsplnen.

Huvudman eller förvaltare ansvarar för att anordningar hålls i ofarligt skick. (Vandringsled i naturreservat)

Ekonomi

En viktig del i friluftsplnen är att upprätta en budget och bedöma vilka resurser, och därmed kostnader, som krävs för att genomföra planens intentioner och förslag till åtgärder. Beräkning görs av kostnader för exempelvis anläggningsåtgärder, material och maskiner, investeringar, skötsel, tillsyn, upphandling av tjänster, inventeringar, försäkringar etc. Olika finansieringsformer diskuteras, bland annat möjligheter till statsbidrag, sponsorstöd och medel ur fonder. Ekonomiska bedömningar är nödvändiga som underlag för till exempel prioriteringar mellan skötselåtgärder. I ett tidigt skede av programarbetet är det tillräckligt med över-

siktliga kalkyler. Men slutliga förslag och genomförandeprogram bör åtföljas av detaljerade kostnadskalkyler.

Friluftspanen bör även innehålla ett övergripande ekonomiskt resonemang, eller argumentation, om den samhällsekonomiska vinsten av friluftsliv, även om den som sagt är svår att beräkna i reda pengar. Likaså bör man beakta att bra planering för friluftsliv med välkött och attraktiv natur lockar fler besökare. Naturen blir på det sättet mer ”lönsam”, även om kostnaderna för skötsel och tillsyn blir något högre. Natur för friluftsliv som ingen utnyttjar är en dålig affär.

Friluftspanens kartdel

Till friluftspanen hör en kartdel med en eller flera kartor över de områden som planen avser. Kartdelen bör innehålla en översiktskarta med det aktuella området inlagt i sammanhang med sin omgivning. Kartdelen bör visa såväl nuvarande förhållanden som planerad utveckling och ha tydlig koppling till planens textdel. Det är viktigt att det finns förklaring till de tecken, beteckningar och symboler som används på kartorna. För markering av anläggningar och aktiviteter bör SIS-symboler användas eftersom de har en standardiserad betydelse.

Exempel på vad som i förekommande fall kan redovisas i planens kartdel:

Grundinformation

- Karttitel och numrerad hänvisning från textdel, områdesförteckningar etc.
- Norrpil
- Skala
- Gränser
- Platsnamn
- Teckenförklaring
- Nödvändiga tillstånd från Lantmäteriverket

Områden

- Naturtyper
- Områdestyper
- Zonering till exempel buller, tillgänglighetsklasser
- Upplevelsevärden
- Vatten

Vägar, kommunikationer med mera

- Kommunikationer
- Förbindelsestråk
- Vägar
- P-platser
- Leder
- Spår
- Stigar

Anläggningar

- Motionsgård
- Friluftsgård
- Servering
- Raststuga
- Klubbstuga
- Aktivitetsanläggning

Anordningar

- Fågeltorn
- Vindskydd
- Eldplats
- Toalett med mera

Information i friluftspanen

Grundläggande principer

Information och marknadsföring av natur och friluftsliv bygger på samma principer som information och marknadsföring över huvud taget. Det handlar om att förmedla budskap med syfte att påverka attityder och beteende. I det här fallet att få allmänheten att upptäcka och nyttja naturen för avkoppling, motion och upplevelser, vilket ligger i linje med den nya naturvårdspolitiken och samhällets mål för miljö och folkhälsa. Ett dåligt utnyttjat friluftsområde är dålig samhällsekonomi, inte minst med tanke på den stora alternativkostnad som tätorternas friluftsmark representerar. Välbesökta friluftsområden har också stor betydelse för naturskyddet. Ju fler människor som upptäcker värdet av naturen för rekreation, desto större blir motståndet mot exploatering av naturen för andra ändamål. Att sprida kunskap om allemansrättens förutsättningar är en viktig del i informationen om natur och friluftsliv. Konflikter i samband med nyttjandet av allemansrätten är det största hotet mot den. Utgångspunkten för information om natur och friluftsliv är att beskriva problemet och definiera mål. Viktiga frågor att ställa sig är: – Varför, vem, vad, hur och när ska vi informera?

Grunderna för framgångsrik information och marknadsföring kan sammanfattas med:

- Rätt tid
- Rätt ordning
- Rätt plats
- Rätt form
- Rätt målgrupp

Information om natur för friluftsliv ska:

- Tala om att området finns.
- Tala om vad området har att erbjuda.
- Visa hur man tar sig dit.
- Tala om vad som gäller, bland annat för att undvika konflikter.
- Skapa trygghet, till exempel genom kartor, skyltning och vägvisning.

I en strategi för information ingår val av informationskanaler. Budskapet måste vara konsekvent och genomgående i alla informationskanaler som används. Vad som sägs på hemsidan måste överensstämma med vad som står i informationsfoldern, som i sin tur måste stämma med informationen på kartor och anslagstavlor etc. Flera intervjuundersökningar med besökare i friluftsområden och naturreservat runt Stockholm visar att konflikter mellan

olika besöksgrupper av många upplevs som störande. Information sett i ett vidare perspektiv är ett sätt att förebygga konflikter, förutsatt att informationen är riktig. Felaktig eller inkonsekvent information riskerar att i stället skapa konflikter. Exempel på det redovisas i rapportens del II.

Trovärdighet är ett nyckelord i arbetet med information, inte minst när det handlar om miljö och folkhälsa. De budskap som förs fram i informationen måste mötas av motsvarande signaler i verkligheten. Om budskapet är att friluftsliv är viktigt måste det återspeglas i exempelvis prioriteringar, fysisk planering, skötsel och underhåll.

Anslagstavlan är friluftsområdets ansikte utåt.

Skyltning för friluftsliv

Svensk standard

Skyltning och märkning är en viktig del i informationen om naturvård och friluftsliv.

Från informationssynpunkt kan skyltning och märkning för friluftsliv ses i tre nivåer:

1. Information till förvaltare/huvudman om skyltningens principer och innebörd. (Kunskapsutveckling).
2. Användning av skyltning för information.
3. Information till allmänheten/friluftsaktörer om vad skyltningen betyder.

Ofta genomförs bara steg 2. Man skyltar – inte sällan felaktigt – utan att riktigt veta vad det innebär och utan att informera användarna om vad skyltningen betyder. Felaktig skyltning är sämre än ingen skyltning alls. Det finns otaliga exempel på friluftsområden, turistområden och även lagskyddad natur med oklar och felaktig skyltning. Felaktig eller oklar skyltning skapar osäkerhet och konflikter. En vanlig orsak till konflikter är förmodligen att besökare har olika uppfattning om vad som gäller, till exempel på grund av felaktig eller oklar skyltning. Det är otillfredsställande

inte bara ur informationssynpunkt, utan även med tanke på rättssäkerheten eftersom friluftsskyltningen i vissa delar har rättslig verkan.

Principerna för skyltning och märkning för sport och friluftsliv har fastställts i svensk standard SIS 031522 och 031211. Svensk standard är som tidigare nämnts inte tvingande, men har i vissa delar rättslig verkan. Länsstyrelsens beslut om naturreservat innehåller oftast krav på att skyltningen ska utföras enligt svensk standard, och detta var åtminstone tidigare krav för bidrag till anläggningar och projekt för friluftsliv. ”Friluftsstandarden” har i huvudsak tre syften:

- Tala om vad som gäller
- Göra det lättare att hitta
- Öka säkerheten

Det är i alla fall inte förbjudet att cykla i friluftsområdet. Man bör vara återhållsam med förbud i naturen.

Standarden måste revideras

Sverige har legat långt framme i internationellt standardiseringsarbete när det gäller skyltning inom området sport och friluftsliv. Svensk standard för skyltning och märkning för idrott och friluftsliv ”Friluftsstandarden” fastställdes 1970 och kom till på Naturvårdsverkets initiativ. Naturvårdsverket gav ut tillämpningsanvisningar 1972, och representerades i aktuella kommittéer i Standardiseringskommissionen. Standarden reviderades 1976. Ett initiativ till översyn av standarden togs 1990 och en arbetsgrupp tillsattes med representanter för berörda myndigheter och organisationer. Naturvårdsverket hade då enligt sin instruktion inte längre det centrala ansvaret för friluftsfrågor, och inte heller någon annan myndighet hade det. Projektet avbröts och de kommittéer i Standardiseringskommissionen som arbetade med friluftsstandarden upplöstes. Frågan om översyn av friluftsstandarden i ett nordiskt perspektiv har därefter tagits upp i Nordiska Ministerrådets projekt Allemansrätten i Norden 1997 och av Naturvårdsverket 2003 i Ministerrådets Natur- och friluftslivsgrupp.

Under de närmare 30 år som gått sedan friluftsstandarden senast reviderades har förutsättningarna för friluftslivet genomgått stora förändringar som motiverar en översyn av standarden och dess tillämpning. Exemplet från Järvafältet visar på stora brister i skyltning och märkning för friluftsliv. Men felaktigheter i tillämpningen av standarden för skyltning och märkning för friluftsliv är fortfarande vanliga även på andra håll, och förekommer även i naturskyddade områden. Ända fram till mitten av 1990-talet var det inte särskilt ovanligt med felaktig skyltning i naturreservat.

En komplikation i sammanhanget är inte bara att SIS tekniska kommittéer som ansvarade för friluftsskyltning har upphört, utan också att standarden upphävdes i september 2004. Det finns med andra ord inte längre någon svensk standard för friluftsskyltning, även om dokumenten finns kvar och kan tillämpas. Skyltning och märkning är en mycket viktig del i planering och förvaltning av friluftsliv. Därför är det angeläget att initiativ snarast tas för att ”återuppliva” friluftsstandarden och inrätta de tekniska kommittéer som behövs för att driva projektet i SIS. Det naturliga är att ansvaret för detta som tidigare ligger på Naturvårdsverket som nu i sin instruktion återfått det centrala myndighetsansvaret för friluftsliv. Det skulle innebära ett bra tillfälle till översyn, utvärdering och komplettering av friluftsstandarden som grund för en ny standard och nya tillämpningsanvisningar med den nu upphävda standarden i botten. Ett sådant arbete bör ske med beaktande av ett nordiskt perspektiv och möjligheter till samordning med närliggande standarder. I den här rapporten ges inga förslag till utveckling och komplettering av standarden, utan sådana frågor bör diskuteras i anslutning till ett eventuellt arbete med en ny friluftsstandard.

Spår

Spår och leder ökar tillgängligheten

En plan eller ett program för spår och leder kan ingå som en del i friluftsplanen för ett område, och utgöra underlag för planering, skötsel och underhåll. Spår och leder kan göra ett naturområde mer tillgängligt och attraktivt. Trevliga spår och leder bidrar inte bara till att locka besökare ut i naturen. Med hjälp av spår och leder kan besökarna också kanaliseras till vissa områden om man vill undvika slitage eller störningar i andra känsliga områden. Spår och leder kan även användas för att separera olika besökskategorier och därmed förebygga konflikter. En förutsättning är då att spår och lederna är väl planerade och rätt skyltade. Annars finns som sagt risk att man snarare skapar än förebygger konflikter. Rätt markering och skyltning på ett spår talar om för besökarna vad som gäller.

Program för planering, tillsyn och underhåll

Exempel på innehåll i ett program för planering och underhåll av spår och leder:

Mål och syfte

- Vilka mål av betydelse för användningen av området finns på kort och lång sikt och på olika nivåer?
- Vad är syftet med området, till exempel enligt reservatsbeslut?
- På vilket sätt kan spår, leder och vägar bidra till att utveckla området i enlighet med mål och syften?
- Vilka grundläggande principer med avseende på bland annat omfattning, tillgänglighet, standard (kvalitetsnivå) och nyttjande ska gälla för stigar, spår, leder och vägar?
- För vilka ska vi planera, stigar, spår, leder och vägar?

Behovs- och konfliktanalys

- Vilka använder stigar, spår, leder och vägar idag?
- Vilken utveckling kan man vänta sig i fråga om användningen av stigar, spår, leder och vägar?
- Vilka principer ska ligga till grund för prioritering för nyttjandet av stigar, spår, leder och vägar?
- Vilka konflikter kan uppstå mellan olika kategorier av nyttjare?
- Vilka konflikter kan uppstå mellan nyttjande och förvaltning?
- Vilka konflikter kan uppstå mellan olika mål?
- Hur kan konflikter på spår, leder och vägar förebyggas och hanteras?

Lagar och regler

- Behövs regler eller föreskrifter för allmänhetens användning av stigar, spår, leder och vägar?
- Vilka regler ska i så fall gälla på stigar, spår, leder och vägar?
- Vilka beslut, lagar, förordningar, tillämpningsanvisningar eller annat finns som har betydelse för planering, underhåll och nyttjande av stigar, spår, leder och vägar?
- Vilka regler tillämpas idag, och på vilka grunder?

Inventering och kvalitetsvärdering

En översiktlig inventering av stigar, spår, leder och vägar är ett nödvändigt underlag för en spårplan. Inventeringen syftar främst till att kartlägga omfattningen av stigar, spår, leder och vägar och hur dessa lämpar sig för olika aktiviteter som exempelvis vandring, motionslöpning, cykling, ridning och skidåkning. Finns till exempel sträckningar som med enkla åtgärder skulle kunna göras tillgängliga för rörelsehindrade? Finns sträckningar där man av hänsyn till upplevelsevärden, natur- eller djurskydd inte vill kanalisera besökare? Inventeringsresultaten redovisas i text och på karta.

Motionsspåren kan kvalitetsvärderas med utgångspunkt från inventeringsresultaten. Kvalitetsvärderingen syftar till att ge en uppfattning om spårens allmänna standard, och kan också användas för att bedöma behov av tillsyn och underhåll. En kvalitetsvärdering kan också utgöra underlag för marknadsföring av motionsspåren. I del II kapitel *Kvalitetsvärdering av motionsspår* ges exempel på en värderingsmodell som bygger på den modell som Vägverket använt för kvalitetsvärdering av regionala cykelstråk. Värderingen grundas på ett helhetsintryck och en subjektiv värdering av spårens kvaliteter. Spåren klassificeras i tre kvalitetsnivåer för framkomlighet, skyltning och miljö.

Spårinformation

Principer för skyltning, märkning och vägvisning av vägar, spår och leder kan ingå som en del i ett program för information, eller i en separat spårplan. Spårinformationen har två nivåer:

- Information **om** spårsystemet som ska informera om att spårsystemet finns, tillgänglighet, kvalitet, skötsel och regler.
- Informationen **i** spårsystemet innefattar skyltning, märkning, vägvisning och annan information i direkt anslutning till spåren.

Frågor att ställa sig är ungefär desamma som för informationen i allmänhet: Varför? Vem? Vad? Hur?

Markerade spår och leder kan redovisas på en spårkarta eller spårcentral. Markeringar och kartsymboler bör om möjligt överensstämma med standard och tillämpningsanvisningar. Självklart ska spårkartans text stämma överens

med betydelsen av kartans markeringar och symboler. En spårcentral utgör ofta entrén till spårsystemet och bör liksom andra informationstavlor i anslutning till natur- och friluftsområden hållas i prydligt skick. Det är emellertid inte alltid så lätt. Många motionsspår ligger nära bebyggelsen och spårcentralerna blir lätt klottrade eller vandaliserade på annat sätt. Regelbunden tillsyn av anslagstavlor och spårcentraler bör ingå som en del i en frilufsplan eller separat informationsplan alternativt spårplan. En spårplan bör ta upp eventuella möjligheter till samordning med andra spårsystem, verksamheter och aktörer i fråga om planering, underhåll, tillsyn och information. Även ekonomi med budget för underhåll, information och andra åtgärder i spår- och ledsystemet ingår som en del i spårplanen.

Tillsyn och spårunderhåll

Med inventering och/eller kvalitetsvärdering som underlag upprättas ett åtgärdsprogram för tillsyn och underhåll av stigar, spår, leder och vägar. I ett sådant program bör det framgå bland annat vad som innefattas i tillsynen och vilken kvalitetsnivå som ska eftersträvas, vilka underhållsåtgärder som ska utföras, hur de ska utföras och vem som ska utföra dem.

Samordning

En spårplan bör behandla eventuella möjligheter till samordning med andra spårsystem, verksamheter, aktörer, anläggningar eller kommuner i fråga om planering, underhåll, tillsyn och information.

Uppföljning

Spårplanen bör ta upp metoder för hur man tar vara på och dokumenterar erfarenheter från användningen av vägar, spår och leder.

Ekonomi

Spårplanen bör innehålla en budget för tillsyn, underhåll, information och eventuella andra åtgärder.

Förvaltning och skötsel

Förvaltningen påverkar friluftskulturen

Förvaltning och skötsel av områden för friluftsliv har avgörande betydelse för områdets värde och kvaliteten på anläggningar, anordningar och åtgärder. Förvaltning och skötsel är också styrande för områdets användning, och blir på så sätt ett verkningsfullt medel i arbetet med att nå uppsatta mål för till exempel miljö och folkhälsa. Förvaltningen har också stor betydelse för att förebygga störningar och konflikter, och påverkar även besöksmönster och besökarnas förväntningar på området. Förvaltningen har därigenom betydelse för utvecklingen av ”friluftskulturen”, det vill säga naturumgänge och attityder till natur och friluftsliv.

Vid bildandet av naturreservat utformas en skötselplan i anslutning till reservatsbeslutet. Skötselplanerna är i allmänhet väl detaljerade när det gäller åtgärder som rör den rena naturvården, skogsbruksåtgärder, vård av kulturlandskap, flora och faunavård och biologisk mångfald. Skötselfrågor som rör friluftslivet brukar däremot avhandlas tämligen översiktligt. En plan eller ett program för skötsel och tillsyn bör finnas även för andra områden för friluftsliv som inte är naturskyddade. För ett effektivt nyttjande av ett område för friluftsliv är det nödvändigt med detaljerade mål och anvisningar för skötsel och underhåll av anläggningar, anordningar, vägar, spår och leder, skyltning, märkning och vägvisning m.m. Regelbunden tillsyn och skötsel av ett område är nödvändig för att bland annat hålla hög kvalitet i detaljer. Kvaliteten i detaljer har i sin tur stor betydelse för det intryck besökarna får av ett område. Det räcker med små kvalitetsbrister för att dra ner helhetsintrycket. En plan för skötsel och tillsyn får inte vara ett statiskt dokument, utan snarare ses som en anpassningsbar process och utvecklas med hänsyn till mål och syften och till förändrade förutsättningar. Därför är det nödvändigt att emellanåt utvärdera skötselplanen eller skötselprogrammet i förhållande till utvecklingen.

Konflikter

Ett grundläggande mål för friluftslivet i Sverige är att naturen ska vara tillgänglig för alla. Men när antalet naturbesökare med olika intressen ökar, och allt fler aktiviteter tillkommer så ökar också riskerna för konflikter. I andra sammanhang kan konfliktrisker påverkas genom restriktioner och prissättning. Eftersom den svenska naturen är tillgänglig för alla utan kostnad och i grunden utan restriktioner får planering och förvaltning en större betydelse. Kartläggning av konstaterade och möjliga konflikter mellan olika intressen är en väsentlig del i en friluftsplen. Likaså analys av orsakerna till konflikter och en strategi för att förebygga och hantera konflikter. Att förebygga konflikter handlar om en mängd åtgärder som

information, marknadsföring, utbildning, planering och regleringar. En viktig del i arbetet med att förebygga konflikter är att involvera berörda grupper i arbetet. En bidragande orsak till konflikter kan vara att väl-organiserade intressegrupper har större möjligheter att påverka än andra intressen som är svagare företrädade. Konflikter i anslutning till friluftslivet kan vara av olika slag och förekomma på olika nivåer:

Målkonflikter

Målkonflikter kan förekomma på olika nivåer och mellan olika nivåer. Samhällsmål på central förvaltningsnivå för miljö, friluftsliv, naturvård och folkhälsa kan komma i konflikt med samhällets mål för ”tillväxt” och sysselsättning. Den typen av målkonflikter kan också finnas på regional och lokal nivå, till exempel när det gäller friluftsliv och naturvård kontra trafik och bebyggelseutveckling eller markanvändning av annat slag. Målkonflikter kan också finnas inom samma sektor mellan olika nivåer. De centrala målen för friluftsliv och naturvård kan komma i konflikt med regionala och lokala frilufts- och naturvårdsmål. Det kan också uppstå konflikter mellan olika mål inom fritidssektorn.

Sektorskonflikter

Verksamheten inom förvaltningar med ansvar för naturvård och friluftsliv kan stå i konflikt med andra förvaltningars ansvarsområden, till exempel trafik, boende, ”sysselsättning” och kommersiell service.

Förvaltningskonflikter

Vid förvaltning av natur- och friluftsområden är det ofta nödvändigt med avvägningar mellan olika åtgärder med hänsyn till såväl besökarnas krav som mål och syften med förvaltningen. Det kan medföra konflikter mellan exempelvis tillgänglighet och djurhållning, och mellan tillgänglighet och tystnad/stillhet. Konflikter kan även förekomma inom den förvaltande organisationen, till exempel mellan uppdragsgivare och genomförare om förvaltningens inriktning. I områden med flera förvaltare kan det finnas konflikter orsakade av skillnader i drift och underhåll, kompetens och inställning till uppdraget.

Konflikter friluftsliv – naturvård

Friluftsliv har alltmer kommit att betraktas som en del i naturvården. Ändå kan det förekomma konflikter mellan främst aktivitetsinriktat eller organiserat friluftsliv och den mer skyddsinriktade naturvården. Förutom information är planering, kanalisering och i vissa fall restriktioner exempel på åtgärder som kan användas för att minska risken för konflikter av det slaget.

Konflikter markägare – friluftsliv

Allemansrätten utgör grunden för friluftsliv. Alla har rätt att vistas i naturen under förutsättning att man inte stör eller förstör, och markägaren måste tåla

ett visst intrång i rätten att råda över sin fastighet. Konflikter i samband med allemansrätten beror ofta på att de inblandade har olika uppfattning om vad allemansrätten innebär. Risken för konflikter kan minskas genom information om allemansrätten till såväl allmänhet som markägare. Även förvaltaren måste ha tillräcklig kunskap om allemansrättens förutsättningar för att kunna hantera konflikter på rätt sätt. Viktigt är också utbildning inom organisationer och företag som nyttjar naturen för sin verksamhet. Planering och kanalisering av friluftslivet är verksamma medel också för att förebygga konflikter med markägare. I miljöbalken skärptes kraven på kunskap om allemansrätten, särskilt för dem som nyttjar naturen i organiserade former. I det sista fallet kan riskerna för konflikter förebyggas genom avtal. I Miljöbalken finns regler om samråd för att förebygga konflikter i samband med organiserat nyttjande av naturen för friluftsliv eller turism.

Intensivt friluftsliv kan medföra olägenheter för markägarna.

Konflikter förvaltare – allmänhet

Förvaltaren av ett område för friluftsliv ställs inför vitt skilda krav från allmänheten. Detta kan innebära konflikter mellan besökarnas intressen och förvaltarens åtgärder för skötsel och tillsyn. Det kan också innebära konflikter i frågor som rör tillgänglighet, information, anläggningar och anordningar.

Konflikter inom friluftslivet

Särskilt i tätortsnära natur finns risk för konflikter mellan olika besökskategorier och mellan olika aktiviteter som till exempel när ridspår ligger bredvid skidspår. Men det förekommer även konflikter mellan utövare av samma aktiviteter som kan ha olika uppfattning om hur aktiviteterna ska bedrivas. De direkta konfliktorsakerna som är relaterade till besökarna kan grovt delas in i tre grupper:

- Missförstånd, missbruk, bristande information eller bristande kunskap
- Kollisionskonflikter; olika besökskategorier ska dela på samma resurs.
- Värdekonflikter; besökarna har olika inställning till och uppfattning om friluftslivets upplevelsevärden.

Konflikter av de två första slagen kan förebyggas, lösas och mildras genom bra planering, förvaltning, information, skötsel och tillsyn. Konflikter av det tredje slaget förekommer mellan det mer aktivitetsinriktade friluftslivet och det friluftsliv där den genuina naturupplevelsen är kärnan. Konflikter av det slaget kan förebyggas genom kvalitetsvärdering eller inventeringar av upplevelsevärden så att ostörda och vackra platser eller områden med höga värden för naturupplevelser undantas från anläggningar, anordningar eller andra tillgänglighetsåtgärder som förtar känslan av ostördhet. Konflikter i den kategorin kan också ha ideologiska förtecken. Det handlar då inte så mycket om att andra aktiviteter skadar naturen eller är i vägen, utan mer om att de inte överensstämmer med de egna värderingarna om friluftslivets innehåll och värden. Förståelse för andras intressen, men också inställningen till den egna aktiviteten, har betydelse för konflikter.

– Använder jag min mountainbike för att upptäcka naturen, eller använder jag naturen för att upptäcka min mountainbike?

Ridstig i samma sträckning som markerat motions-/skidspår bäddar för konflikter.

Restriktioner och påbud

I Naturvårdsverkets med fleras rapport *Konsekvenser för friluftsliv* tas frånvaro av restriktioner upp som ett kriterium på värde för friluftsliv. Just frånvaron av detaljerade regler och förtroendet att ta eget ansvar är det grundläggande värdet i allemansrätten. Men i välbesökta turistområden eller hårt utnyttjade friluftsområden med många besökare kan restriktioner tvärt om vara nödvändiga för att upprätthålla områdets värden. Men risk finns att restriktioner som är avsedda att förebygga konflikter, i stället kan skapa konflikter. Därför bör restriktioner endast användas om problemen inte går att lösa på annat sätt. Ogenomtänkt användning av restriktioner, anvisningar, förbud eller påbud kan skapa mer konflikter än de löser. Ett

beteende som tidigare inte var något större problem, kan plötsligt bli en orsak till konflikt när det blir förbjudet. Inte för att det stör eller skadar mer än tidigare, utan just för att det har blivit förbjudet och därför skapar irritation hos andra enbart för att förbudet överträds. Det är därför viktigt att noga tänka igenom vilka effekter som kan bli följden av förbud, påbud och andra regler.

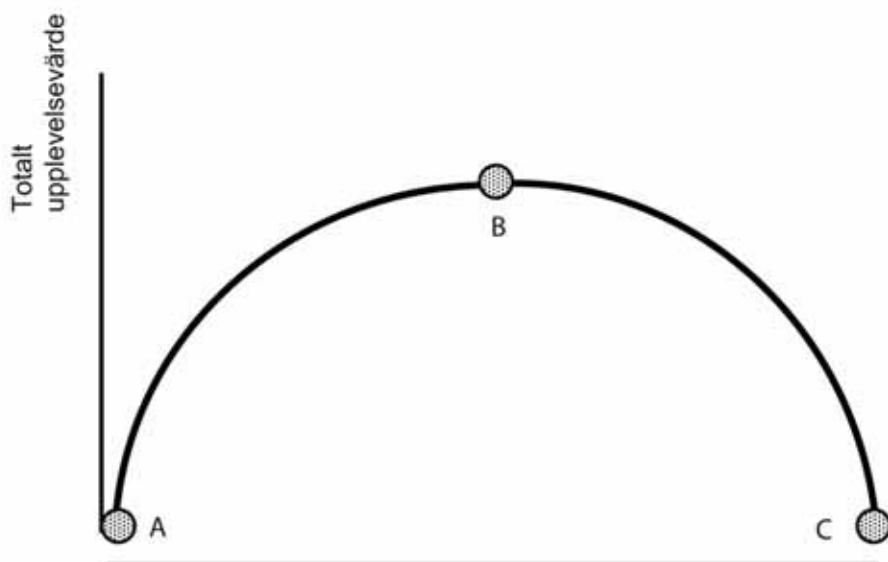
Vad kan hända om någon springer åt fel håll? Vilka problem löser informationen och vilka skapar den?

Friluftslivet och Allmänningarnas tragedi

Allmänningarnas tragedi är benämningen på en klassisk analys som brukar användas inom nationalekonomin. Den går ut på att kollektivt nyttjande av egendom som är tillgänglig för alla leder till utarmning av resurserna. Det beror på att de enskilda användarna ser till sin egen nytta och tar ut mer av resurserna än vad som i längden är hållbart. Analysen har använts för att visa hur värdet av allemansrätten utarmas i attraktiva naturområden när det saknas möjligheter att reglera tillträdet till naturen genom avgiftsbeläggning eller begränsning av besöksantalet. (Hultkrantz 1994). Figuren nedan illustrerar det totala upplevelsevärdet i ett naturområde som funktion av antalet besökare. Sambandet har två nollpunkter: A när ingen besöker området och C när så många trängs att ingen längre har riktigt roligt. Vid B uppnås det totalt sett högsta upplevelsevärdet. Tragedin ligger i att nollpunkten C med ett överutnyttjande av området och därmed sammanhängande konflikter blir ett jämviktsläge vid fritt tillträde och frånvaro av samarbete mellan besökarna. Genom överutnyttjandet har det ursprungliga värdet av området förstörts. Det leder till ett annat inslag i tragedin; en

bortträngningseffekt där ursprungliga besökare trängs undan av ett nytt slags nyttjande och andra nyttjandegrupper. Men det behöver ju inte betyda att den ena nyttjandeformen är bättre än den andra, sett exempelvis i ett hälso- eller miljöperspektiv. Ett exempel på bortträngningseffekt är Lillskogen som tas upp i avsnittet om Järvafältet.

Allemansrätten omöjliggör annat än i undantagsfall entréavgifter till naturen, begränsningar i besöksantal eller andra regleringar. I lagskyddad natur som nationalparker och naturreservat kan de effekter som illustreras i allmänningarnas tragedi påverkas genom föreskrifter för besökarna. I såväl lagskyddad natur som allemansrättslig natur för friluftsliv kan utveckling påverkas genom främst planering, förvaltning, utbildning och information. Därför är det viktigt att förvaltaren är medveten om var på kurvan man befinner sig, för att till exempel kunna förebygga konflikter och bortträngningseffekter. Bristande insikt om detta leder till ett ytterligare inslag i tragedin; förvaltningen fortgår som tidigare, trots att förutsättningarna har förändrats.

Figur 1. "Allmänningarnas tragedi" kan illustrera förändringarna i ett områdes upplevelsevärden.

Del II. Järvafältet – ett exempel

Fyra reservat med olika förvaltare

Syftet med studien av Järvafältet har varit att kartlägga friluftslivets förutsättningar i ett tätortsnära naturreservat och se vilken plats friluftslivet ges i naturvårdsförvaltningen. Den traditionellt ”gröna” naturvården med inriktning på skogsvård, landskapsvård, biologisk mångfald etc. har stor betydelse för värdet av motion och friluftsliv. Det här projektet har emellertid inriktats på den motions- och friluftsrelaterade delen av naturvården. Det är också de områdena som omfattas av gjorda inventeringar och kvalitetsvärderingar, vilka huvudsakligen har genomförts under 2003 och 2004. Mot bakgrund av resultaten presenteras idéer och förslag till åtgärder för att utveckla friluftslivets möjligheter. Meningen är också att den här delen av projektet ska kunna utgöra underlag för diskussioner om mål och medel i naturvårdspolitiken och i arbetet med friluftsplaner.

I rapporten används begreppet Järvafältet, alternativt Järvafältets naturreservat, som en samlande beteckning för hela det sammanhängande naturskyddade område i norra Storstockholm som består av fyra reservat med olika förvaltare. Länsstyrelsen beslutade 1979 om naturreservat för Östra Järvafältet som förvaltas av Sollentuna kommun, och 1987 om Västra Järvafältet som förvaltas av Järfälla kommun. Stockholms kommun beslutade 1998 att avsätta Hansta som naturreservat. I Järvafältet ingår också Molnsätra naturreservat som förvaltas av Länsstyrelsen. Det finns ingen formellt samordnad förvaltning av hela Järvafältet, men de olika förvaltarna samarbetar över kommungränserna i många frågor. I Länsstyrelsens enkätundersökning *Så använder vi naturen* hamnade Järvafältet på tredje plats bland de naturreservat som flest stockholmare kände till. Järvafältet var också ett av de mest besökta. Det finns flera skäl till att Järvafältet använts som exempel i projektet:

- Det är ett välbesökt tätortsnära naturreservat som är avsatt i första hand för friluftslivets behov. Det representerar på så sätt den typ av områden som särskilt uppmärksammas i den nya naturvårdspolitiken.
- Begreppet naturreservat uppfattas förmodligen av många som en kvalitetsgaranti, där man kan förvänta sig extra hög kvalitet på information och skötsel av natur och anordningar.
- Det är ett naturreservat som sträcker sig över kommungränser och förvaltas av tre kommuner, vilket ställer särskilda krav på helhetstänkande och samordning.
- Det är ett naturreservat som nyttjas för många olika aktiviteter och även för organiserad verksamhet, vilket ställer särskilda krav på planering och förvaltning.

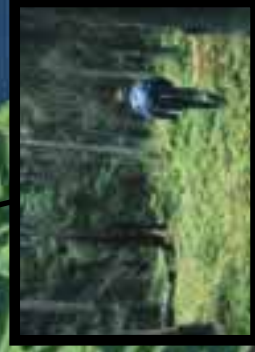
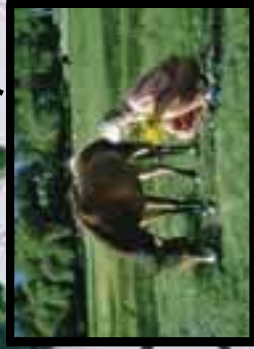
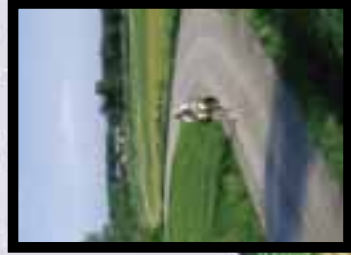
- Genom projektets form har utvecklingen på Järvafältet kunnat följas under mycket lång tid. Det längre tidsperspektivet ger möjlighet till erfarenheter som annars inte skulle uppmärksammas, till exempel i fråga om flexibilitet i förvaltning och anpassning till ändrade förutsättningar såväl i naturreservatet som i andra sammanhang av betydelse för friluftspanering.

Från skjutfält till naturreservat

Riksdagen beslutade 1905 om ett militärt övningsfält ”Järvafältet”, som var ”synnerligen väl ägnadt för tillämpningsöfningar med trupper af alla vapen, äfven i stora förband”. Den militära verksamheten på Järvafältet upphörde 1970, och de berörda kommunerna förvärvade marken från Kronan. Men planering för bostadsbyggande sattes igång långt tidigare och en dispositionsplan fanns klar 1968. Det som nu är Hansta naturreservat skulle innehålla Järva regioncentrum, och praktiskt taget hela nuvarande Sollentunadelen av naturreservatet skulle bebyggas med arbetsplatser och med bostäder för uppemot 50 000 invånare. Ett förslag utarbetades för Järvafältets friområden. Huvuddelen av den natur som skulle bli kvar, med bland annat spår och leder, låg i södra delen av nuvarande reservatet Västra Järvafältet. Övriga gröna delar var mestadels av parkkaraktär med idrottsplatser och andra anläggningar för sport och fritid. Exploateringsplanerna mötte hårt motstånd och föreningen Rädda Järvafältet bildades 1970 med ändamålet att bevara Järvafältet som rekreationsområde för Storstockholms befolkning. Bland annat folkopinion och ökad insikt om naturens betydelse för människors livskvalitet fick till följd att planerna på exploatering slutligen lades på is. Redan 1971 förklarades delar av Järvafältet i Sollentuna som interimistiskt naturreservat, och 1979 beslutade Länsstyrelsen att avsätta Sollentunadelen som naturreservat efter ansökan från kommunen. Genom senare reservatsbeslut för Järfällas del och Hansta fick man ett sammanhängande naturskyddat område på 2500 ha.

NORRA ÖSTRÄ JÄRVAFÄLTET

FR

I friområdesplanen var
praktiskt taget hela Östra
Järvafältet bebyggt.

Friluftslivet i reservatsföreskrifter och skötselplaner

På naturens villkor

Av reservatsbesluten för Järvafältet framgår att området ska skyddas på grund av sitt mycket stora värde för friluftslivet. Området klassificerades som riksintresse för friluftslivet på grund av sin närhet till stora befolkningsområden. Klassificeringen ”riksintresse” togs bort i samband med att Naturvårdsverket på 1980-talet gjorde en nationell översyn av vilka områden som skulle utpekas som riksintresse för friluftslivet. Detta innebar emellertid ingen förändring av områdets betydelse för friluftslivet. Järvafältet torde idag ha ännu större värde för friluftslivet med tanke på omkringliggande bebyggelseutveckling och den nya naturvårdspolitiken med tydligare markering av det tätortsnära friluftslivets betydelse. I reservatsbesluten sägs också att de naturgivna förutsättningarna för friluftsliv ska vara styrande för områdets nyttjande. Friluftslivet ska inriktas på ”naturligt friluftsliv” och enklare motionsformer, och uppmuntra och skapa förståelse för naturen på dess villkor. Ändamålet med reservatet är också att bevara ett värdefullt kulturlandskap och skydda och vårda vetenskapliga och kulturella värden, vilket har stor betydelse för friluftslivets upplevelsevärden.

I föreskrifterna för allmänheten gäller på hela Järvafältet förbud att:

- medföra hund som inte är kopplad.
- tälta under längre tid än två dygn.
- rida annat än på anvisade leder och områden.
- elda annat än på anvisade och iordninggjorda platser.

Det förekommer en del skillnader i föreskrifterna mellan de olika reservatsdelarna. I Sollentunas och Järfällas delar råder exempelvis förbud mot trafik med motordrivna fordon, men i föreskrifterna för Hansta finns inget sådant förbud. Däremot är det förbjudet att ”bruka störande anordning för lek och sport”. Dessutom är det i Hansta förbjudet att cykla utanför anlagd väg eller markerad cykelled, vilket i praktiken innebär ett allmänt förbud mot terrängcykling eftersom inga markerade cykelleder finns.

Användningen av Järvafältet ska grundas på naturgivna förutsättningar och enklare former av motion och friluftsliv.

Grön övervikt

Trots att den stora betydelsen för friluftslivet anges som det främsta skyddsvärdet upptar friluftsfrågorna en förhållandevis liten del i skötselplanerna. I skötselplanerna för Östra respektive Västra Järvafältet behandlas friluftslivet på tre sidor av ett åttiotal, och i skötselplanen för Hansta upptar friluftslivet 1½ sida. Inga inventeringar av anordningar eller särskilda förutsättningar för friluftslivet finns med som underlag för skötselplanerna. Riktlinjer och åtgärdsförslag som rör den rena naturvården som skötsel av skog, mark, biotoper med mer är betydligt mer detaljerade och målinriktade än de som rör friluftsliv. Inriktningen i skötselplanerna återspeglas i förvaltningen av naturreservatet. Skogsbruk, vård av kulturlandskapet och annan naturvårdsinriktad verksamhet präglas allmänt sett av mycket hög kvalitet, medan underhåll och åtgärder för friluftsliv överlag inte håller samma kvalitet. Särskilt tydligt märks det i fråga om skyltning, märkning och underhåll av spår och leder där kraven i reservatsbesluten ännu inte uppfyllts. Även skyltning i övrigt har en del brister.

Kommentarer och förslag till åtgärder

- Skötselplanerna bör kompletteras med utförligare underlag för skötsel och tillsyn av anordningar för friluftslivet, med exempelvis utgångspunkt i avsnittet om friluftsplaner i rapportens första del.
- De tjänster och utbildningar som är knutna till förvaltningen av Järvafältet har överlag utpräglad ”grön” inriktning som biolog, ekolog, stadsträdgårdsmästare och landskapsarkitekt. Med tanke på friluftslivets ökade betydelse i naturvården bör kompetensen i förvaltningen breddas med inriktning mot plan- och friluftsfrågor.

Information

Mer information önskas

”Mer information om naturreservaten och hur man tar sig dit.” Det var det vanligast svaret på Länsstyrelsens enkätfråga om vad som skulle få de stockholmare som inte besökt ett naturreservat det senaste året att ta sig till ett sådant. Informationen i Järvafältets naturreservat består i huvudsak av skyltning, märkning och vägvisning samt anslagstavlor med reservatskarta och viss annan information. Dessutom finns en gemensam reservatsfolder för Sollentuna och Järfällas delar och en för Hansta. Sollentuna har en webbplats med utförlig information om kommunens del av naturreservatet, och kommunens tidning Sollentuna Journalen innehåller regelbundet en helsida med information om Östra Järvafältet. Dessutom finns Natursvararen; en telefonsvarare med tips om aktiviteter och annat i kommunens del av reservatet. Järfälla har på sin hemsida kortfattad information om Järvafältet. På Stockholms hemsida finns mycket kortfattad information om Hansta naturreservat. Samlad information om Järvafältet finns dock på Naturskyddsföreningens plats www.utinaturen.nu.

Skyltning, märkning och vägvisning

Ännu många år efter reservatsbeslutet var vägarna i naturreservatet från Sollentunasidan felaktigt skyltade med förbud mot cykeltrafik. Och en del sådant som verkligen var förbjudet var på hela Järvafältet skyltat som tillåtet långt in på 1990-talet. Det var emellertid inte ovanligt vid den tiden med felaktig skyltning såväl i naturreservat som i annan natur för friluftsliv. Sedan dess har skyltningen förbättrats på Järvafältet, men fortfarande finns felaktigheter, inkonsekvens och bristande samordning i skyltningen. Enligt reservatsbesluten ska skyltningen utföras enligt Svensk Standard, men detta är ännu 2005 inte genomfört. Märkning och skyltning på motionsspåren är i stora delar felaktig. Se vidare under Spår och leder. Det förekommer också markeringar och viss skyltning med oklar innebörd och till synes utan sammanhang, bland annat ett ”spår” med gröna triangelmärken i Hansta.

Anslagstavlor

Vid entréerna och på platser inne i reservatet finns 19 anslagstavlor. Anslagstavlorna på Västra och Östra Järvafältet har en inplastad reservatskarta över hela naturreservatet. Tre av anslagstavlorna innehöll inaktuell information vid inventeringen 2004. Samtliga anslagstavlor innehöll meddelanden eller information med annan avsändare än förvaltarna/kommunerna; såväl föreningsmeddelanden som reklam och privata meddelanden. Stockholms anslagstavlor vid de två entréerna till Hansta innehöll endast en inplastad karta över Hansta naturreservat.

I hela naturreservatet gäller kopplingstvång för hundar och eldningsförbud utom vid iordninggjorda eldplatser. Men påbudsskyltning om detta finns endast på anslagstavlorna i Sollentunas kommun. I Järfällas del har påbudet *Hundar och katter skall hållas kopplade inom naturreservatet* på ett par ställen skyltats med tilläggstavla till förbudsmärke VMF *Förbud mot trafik med motordrivet fordon*.

Vid några infarter till reservatet står anslagstavlor med blandat innehåll om naturreservatet och annat. Vid slutet av 1970-talet stod gröna anslagstavlor av trä vid flera av infarterna till Järvafältet. Någon står ännu kvar i långt framskridet förfall med "Information Järvafältet" knappt läsbart på överstycket, men oftast utan någon information alls.

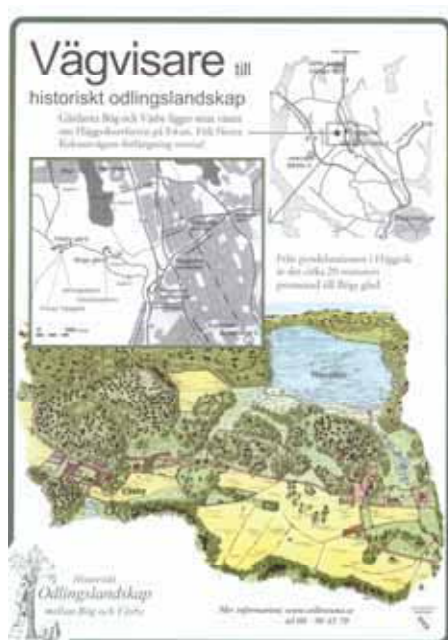

Information vid infarten till naturreservatet från Rotebrohålet. Mitten 1980-talet. Mitten 1990-talet. Sommar 2001. Sommar 2005.

Reservatskarta, folder och naturinformation

Reservatskartan/kartan Naturreservat – Friluftsliv på Järvafältet innehåller några felaktigheter och oklarheter. Bland annat används fel SIS-symbol för vandringsled och hänvisning görs till naturvårdslagen trots att kartan är tryckt år 2000 efter det att miljöbalken började gälla. Att ridvägarnas markering inte helt överensstämmer med sträckningen i terrängen beror delvis på att sträckningar dragits om under senare år. Brister i överensstämmelse fanns emellertid redan tidigare. (Se bilaga 2). Några felaktigheter från reservatskartan återfinns även i reservatsfolderns karta.

I Hansta finns en naturstig, men markeringen (med röda spårbrickor för SIS motionsspår?) är illa underhållen och svår att följa. Vid Bögs gård finns en naturstig markerad med SIS blå spårmarkering. I samarbete med Länsstyrelsens kulturmiljöenhet har Sollentuna Naturvård genomfört informationsprojektet ”Historiskt odlingslandskap mellan Bög och Väsby”. Projektet finns redovisat i en skrift kompletterad med informationsskyltar i terrängen. I projektet ingår även aktiviteter för allmänheten. Järfälla hembygdsförening har satt upp informationsskyltar vid torp och torpplatser i Järfällas del av naturreservatet. Järvafältets naturreservat finns också beskrivet i Länsstyrelsens utflyktsguide till 20 skyddade naturområden i Stockholms län.

På Östra Järvafältet har man särskilt lyft fram det historiska odlingslandskapet.

Övriga kartor

Det finns flera kartor över Järvafältets naturreservat. Förutom reservatskartan – som också finns i en version utan textinformation om föreskrifter med mera – finns Allemanskartan Norra Järvafältet, Järvafältet friluftskarta, kartan Järvafältet och orienteringskartan Granskogsbladet.

Kommentarer och förslag till åtgärder

- Det intryck besökaren får av anslagstavlor, skyltning och märkning har stor betydelse för helhetsintrycket av ett område. Ett program för information bör tas fram som underlag för enhetlig kvalitet och standard på anslagstavlor, skyltning, märkning och vägvisning för hela naturreservatet. Där tas bland annat upp vilken information som ska finnas på anslagstavlorna och rutiner för att hålla informationen aktuell och

anslagstavlorna rensade från ”skräpinformation”. Förfallna anslagstavlor tas bort.

- Brott mot reservatsföreskrifterna är straffbart. Rätt skyltning har betydelse för rättsäkerheten och förebygger konflikter. Ett samordnat program för skyltning bör upprättas för Järvafältet och infogas som en del i ett kommunövergripande program för skyltning, märkning och vägvisning för sport och friluftsliv. Det föreslagna naturreservatet Järvafältets friområde/Igelbäckens dalgång i Järvakilen är en viktig förbindelselänk till Järvafältets naturreservat. Enligt skötselplanen ska leder, stigar och motionsslingor märkas ut ”på lämpligt sätt”. Skyltningen i det nya reservatet bör samordnas med Järvafältets naturreservat och utföras enligt SIS och Naturvårdsverkets anvisningar för skyltning i skyddad natur.
- Ett program för information bör innefatta en översyn av all information om och i Järvafältets naturreservatet så att budskapen blir korrekta, konsekventa och samordnade. Webbinformationen bör kunna samordnas mellan förvaltarna, exempelvis på en gemensam plats med information om naturreservatet. I dag är det stor obalans i webbinformationen mellan förvaltarna.
- Svensk standard saknar märke för naturstig, men Naturvårdsverket tog 1984 fram en symbol för lokaliseringsmärke enligt SIS principer, och som finns i de större skylttillverkarnas sortiment. Det märket bör användas för naturstig i stället för spårmarkeringar med en standardiserad betydelse.
- Det finns fem olika kartor över Järvafältets naturreservat. Flera av kartorna har felaktigheter i teckenförklaringen och det brister i överensstämmelsen mellan kartorna i fråga om kartinnehåll, symboler och teckenförklaring. Vid eventuellt nytryck av kartorna bör man försöka åstadkomma bättre samordning av innehållet.
- Järvafältet bör rensas på skyltar, märken och markeringar som är felaktiga eller saknar betydelse. De bidrar endast till att skapa oklarhet.
- I lagskyddad natur är kraven på korrekt skyltning extra stora, särskilt från rättslig synpunkt med tanke på miljöbalkens strängare ansvarsbestämmelser. Inventeringsresultaten tyder på att det brister i kunskap om skyltning och märkning för friluftsliv. Den delen bör ingå i utbildning av förvaltningspersonal.

Tillgänglighet

Tillgängligheten till Järvafältet behandlas översiktligt i skötselplanerna med redovisning av P-platser och hur reservatet nås med kollektiva färdmedel. Frågan om tillgänglighet har även tagits upp i kommunernas översiktliga planering.

Bil och kollektivtrafik

Två motorvägar gränsar till Järvafältet med flera avfarter men ingen vägvisning finns till naturreservatet. Däremot finns vägvisning till flera reservatsentréer från regionalt och lokalt vägnät med vägvisare VMF 1.5.2.1.5 "Järvafältet" med lokaliseringsmärke 1.9.2.40 "Friluftsområde". Symbolen för naturreservat (lagskyddad natur) finns inte i vägmärkesförrordningen och kan därför inte användas vid skyltning från allmän väg. I Sollentuna finns vägvisning på Stäketvägen/Rotebroleden vid Överby. Till reservatsentrén vid Bögs Gård finns fyra vägvisare från Bagarbyvägen, men endast för trafik norrifrån; tre VMF 1.5.2.1.5 *Vägvisning till inrättning m.m.* "Visningsgård", "Turridning islandshästar" och "Naturskola". Dessutom finns en vägvisare VMF 1.5.2.1.4 *Enskild väg* "Järvafältet", med symbolplatta VMF 1.9.2.40 *Friluftsområde*. I Järfälla finns vägvisning från Enköpingsvägen till entréerna i Kallhäll, Granskog och Tånglöt. Vägvisningen till Granskog och Tånglöt har kompletterats med VMF 1.5.2.1.3. *Lokalt mål i tätort*. Från Enköpingsvägen finns vägvisning för cykeltrafik mot Tånglöt. Vägvisning från Enköpingsvägen saknas vid infarten mot Nedre Bredgården och mot Säby. Ingen vägvisning för biltrafik, eller vägvisning över huvud taget, finns mot Hansta. Järvafältet kan nås med pendeltåg på linjerna mot Märsta och Kungsängen. Från stationerna är det gång- och cykelavstånd på mellan en och tre kilometer. Från pendeltåget går buss till Viby och Säby. Reservatet kan också nås med buss längs Enköpingsvägen och Stäketvägen.

Förbindelsestråk

I de två senaste kommunplanerna för Sollentuna (1988 och 1998) redovisas stråk av hög upplevelsekaraktär som ska utgöra förbindelser mellan bostadsområden och rekreationsområden. Kriterier för kvalitetskraven har inte diskuterats. Förutom vägvisning i lokalt cykelvägnät med vägvisning från Bagarbyvägen mot entrén vid Bögs Gård har inget särskilt gjorts för att stärka stråken. Ingen skyltning, märkning eller vägvisning finns från de närmaste pendeltågsstationerna Häggvik och Rotebro, eller i övrigt längs stråken. Ingen regional översiktskarta finns på pendeltågsstationerna. Ingenting antyder att det finns en entré till Hansta från Kolonnvägen några meter från gränsen mot Stockholms kommun.

Även i Järfällas två senaste översiktsplaner och i grönplanen från 1997 redovisas förbindelsestråk till Järvafältet. I översiktsplanen 1990 rekommenderas att ett skyltningsprogram tas fram för att förbättra orienterbarheten i de gröna stråken för fotgängare och cyklister. Något sådant program har emellertid inte tagits fram. Järvafältet kan nås från pendeltågsstationerna Jakobsberg och Kallhäll, men ingen skyltning, märkning eller vägvisning mot Järvafältet finns från stationerna, som inte heller har någon regional översiktskarta. Från Jakobsbergs C finns gc-väg med vägvisning mot Järvafältet. Men vägvisning saknas från stationen till gc-vägen.

Från Stockholmssidan finns ingen vägvisning mot naturreservatet från den närmaste T-banestationen Akalla. Det föreslagna naturreservatet Järvafältets friområde/Igelbäckens dalgång har stor betydelse som förbindelselänk ("Grönt stråk"), till Järvafältets naturreservat och vidare ut i Järvakilen mot Upplands Väsby. Den funktionen är viktig att förstärka genom bland annat information och skyltning. I skötselplanen för Igelbäckens dalgång föreslås en genomgående vandringsled med anknytning till Upplandsleden.

Gröna stråk och förbindelselänkar tas upp i del I under Friluftsplansens innehåll.

Tillgänglighet i reservatet

Vägnätet på mer än 30 kilometer med infarter runt om ger mycket god tillgänglighet inne i reservatet, också för rörelsehindrade. Även anläggningar och anordningar i reservatet har överlag god tillgänglighet för rörelsehindrade, bland annat är de flesta eldplatserna i anslutning till vägarna planerade så de kan nås med rullstol. I det här projektet har inte ingått inventering och åtgärdsförslag med avseende på tillgänglighet för funktionshindrade. De frågorna behandlas ingående i Skogsstyrelsens rapport *Tillgång till naturen för människor med funktionshinder* och i Kommunförbundets och Riksidrottsförbundets rapport *Tillgänglighet inom fritid-idrott-kultur*. Några detaljer som har observerats under projektets gång är dåliga stättor, för trånga vinkelgenomgångar, igenspikade led och tilltagande stängsling som försvårar för den som är lite orörlig att ta sig fram i reservatet.

En genomgående vandringsled, ett par system med markerade motionsspår, ridstigar och ett nät av större och mindre stigar gör stora delar av reservatet utanför vägnätet lätt tillgängligt. Hansta kan emellertid upplevas som lite isolerat från Östra Järvafältet genom den mellanliggande jordbruksmarken. För några år sedan stängslades en stor del av tidigare ostängslad betesmark in. Som nämnts ovan påverkar det i viss mån tillgängligheten – framför allt vid skidåkning – även om det finns stättor och vinkelgenomgångar. En del vinkelgenomgångar är inte bredare än 25 centimeter och ofta är led igenspikade och måste klättras över, även vintertid trots att inget bete före-

kommer. Tillgängligheten till fina hagmarker påverkas också av att det sitter skyltar uppe om mul- och klövsjuka med uppmaning att inte gå in i hagen.

*Naturen ska vara tillgänglig för alla.
Familjeutflykt på vägen mot Viby.*

Kommentarer och förslag till åtgärder

- När det i början av 1990-talet blev tillåtet att ta med cykel på pendeltågen ökade tillgängligheten till Järvafältet och dess betydelse som regionalt utflyktsmål. Naturreservatet nås lätt på cykel från fem pendeltågsstationer, men ingen vägvisning finns till Järvafältet. Vägvisning mot naturreservatet från pendeltågsstationerna bör kunna utföras som ”Grön länk” enligt det förslag som diskuteras i rapportens första del. På pendeltågsstationerna sätts upp respektive kommunkarta, cykelkarta, eller annan regional karta. Sådan karta fanns tidigare, åtminstone på Rotebro station.
- Vägverkets rödskyltade regionala cykelnät passerar i Akalla infarten till reservatsentrén vid Hägerstalund. Men vägvisningen i gc-nätets 4-vägs-korsning på platsen tar endast upp målpunkter i det regionala cykelnätet och pekar åt alla håll utom mot det intilliggande Järvafältet. Den nyanlagda cykelbanan längs Kolonnvägen mellan Sollentuna och Akalla/Kista stryker förbi infarten till Hansta. Men vägvisning saknas och ingenting antyder att där finns en entré till ett naturreservat och en vacker bilfri cykelväg till Jakobsberg. Vägvisning i det regionala cykelnätet bör innefatta, eller kompletteras med, närbelägna viktiga mål utanför nätet. Bättre vägvisning till naturreservatet över huvud taget bör

kunna åstadkommas genom bättre samordning mellan väghållare och naturvårdsförvaltare.

Rakt fram ligger Järvafältets naturreservat

- En förbindelse mellan Östra Järvafältet och Hansta bör enkelt kunna förstärkas genom vägvisning, lätt vegetationsröjning och en spång där avståndet mellan vägen och skogsbrynet i Hansta är som smalast 500 meter väster om Väsby.

"Olaga skylt" enligt Miljöbalken 7 kap.

- Betesdjuren bidrar i hög grad till naturreservatets upplevelsevärden. Men val av betesplatser för exempelvis ridhästar bör vägas mot tillgänglighet och varieras så att fina utflyktsplatser inte onödigtvis blockeras. Skyltar som med hänvisning till mul- och klövsjukan uppmanar besökare att inte gå in i hagar bör tas bort. Enligt Jordbruksverket var det åtskilliga år sedan det fanns anledning att varna för mul- och klövsjuka. Skyltarna skapar osäkerhet, risk för konflikter och ger besökare som tar kafferast i någon fin hage dåligt samvete. För övrigt är det olagligt att ha dem uppsatta.
- En ”stängselinventering” bör genomföras för att se om det finns onödiga stängsel som kan tas bort, fastspikade led som kan öppnas, vinkelgenomgångar och stöttor som behöver åtgärdas, utstickande spikar som måste tas bort från stängsel som spärrar stigar och måste klättras över.

Irriterande hinder på det markerade skidspåret. Under senare år har det dock blivit bättre.

Upplevelsevärden

Större krav på kvalitetsvärdering

Regionplane- och Trafikkontoret har tagit fram metodik för att identifiera och klassificera grönstrukturens sociala värden. Järvakilen med Järvafältets naturreservat är ett av de områden som ingått i studien. Sju typer av frilufts- och rekreationsvärden har studerats och klassificerats, exempelvis ostördhet, utblickar och variationsrikedom, men även kvalitet för motion och aktiviteter. Klassificeringen grundas på översiktlig inventering, inventering av underlag som kartor med mera, digital analys och granskning av en referensgrupp.

Hansta med hög koncentration av gammal skog och även andra platser på Järvafältet har höga värden för orördhet och skogskänsla. Orördheten är dock inte någon garanti för ostördhet. Järvafältet ligger under närmast konstant brus eller buller från omringande trafikleder och flygtrafik mot Arlanda. Flygbullret har tilltagit sedan Arlandas tredje bana togs i bruk 2004. Under högt trafik kan det timmar i sträck passera plan över naturreservatet med bara några minuters mellanrum. Till det kommer, särskilt under helger, buller från fritidsflyg och en intilliggande motocrossbana.

Järvafältet har höga upplevelsevärden för orördhet och skogskänsla.

Större delen av Järvafältet har höga eller mycket höga upplevelsevärden för kriteriet utblickar och öppna landskap. Även naturreservatets variationsrikedom med artrika miljöer och omväxlande landskap ger höga värden. Det

gäller också den kulturhistoriska miljön som särskilt har lyfts fram i ett informationsprojekt i Sollentunas del. Klassificering av upplevelsevärden tycks stämma väl med faktiska förhållanden, med undantag av upplevelsevärde Aktivitet och utmaning och särskilt parametrarna spår och leder. I RTK:s rapport tillskrivs motionsspåren för stora delar av Järvafältet mycket högt värde för upplevelsevärde Aktivitet och utmaning. Klassificeringen är huvudsakligen kvantitativ där en koncentration av spår och leder ger ett mycket högt upplevelsevärde: *"I dessa områden finns en viss trygghet och tillgänglighet vad gäller skötsel och information; man kan koncentrera sig på att motionera utan att vara rädd för att springa vilse...."*

I verkligheten är kvaliteten på hälften av motionsspåren mycket låg. I spårsystemet på Västra Järvafältet är risken att springa vilse snarare utomordentligt hög eftersom samtliga spår är felmärkta och dessutom dåligt underhållna. Inga motionsspår på Järvafältet uppfyller kriteriet för "mycket högt värde" om man utgår från den kvalitetsvärdering som redovisas i kapitlet om Spår och leder och i bilagorna 3, 4 och 5. Inte heller skidåkning på Järvafältet kan anses ha "högt värde" och än mindre "mycket högt värde". Vägarna plogas vintertid i full bredd och ofta ner till grus, de flesta stigar som är särskilt väl lämpade för skidåkning är markerade som ridstigar eller upptrampade och inga spår prepareras för skidåkning. Om metoden för att klassificera upplevelsevärden – åtminstone vad gäller aktivitet och utmaning – ska ge en riktig bild måste den kompletteras med fältinventering och en kvalitativ bedömning. Se vidare under kapitlen Anläggningar och anordningar och Kvalitetsvärdering av motionsspår.

Spårinformation 1985. Nytt och fel.

20 år senare. Förfallet och fel.

Kommentarer och förslag till åtgärder

- RTK:s redovisning av upplevelsevärden tyder på god kunskap i fråga om natur- och kulturrelaterade värden. Däremot brister det i kunskap om förutsättningarna för motion och aktivitetsinriktat friluftsliv. Större krav bör i det avseendet ställas på de referensgrupper och experter som ansvarar för granskning av kriterierna för upplevelsevärden.
- Upptäckandet är ett värdefullt inslag i naturupplevelsen; att hitta det "egna smultronstället" där man kan få en ostörd stund för sig själv. I den

tätortsnära naturen med många besökare, aktiviteter och störningar är det särskilt viktigt att ta vara på platser för stillhet och ostörd avkoppling. De djupintervjuer som föregått RTK:s kartläggning av upplevelsevärden visar att tystnad, ensamhet, lugn och ro är vad naturbesökarna i första hand söker. Med utgångspunkt i några få kriterier som sol, utblick, variation och ostördhet bör fina platser för avkoppling vara lätta att identifiera och undanhålla från anordningar och anläggningar. Ett exempel: På en berghäll på Järvafältet kunde man tidigare sitta ostörd i eftermiddagssolen och blicka ut över en fin liten dalgång och njuta av stillheten. Men för en del år sedan drogs en markerad ridstig in rakt framför berghällen. Och just där det var som bäst att sitta kom det upp ett par små träbänkar och en eldstad av stenar. Snart spred sig skräpet runt eldstaden och platsens upplevelsevärde var ödelagt.

- Vid planering av spår, leder och andra anordningar är det viktigt att bedöma hur detta påverkar andra upplevelsevärden. En grov kartläggning av fina ostörda platser bör ingå som underlag för skötselplanen för ett område.

Anläggningar och anordningar

Naturskola, serveringar, rast- och klubbstugor

I direkt anslutning till P-platsen vid Bögs gård finns raststuga och servering som är öppen alla dagar i veckan. Vid Väsby gård finns Naturskola och i direkt anslutning raststuga och servering som drivs av Friluftsförbundet och Naturskyddsföreningen. Serveringen är öppen på söndagar under sommar och höst. Friluftsförbundets lokalavdelning i Järfälla har servering vid Rocksta ute på Järvafältet, öppet söndagar under skolverterminerna. Vid Säby Gård vid naturreservatets entré från Jakobsberg finns servering i anslutning till ridanläggningen. Förutom ridklubbarnas anläggningar finns ytterligare lokaler för föreningar i eller i direkt anslutning till naturreservatet. Tre scoutkårer har stugor som kan hyras för övernattnings- eller verksamhet. Järfälla Skidklubb och Järfälla Orienteringsklubb har klubbstuga vid Granskog, och Järfälla Brukslundsklubb vid Tånglöt.

Grillplatser, toaletter

I naturreservatet finns 14 toaletter och 22 iordninggjorda grillplatser/eldstäder varav 16 på Östra Järvafältet. Flera av grillplatserna har ställts i ordning med sittstockar runt om, färdighuggen ved och i de flesta fall sopkärl. De flesta grillplatserna ligger i god anslutning till vägarna i reservatet. Vid några av de grillplatser som ligger nära bebyggelse och skolor har man markberett och grusat väg fram som skottas vintertid.

Grillplatserna är populära mål för skolans utflykter.

Övriga anläggningar och anordningar

Två fågeltorn finns vid Säbysjön, och ett vid våtmarken söder om Väsby gård. Pistolskyttebana finns i sydöstra hörnet av Östra Järvafältet och vid Säby ligger en bana för bågskytte. Vindskydd finns vid eldplatsen i Rocksta och vid stigen söderut från Väsby ligger en kalkkälla med dricksvatten. Vid Översjön finns flera fina platser för bad.

Kommentarer och förslag till åtgärder

Antalet grillplatser/eldstäder på Östra Järvafältet har mer än fördubblats sedan 1984 från 7 till 16 stycken. För att få variation har eldstäderna fördelats på olika terrängtyper. Det kan vara frestande att anlägga eldstäder på fina platser, men risk finns att en grillplats eller eldstad kan förstöra upplevelsevärdet på en fin plats. En viktig del i upplevelsevärdet är ofta frånvaron av anordningar. Även om det finns sopkärl, och ibland tack vare, blir det ofta skräpig vid grillplatser. Skogsstyrelsens Life-projekt Tåtorts-nära skog redovisar ett försök från Paris där nedskräpningen i en rekreationsskog minskade med 80 procent när man tog bort 40 sopstall.

- På flera ställen på Järvafältet har det anlagts ”illegala” eldstäder med nedskräpning och ökad brandrisk som följd. Sådana eldstäder bör tas bort så fort som möjligt innan de hinner etableras.
- Eldningsförbud vid torrt väder gäller även eldning i iordninggjorda eldstäder. Meddelande om eldningsförbud bör tydligare framgå av informationen på anslagstavlorna. Sommaren 2004 fanns Naturvårdsverkets folder *Allemansrätt och eldning* uppsatt på anslagstavlorna med telefonnummer angivet för uppgift om eldningsförbud.

Ridanläggningar

Omkring 1980 fanns 5 ridanläggningar/stall, med sammanlagt cirka 60 hästar i anslutning till Järvafältet. I slutet av 1980-talet tillkom turridning med islandshästar. År 1999 hade antalet ridanläggningar/stall ökat till omkring 20 och antalet ridhästar hade blivit fem gånger så många och uppgick till cirka 300. Av dessa användes 110 i ridskole- eller ridklubbs-verksamhet och resterande var privathästar. Av privathästarna var 33 stycken uppstallade vid de tre ridanläggningarna/ridklubbarna. Antalet timmar per vecka för uteridning – till övervägande del i naturreservatet – uppskattades till omkring 500 huvudsakligen under vår, sommar och höst.

Ryttarna har det väl förspänt på Järvafältet.

Fem mil ridväg

Grundprinciperna som fastställts för ridvägnätet på Järvafältet kan sammanfattas med: Tydligt, bra underhåll, möjlighet till rundtur och variation. Det ska också gå att lätt rida ut i naturreservatet ifrån anläggningarna. I slutet av 1970-talet fanns 30 kilometer ridväg/ridstig i det område som nu omfattas av naturreservatet. I riktlinjerna för skötselplanen för Östra Järvafältet 1984 angavs att inga anlagda ridstigar skulle tillkomma utöver redan befintliga. Därefter har drygt sex kilometer ridstig nyanlagts på Östra Järvafältet. Vid 1980-talets slut hade nätet av ridvägar/-stigar i naturreservatet utökats till cirka 41 kilometer, och Järvafältets naturreservat hade ett av de största systemen av ridstigar i länet. Ett par år in på 2000-talet fanns cirka 46 kilometer väg och stigar upplåtna för ridning. Även en del ängsmarker är upplåtna för ridning. Ytterligare cirka tre kilometer ridstig är planerad i Hanstadelen. Ridning är tillåten på omkring 28 kilometer – eller 85 procent – av vägarna i naturreservatet. Till det kommer närmare 20 kilometer ridstigar i terrängen, till övervägande delen förstärkta och grusade. Nätet av ridvägar/ridstigar inne i naturreservatet sammanlänkas med cirka fyra kilometer ridstig i de direkt angränsande områdena Lillskogen och nordvästra kilen mellan Rotebroleden och E18, vilket innebär ett sammanhängande ridvägnät på cirka 50 kilometer. Kostnaden för att anlägga en ridstig uppgår till 10 000 – 15 000 kronor per 100 meter.

Ridning i naturreservatet regleras i reservatsföreskrifterna. Ridnätet i naturreservatet är sedan 1996 i huvudsak markerat på rätt sätt med påbudsmärken, med innebörden att ridning endast är tillåten på markerade stigar och vägar. Detta gällde även tidigare, men skyltningen av ridstigarna var då till största delen felaktig. Fortfarande finns emellertid en hel del brister i skyltningen, bland annat förekommer skyltning för ridning på fyra olika sätt, varav tre är fel. Dessutom är en hel del sträckningar dåligt märkta, främst i reservatets västra delar. I det angränsande området Vibyskogen (Lillskogen) som förbinder ridanläggningen vid Överby med naturreservatet är skyltningen för ridning delvis felaktig och inkonsekvent.

Som nämns tidigare skiljer sig reservatskartans markering av ridstigar något från ridstigarnas sträckning i terrängen. Det gäller även den särskilda ridkartan som också är inlagd på Sollentunas webbplats med information om Järvafältet. Påbudsskyltningens innebörd framgår tydligt av reservatskartan. Där anges att "Ridning är *endast* tillåten på markerade ridstigar, på markerade vägvägsnitt och på några skyltade ängsmarker". Även av annat informationsmaterial framgår klart att det är skyltningen i terrängen som gäller. Det är också vad Sollentuna Naturvård informerar ryttarna om. På några sträckor i naturreservatet har påbjuden ridstig lagts på markerat motionsspår och på vandringsleden Järvaleden. Exempelvis drogs i mitten av 1990-talet en ny ridstig på en del av det markerade motionsspåret på Västra Järvafältet. Märkningen togs bort efter en skrivelse till reservatsförvaltaren. Se för övrigt bilaga 2 Ridvägar på Järvafältet.

Nätet av ridstigar på Sollentunas del av Järvafältet bygger till stor del på tidigare markering av ridstigar från 1970-talet. Systemet med ridstigar har reviderats under 1990-talet i samråd med ridanläggningarna. Principer för ridstigarna sträckning och standard finns beskrivna i text. En del ridstigar förstärktes i slutet av 90-talet, men det finns behov av att förbättra ytterligare sträckor. Dragningen av ridstigarna i Järfällas del grundas inte på någon egentlig plan, men har skett i samråd med den samrådsgrupp som finns i kommunen med representanter för organisationer med anknytning till friluftsliv och naturskydd.

Problem med ridning

På beställning av Sollentuna och Järfälla gjordes 1990 en probleminventering av ridverksamheten på Järvafältet. Det konstaterades att ridstigarna var dåligt skyltade och att det förekom ett omfattande missbruk av ridningen i naturreservatet. I reservatsbeslutet för Västra Järvafältet angavs att en utökning av ridverksamheten skulle föregås av en utredning om hur den befintliga ridverksamheten påverkade nyttjandet av reservatet för andra besöksgrupper. Utredningen skulle också innehålla en konsekvensanalys av en ökning av ridverksamheten i reservatet. Men någon sådan utredning tycks aldrig ha kommit till stånd. I rapporten *Ridning på Järvafältet* 1990 föreslogs åtgärder för att förebygga konflikter och anpassa

ridningen till förutsättningarna för övrigt friluftsliv. Det var då hälften så många ridanläggningar som idag i anslutning till naturreservatet.

Utvecklingen av ridning på Järvafältet har följt samma mönster som utvecklingen av ridning i allmänhet. Sedan 1970-talets slut har ridning varit en av de snabbast växande fritidsaktiviteterna. Islandshästarnas antal i Sverige ökade från några hundratal till omkring 14 000 mellan åren 1980 och 2000. I flera enkäter till länsstyrelser och kommuner har ridning hamnat högt på listan över allemansrättsliga problem. (Naturvårdsverket 1980 och 1993 och Ahlström 1992). Ridning är också den aktivitet i anslutning till allemansrätten som har reglerats i flest lokala ordningsföreskrifter (Friluftsliv i tätort 2001:18). Problem i samband med ridning är särskilt vanliga i tätortsnära friluftsområden där många aktiviteter ska samspela om utrymmet.

Trots fem mil markerad ridväg förekommer omfattande olaglig ridning utanför ridvägnätet.

Kommentarer och förslag till åtgärder

- Ännu 2005 förekommer tämligen omfattande ridning utanför det markerade ridvägnätet, vilket är förbjudet och straffbart. Enligt intervjuundersökningen 1999 hade 10 av 14 stall anslutit sig till ett system med frivillig märkning av hästar. Obligatorisk märkning av hästar vid ridning i naturreservatet och registrering av privatryttare skulle bidra till att förebygga de konflikter som olovlig ridning innebär. Det bör vara en trygghet även för anläggningsansvariga och ryttarna själva. Ingen behöver då riskera att bli oskyldigt misstänkliggjord för ridning på förbjudna områden. Ett sådant förslag fördes fram 1990 i rapporten *Ridning på Järvafältet*. Ett krav på märkning av hästar bör vara kopplat till utbildning eller information till anläggningsansvariga och de privatryttare som önskar rida i naturreservatet.

- Ansvariga för ridstall och ridanläggningar bör tydligare åläggas skyldigheten enligt Miljöbalken att informera ryttarna om vad som gäller för ridning i naturreservatet. De intervjuer med verksamhetsansvariga vid ridanläggningar och stall som genomfördes 1999 visade på ett behov av bättre kunskap. Miljöbalkens krav på kunskap om allemansrättens förutsättningar gäller även privatryttare.
- En analys bör göras av nuvarande och framtida användning av vägar, spår, leder och stigar på Järvafältet och i direkt angränsade områden. Detta innefattar bland annat en översyn av ridstigarnas lokalisering och användande i förhållande till behov och villkor för övrigt friluftsliv. Skyltning och märkning för ridning ses över och rustas upp.

Vägar

Järvafältets naturreservat innehåller 33 kilometer grusvägar som är avstängda för obehörig biltrafik. Vägarna är skyltade vid infarterna med vägmärke VMF 1.2.3 *Förbud mot trafik med motordrivet fordon* och VMF 1.2.11 *Förbud mot mopedtrafik* alternativt tilläggstavla *Gäller även moped* samt tilläggstavla *Gäller ej fordon med tillstånd*. Respektive förvaltare kan utfärda tillstånd för nödvändig körning i naturreservatet. Tillstånd ska sitta väl synligt i bilens framruta. Vägarna plogas vintertid.

Alla vägar på Järvafältet är öppna för cykeltrafik. Men fram till 1986 var infarterna i Sollentunas del felaktigt skyltade av gatukontoret med förbud mot cykling. Terrängcykling är tillåten på Östra och Västra Järvafältet. I Hanstaden är det förbjudet att cykla utanför anlagd väg eller markerad cykelled, men någon markerad cykelled finns inte. På några platser finns märkning för cykelleden Mälardalsleden, men skyltningen är ofullständig och svår att följa. Infartsvägen från Kolonnvägen är i dåligt skick. Den skulle kunna förbättras till en fin cykelinfart till Järvafältet och bilfri cykel-förbindelse med Jakobsberg och Kallhäll.

Vägarna på Järvafältet räcker nästan till ett maratonlopp.

Vandringsleder

Genom Järvafältets naturreservat går vandringsleden Järvaleden i två sträckningar från Hansta respektive Säby i söder till Kallhäll i reservatets nordvästra hörn. I Hansta är leden delvis markerad enligt SIS, men i övrigt med orangemålade triangelmärken. I stort sett är leden bra utmärkt, men bitvis är märkningen ofullständig och svår att följa, bland annat på några platser där leden ändrar riktning eller delar sig och behovet av tydlig märkning är extra stort. I skötselplanen för Hansta konstateras följdriktigt att en översyn krävs av märkningen för Järvaleden. Längs leden förekommer även i övrigt en del felaktiga och oklara markeringar. Gamla ridstigsmarkeringar utförda som orange/blå halvmärken på träd kan förvirra på platser där leden korsar eller tangerar en gammal ridstig. Ingen av förvaltarna känner till varför leden är märkt med triangelmärken. Leden fanns innan reservatsbildningen och sköttes av Friluftsförbundets lokalavdelningar. På några platser där leden delar sig saknas vägvisning, och några vinkelgenomgångar på leden är alltför smala.

Motionsspår

Naturreservatet innehåller tre spårssystem med markerade motionsspår/skidspår till en sammanlagd längd av cirka 30 kilometer. Spårsystemen är upplagda enligt så kallad stegmodell, vilket innebär att spår av olika längd delvis har gemensam sträckning. Med undantag av Ravalnspåret har motionsspåren karaktär av naturspår, det vill säga de går längs befintliga stigar som inte har markbearbetats. De markerade motionsspåren på Järvafältet inventerades och kvalitetsvärderades under 2003 och 2004. Inventeringsresultaten har sammanfattats i kapitlet Kvalitetsvärdering av motionsspår.

Skidspår

Sommaraktiviteter prioriteras

De markerade motionsspåren fordrar bra snötillgång för att kunna användas för skidåkning eftersom de inte är markbearbetade. På vägarna i naturreservatet behövs däremot inte särskilt mycket snö för att det ska gå bra att åka skidor. Men vägarna har regelmässigt plogats efter snöfall åtminstone de senaste 25 åren. I skötselplanen för såväl Västra som Östra Järvafältet anges att de naturgivna förutsättningarna ska vara styrande för allmänhetens möjligheter att nyttja naturreservatet. Snö är den mest naturgivna förutsättningen vintertid. Men i stället för att vägarna nyttjas som en tillgång för skidåkning plogas de för att underlätta promenader, stavgång, motionslöpning, cykling och ridning. Plogningen kan ses ett exempel på den ”förparkning” av naturen som varnades för i Sollentunas Naturvårdsplan 1993. Skälen som anges för plogning är att många vill promenera och cykla också vintertid, samt att snön på vägarna annars trampas till så att det blir isigt och tar längre tid för vägarna att torka upp på våren.

Ett exempel är vintern 2000/2001 med endast nio dagar med bra skidföre – varav en lördag med strålande sol – när det kunde varit fina möjligheter till skidåkning på Järvafältets vägar:

Onsdag 20/12 kom snö tillräckligt för skidåkning på vägarna, som emellertid plogades samma dag. Fredagen kom med 15 cm nysnö och vintersol – och nyplogade vägar. Dagen före Julafton var det 18 grader kallt och sol. Nyårsdagen 2001 kom med snö och fint skidföre och –3 grader. Vägarna plogades direkt. Nästa dag var det + 3 grader och regn. Fem dagar senare var all snö borta. Med undantag av fyra dagar med minusgrader och ett lätt snöfall fanns inte snö för skidåkning under resten av januari och hela februari. Det snöade på natten mot fredag 2 mars som kom med 5 minusgrader och skidföre. Vägarna plogades redan på morgonen. Snöfall igen på natten och strålande sol på lördagen. Vägarna plogades på nytt. Den 6 mars var det slask och slut på skidföret för vintern. Sammanlagt nio dagar under vintern hade kunnat bjuda på fin skidåkning om inte snön hade plogats bort.

Vinterväghållning i naturreservatet.

Samtidigt på gatorna.

Anpassning till natur och klimat

I skötselplanerna nämns inget om att vägarna ska plogas. Reservatsbesluten ger snarare stöd för motsatsen. Plogningen av vägarna i naturreservatet kostade den tämligen snöfattiga vintern 2004/2005 129 000 kronor. Kostnaden för skidspår i naturreservatet var 0 kronor, bortsett från eventuell kostnad för att öppna några igenspikade led över de markerade spåren. (Där det emellertid var för lite snö för skidåkning). Vid den nordiska konferensen 1992 *Vinterrekreation och natur* diskuterades motion och friluftsliv i ett långsiktigt miljöperspektiv, och att en hållbar utveckling förutsätter att vi anpassar våra rekreationsvanor till naturens och klimatets förutsättningar.

Under snörika vintrar är det möjligt att något så när bra åka skidor på de markerade motionsspåren. Det gäller främst på Östra Järvafältet där spåren är flackare med jämnare underlag än de mer kuperade och ojämna (men roligare) spåren i den västra delen. Men där är som sagt markeringen fel och

i dåligt skick, så det är svårt att hitta även om det är snö. Under flera vintrar på 1980 och 1990-talen med bra snötillgång öppnades aldrig staket och grindar över skidspåren, utan skidåkarna fick klättra över eller krypa under för att ta sig fram. Det var innan Sollentuna Naturvård hade fått samlat ansvar för all skötsel och underhåll på Östra Järvafältet. På Järfällas hemsida uppges att det finns skidspår på Järvafältet. Men de enda preparerade spår som finns är de kortare slingor på en del ängsmarker och ibland på Översjöns och Säbysjöns isar som Järfälla skidklubb drar upp ideellt när snö och temperatur tillåter.

*Plogat för fotfolk och cyklister.
Skidåkare får ta sig fram på snövallen*

Uppgiven skidåkare.

Flera av de bredare stigar som skulle lämpa sig bra för skidåkning är markerade som ridspår (se bilaga 3, Lämpliga sträckningar för skidspår). Med en tydligare regional planeringsinriktning skulle Järvafältet kunnat erbjuda utomordentliga möjligheter till skidutflykter. Med koppling norrut mot Ängsjö friluftsområde hade det varit möjligt att skapa ett "Stockholmskt Nordmarka" i miniatyr, särskilt när man fått bro över den hårt trafikerade Stäketvägen. Den möjligheten försvann emellertid sedan Vällstatippen tillåtits svälla ut och skära av förbindelsevägen. (Se Friluftsliv i tätort del 1, 2001:18).

Även om det är tillräckligt med snö på de markerade skidspåren så blir de snabbt upptrampade.

De bästa sträckningarna för skidspår är markerade för ridning.

Kommentarer och förslag till åtgärder

- Med tanke på den korta skidsäsongen bör skidåkning prioriteras vintertid på vägar och spår i naturreservatet i enlighet med den policy som kommer till uttryck i reservatsbesluten. På vissa vägavsnitt – till exempel till raststugor och serveringar – kan väghållningen utföras på sådant sätt att ena väghalvan reserveras för skidåkning och den andra för cykling och promenader. Det går för övrigt ofta utmärkt att promenera också på oplogade vägar om inte snön är alltför djup. Eventuell plogning bör inte ske ner till grus för att undvika att grus sprätter upp i skidspåret. De delar av vägnätet där det finns parallell ridstig intill bör kunna undantas från ridning vintertid. Även de sträckningar i ridvägnätet som är särskilt lämpade att ingå i ett system för skidspår kan undantas från ridning vintertid, förslagsvis perioden 15/11 – 15/3. Det skulle innebära förhållandevis små inskränkningar i ridklubbarnas verksamhet eftersom de har begränsad utomhusridning under vintern. En sådan ordning kräver kompletterande skyltning för ridning, förslagsvis med tilläggstavla ”Ej ridning 15/11-15/3” till påbudsmärket vid påfarter till aktuella sträckningar. Om märkning i övrigt, se del 1.
- Ett argument som framförts för plogningen av vägarna på Järvafältet är att skidåkarna har ett preparerat spår på Skillingen golfbana. Golfbanan – intill bebyggelsen och i vinkeln mellan E4 och Rotebroleden – är visserligen bra att åka skidor på. Men den är inte särskilt stimulerande miljö för skidutflykter. Skidåkning som friluftsliv kräver mer än bara ett skidspår. Skidåkning på golfbanor och i markerade motionsspår (rundspår) i standardiserade längder är mer anpassade för motionsåkning än för skidutflykter. Av betydelse för ett spårssystem för skidutflykter är bland annat omväxling, stigar med bra snönedfall, varierande natur och sollägen. Skidspår för utflyktsåkning behöver inte nödvändigtvis maskinprepareras. Ofta kan det räcka med den spårning som görs av skidåkarna själva. Det viktigaste är att spåren får etableras utan att trampas eller köras sönder. För det krävs information och

”friluftskultur”. Spårpreparering på vägarna istället för plogning skulle någon månad om året göra Järvafältet till ett fint område för såväl turåkning som motionsåkning. I Oslos motsvarighet Nordmarka är det självklart att vägnätet vintertid används för skidåkning, trots att det finns ett omfattande nät av markerade skidspår utanför vägnätet. Med bra planering, skyltning och information bör olika aktiviteter även vintertid kunna samsas i naturreservatet på naturens villkor. En del i en sådan utveckling är också att minimera behovet av tillåten bilåkning på vägarna vintertid.

Skidåkare hänvisas till golfbanan en knapp kilometer från Järvafältet.

- Att vägarna på Järvafältet vintertid hållits plogade under 25 års tid har sannolikt påverkat besöksmönster och allmänheten förväntningar. En vacker vintersöndag möter man ofta fler cyklister än skidåkare i naturreservatet. En annan inriktning av väghållningen vintertid innebär en process som innefattar arbete för att skapa förståelse för förändringarna. Det här är ett exempel på frågan om innebörden i målet att ”naturen ska vara tillgänglig för alla”. Var går gränsen mellan samhällets och den enskildes ansvar för att göra naturen tillgänglig?

Kvalitetsvärdering av motionsspår

Värdering av tre kriterier i tre nivåer

De markerade motionsspåren i Järvafältets naturreservat har kvalitetsvärderats med utgångspunkt från den modell som Vägverket har tillämpat vid kvalitetsvärdering av regionala cykelstråk i Stockholms län. Kvalitetsvärderingen syftar till att ge en allmän uppfattning om spårens standard som underlag för planering och underhåll. Modellen grundas på ett helhetsintryck och en subjektiv värdering av spårens kvaliteter. Kvalitetsvärderingen är gjord sommartid. Klassificeringen redovisas i tre kvalitetsnivåer:

Grön = God kvalitet

Gul = Mindre god kvalitet

Röd = Låg Kvalitet

Kvalitetsnivåerna på motionsspåren redovisas på kartor i bilagorna 4, 5 och 6.

De kvalitetsaspekter som värderats är *Framkomlighet, miljö, skyltning och märkning* enligt kriterierna nedan. Kriterierna grundas på faktiska förhållanden, och är inte en klassificering av upplevelsevärde. Ett brett och välpreparerat elbelyst motionsspår skyltat enligt svensk standard har ”God kvalitet” (grön) för framkomlighet och skyltning. Men ett sådant spår kan också upplevas som ett ingrepp i naturen och tråkigt att springa på även om det är lättlöpt. Utgångspunkten är de krav som kan ställas på motionsspår avsedda för löpning. En motsvarande värderingsmodell med andra kvalitetskriterier kan användas för att till exempel värdera framkomlighet med rullstol och barnvagn på vägar och stigar. Underlag för en sådan värderingsmodell har tagits fram i Skogsstyrelsens projekt Tätortsnära skog för människan.

Framkomlighet

Spåret värderas med hänsyn till underlag och hinder. Hänsyn tas inte till spårprofil. Ett krävande spår med branta backar kan således ha grön kvalitet.

Grön: Jämnt underlag som tillåter löpning i god motionsfart utan större störningar i löprytm. Mindre ojämnheter och enstaka stenar, rötter och kortare partier med sämre underlag accepteras.

Gul: Ojämnt underlag, smala partier och partier med rötter, stenar, fuktmark, etc. som påverkar löprytmen och kräver viss uppmärksamhet på underlaget.

Röd: Mycket ojämnt med rötter, stenar, sankpartier, nedhängande grenar, smalt, hinder och annat som påtagligt stör löprytmen och kräver stor uppmärksamhet på underlaget.

Skyltning och märkning

Spåret värderas med avseende på markering, vägvisning och spårinformation.

Grön: Spårmarkering och vägvisning enligt svensk standard eller Naturvårdsverkets tillämpningsanvisningar. Avvikelser från standard eller tillämpningsanvisningar accepteras i fråga om spårmärkenas form och utförandet av vägvisare, under förutsättning att det inte innebär oklarheter eller avvikelser från standardens principer. Eventuell spårinformation ska vara riktig.

Gul: Spårmarkering enligt principerna i svensk standard. Brister i vägvisning, markering och spårinformation.

Röd: Svensk standard tillämpas inte alls eller tillämpas fel. Brister i kontinuitet och konsekvens, bristande underhåll av markeringar och vägvisning, spårinformation dålig eller saknas.

Miljö

Spåret värderas med hänsyn till omgivning och störningar.

Grön: Spåret omges huvudsakligen av natur- eller kulturlandskap. Ringa störningar från trafik eller omgivningar.

Gul: Enstaka partier med mindre vacker omgivning, lättare störningar i form av till exempel trafikbuller.

Röd: Ful omgivning, bebyggelse, påtagliga störningar till exempel från biltrafik.

Motionsspår med "grön" framkomlighet, skyltning och miljö på Östra Järvafältet.

Ravalensspåret: Röd miljö, grön framkomlighet.

Kommentarer till kvalitetsvärdering

Endast brister i kvalitet, det vill säga gul och röd kvalitetsnivå har kommenterats. Resultaten av kvalitetsvärderingen har redovisats i bilagorna 4, 5 och 6.

Spårssystem Östra Järvafältet: Utgångspunkter Fäboda och Bögs gård. Spårlängder 2,5 km, 5 km och 10 km. Spåren är utmärkta som ”Markerat spår” i reservatsfolderns karta (2000) och som ”Skidspår” på reservatskartan (1998). Förvaltare Sollentuna Naturvård.

Framkomlighet: Gul, röd. Ojämnt underlag med sammanhängande partier med stenar och rötter, och en del mjuka partier där spåret lätt blir lerigt ger gul kvalitet på en del sträckor. Partier med mycket sten och rötter, eller mycket smalt spår ger röd kvalitet. Även hindrande staket och stättor över spåret ger röd kvalitet. På 2,5 km spåret med utgångspunkt från P-platsen vid Bögs gård måste nio staket, stättor eller vinkelgenomgångar passeras, inklusive staketet vid spårets utgångspunkt.

Skyltning: Gul. Spårmarkering enligt svensk standard, men med dålig kontinuitet. På en del platser där spåret ändrar riktning eller markeringen annars bör vara extra tydlig saknas den helt eller är mycket otydlig. Vägvisare är utförda enligt egen modell som inte överensstämmer med SIS. Tavlor med spårinformation finns på de platser där man vanligtvis ”kliver på” spåret, men informationen på tavlorna är bristfällig.

Miljö: Gul. Spårsträckningen i kraftledningsgatan i kanten av bebyggelsen i Viby ger gul kvalitet.

Ravalnspåret. Utgångspunkter P-plats Bögs gård och Pommern. Spårlängd 2,7 km. Spåret är utmärkt som ”Markerat spår” i reservatsfolderns karta (2000) och som ”Skidspår” på reservatskartan (1998). Förvaltare Sollentuna Naturvård.

Framkomlighet: Gul. Ett kortare brant parti med mycket sten och rötter.

Skyltning: Gul, röd. Spårmarkering enligt SIS, men med dålig kontinuitet. Spårmarkeringar saknas på flera håll där spårets sträckning är oklar. Ingen spårinformation finns bortsett från att det är markerat som ”Skidspår” på anslagstavlans reservatskarta.

Miljö: Röd. Spåret går på ett ställe alldeles intill motorvägen utan skyddande vegetation emellan.

Vibyspåret (I Lillskogen utanför naturreservatet)
Förvaltare Sollentuna Gator och Parker.

Miljö: Gul, röd. Gul och röd miljö där spåret passerar nära Stäketvägen.

Spårssystem Västra Järvafältet: Utgångspunkt Tånglöt. Spårlängder 2,5 km, 5 km, 10 km och 15 km. Spåren är utmärkta som ”Markerat spår” i reservatsfolderns karta (2000) och som ”Skidspår” på reservatskartan (1998). I båda fallen saknas utmärkning av den norra slingan för 15 km spåret. Samma sak gäller på fritidskartan Järvafältet där spåret markerats som skidspår. I terrängen och på vägvisaren är emellertid spåret markerat, om än dåligt. Den norra slingan är inlagd på Friluftskartan Järvafältet från 1984 som ”Motionsspår” i teckenförklaring och med kartsymbol ”Skidspår”. Förvaltare Järfälla kommun. Enligt uppgift sköts spåren av Järfälla Skidklubb, men något uppdrag från förvaltaren har man inte.

Framkomlighet: Gul, röd: Ojämnt underlag, smalt eller igenvuxet spår, trasiga spänger ger gul och röd kvalitet. På några partier har ridstig markerats på spåret vilket gjort underlaget lerigt och söndertrampat.

Skyltning: Röd: Hela spårsystemet har röd kvalitet eftersom samtliga spårlängder är felmarkerade, och den markering som finns dessutom har stora brister i kontinuitet och underhåll. Även avståndsmarkeringar och riktningspilar är felaktiga. På vissa sträckor är det omöjligt att följa spårets sträckning med hjälp av spårmarkeringar. I mitten av 1990-talet sattes det upp en del nya spårbrickor, men lika fel som tidigare. Den enda vägvisare som finns i spårsystemet (vid Granskog) är stadd i långt framskridet förfall. Vid spårsystemets utgångspunkt i Tånglöt finns ingen spårinformation på anslagstavlan, och inte heller någon annanstans i anslutning till spåren.

Miljö: Gul, röd. Starkt trafikbuller och utblick över E18 och Stäketvägen ger röd och gul miljö.

Kommentarer och förslag till åtgärder

- Motionsspåren är exempel på bristande samordning mellan de olika förvaltarna av naturreservatet. I anslutning till spåren i Sollentunas del finns spårtavlor ”Motionsspår på Järvafältet” med Sollentuna Parker och tidigare Sollentuna Fritid som undertecknare. Men tavlorna visar endast motionsspåren i Sollentunas del av naturreservatet. Spåren i Västra Järvafältet med utgångspunkt vid Tånglöt passerar spårtavlan vid Fäboda endast 400 meter bort. En spårkarta bör omfatta hela naturreservatet. Som nämnts tillämpas olika principer för märkning på de två spårsystemen, och det skiljer även i kvalitet på spårunderhåll. Enligt reservatsbesluten ska skyltning och märkning i naturreservatet utföras enligt svensk standard, och i beslutet för Västra Järvafältet från 1987 anges att justering av spårmärkningen krävs för anpassning till svensk standard. Detta är ännu efter 18 år inte genomfört. Som framgått är det över huvud taget stora brister i såväl underhåll som skyltning och märkning av motionsspåren på Västra Järvafältet. Intressant är att fundera över hur det då kommer sig att 74 procent av besökarna som deltog i länsstyrelsens intervjuundersökning 2002 tyckte att underhåll och markering av stigar och spänger var mycket bra. Endast 4 personer

av 74 svarade dåligt eller mycket dåligt. Begreppet ”stigar” i intervjufrågan var emellertid något oklart. Det är svårt att veta vad intervjupersonerna svarade på. Menade man ridstigar, motionsspår, Järvaleden eller andra ”stigar”? En annan felkälla i intervjuer av det här slaget kan vara att intervjupersonerna inte har kunskap om det de ska svara på. Det är troligt att många svarade att spåren var bra markerade bara för att man har sett att det finns spårmarkeringar, men utan att veta att markeringen var felaktig.

- Felaktig och illa underhållen skyltning och märkning av motionsspåren ger inte bara ett dåligt intryck. Det har också betydelse för tryggheten eftersom märkning syftar till att informera om spårens längd. I ett program för spår och leder bör upprustning av de markerade spåren och anpassning av skyltning och märkning till kraven i reservatsbesluten prioriteras.
- Information om markerade spår och leder på hela Järvafältet bör finnas på eller i anslutning till reservatets anslagstavlor. Spårtavlorna med information om Sollentunas spårssystem tas bort.
- Ett för hela naturreservatet gemensamt program för vägar, spår och leder bör upprättas med utgångspunkt i de mål och riktlinjer som anges i reservatsbeslut och skötselplaner, och i enlighet med miljömålen. I ett sådant program bör ingå inventering av spår- och stigsträckningar samt analys av behov och förutsättningar för de olika aktiviteter som ska bedrivas i naturreservatet. Se vidare i del I om friluftspaner.
- Om det praktiska ansvaret för tillsyn och underhåll av spår och leder läggs ut på organisation eller annan, måste förvaltaren ansvara för att dessa har nödvändig kunskap för uppdraget. Det gäller även för andra typer av uppdrag.

Besöksräkning

Under sommaren och hösten 2003 räknades besökare vid fyra olika platser på Östra Järvafältet. Syftet var inte att genomföra en fullständig besöksräkning, vilket är ett omfattande projekt bara i sig. Räkningen syftade främst till att få en uppfattning om besöksmönster på några olika platser i naturreservatet. Den utrustning som användes var av märket Chambers RB 2000 och består av en radiosändare och mottagare med invändig datalogger (datasamlare). När någon passerar mellan sändare och mottagare bryts radiosignalen och en registrering sker. Utrustningen var inställd för att inte räkna ryttare och bilar.

Mätplatser och mätresultat

För besöksräkningen valdes tre platser av olika karaktär: Vägarna åt väster mot Väsby och söder mot Översjön efter Järvafältets entré vid Fäboda från Vibyhållet, på motionsspåret norr om Väsby Gård, och på det markerade motionsspåret/stigen genom skogen mellan vägarna Fäboda – Översjön och Nysved – Översjön.

Vägen mot Översjön

Räkneintervall: Timmar

Totalt antal passager 10/6 – 11/7: 5325

Medelvärde per intervall (timme): 6,9

Medelvärde lördagar-söndagar: 8,6

Relation vardagar/lördagar-söndagar: 1,25

Vägen mot Väsby

Räkneintervall: Timmar

Totalt antal passager 10/6 – 11/7: 3502

Medelvärde per intervall (timme): 4,6

Medelvärde lördagar-söndagar: 6,5

Relation vardagar/lördagar-söndagar: 1,41

Motionsspår vid Väsby

Räkneintervall: Dagar

Totalt antal passager 18/8 – 18/12 : 2075

Medelvärde per intervall (dag): 16,87 (per timme 0,70)

Medelvärde lördagar-söndagar: 36,5

Relation vardagar/lördagar-söndagar: 2,16

Motionsspår Översjön

Räkneintervall: Dagar

Totalt antal passager 30/9 – 2/12: 383

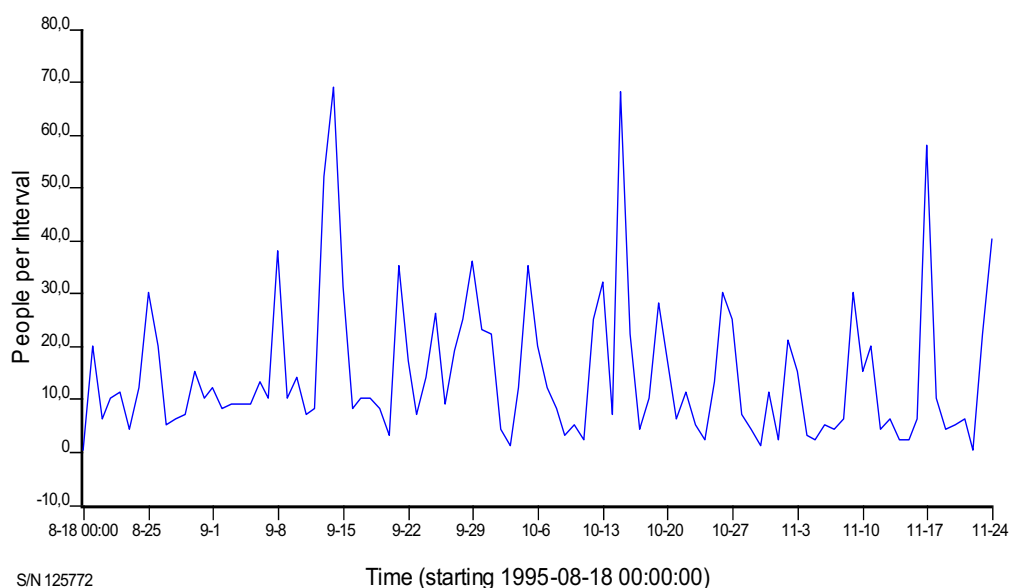
Medelvärde per intervall (dag): 5,98 (per timme 0,25)

Medelvärde lördagar-söndagar: 13,8

Relation vardagar/lördagar-söndagar: 2,3

Kommentarer

Resultaten visar inte några oväntade tendenser: Det är avsevärt fler besökare i rörelse på vägarna än på motionsspår och markerade stigar ute i terrängen, mer än 20 gånger fler. Inte heller överraskande är fler ute under helgerna än på vardagar. Skillnaden mellan vardagar och helger är större på spår och stigar i terrängen än på vägarna. Under sommaren ligger tyngdpunkten av besöken under sen eftermiddag och tidig kväll, främst på vardagar och även i semestermånaden juli.

Figur 3. Besöksfrekvens på 5 km. spåret 18 /8 – 24/11 2003.

Skötsel och tillsyn

Västra Järvafältet

I besluten för Västra (1987) och Östra Järvafältet (1984) anges att en särskild tillsynsman bör utses som ska föra dagbok över iakttagelser och åtgärder. Järfälla kommun som förvaltar Västra Järvafältet påpekade i sin Grönplan 1997 att inga resurser fanns för tillsyn i naturreservatet, men att en sådan resurs borde tillskapas på sikt. Nu finns tre arbetsledare varav en med jägmästarutbildning som tillsammans med kommunekolog och arbetslag svarar för biotoputveckling och löpande tillsyn av rastplatser, staket, spänger med mera. Befintliga tjänster kommer att vidareutbildas till tillsynsmän med ansvar också för övervakning av efterlevnaden av reservatsföreskrifterna. Från och med 2005 kommer anställda som arbetar i naturreservatet att ha särskilda jackor med kommunens namn. Incidenter och brott mot reservatsföreskrifterna rapporteras till förvaltaren, och klagomål från allmänheten diarieförs. En del polisanmälningar har gjorts som rör tjuvfiske och bilåkning, men såvitt är känt har ingen åtalats eller blivit dömd för brott mot reservatsföreskrifterna. Nuvarande skötselplan och skogsbruksplan kommer att moderniseras. Ambitionen är att bibehålla nuvarande omfattning och nivå på friluftsanordningar i enlighet med vad som är redovisat på reservatskartan.

Ett problem enligt förvaltaren är att man inte har varit tillräckligt tydlig när det gäller kraven på skolklasser som nyttjar Naturreservatet. Cykling är ett stort problem, både på vägarna och i terrängen. Cyklisterna kommer alldeles för fort och skapar otrygghet för andra besökare. Terrängcyklandet medför också en del naturslitage. Även lösa hundar är ett problem, liksom dumpning av skräp i reservatet.

Östra Järvafältet

Sollentuna kommun har en heltidsanställd person som arbetar med skötsel och service inom reservatet, men saknar särskild utbildning som tillsynsman eller naturvårdsvakt. För landskapsvårdande åtgärder och tillsyn av spår, eldstäder och andra anordningar har kommunen i likhet med Järfälla en anställd arbetsledare med arbetslag från kommunens Arbetscenter. Årliga arbetsprogram upprättas för löpande skötsel och engångsåtgärder för olika åtgärdsobjekt för såväl natur-, kultur- och landskapsvård som för anordningar och anläggningar av mer direkt betydelse för friluftsliv. Löpande skötsel och utveckling av service och anläggningar följer en utarbetad strategi. Där redovisas mål för informationsplatser, grillplatser, vägvisare, markerade leder, naturstigar, informationsfoldrar, programblad, aktiviteter med mera.

Plogning av vägarna vintertid utförs av en av reservatets arrendegårdar. En del av skogskörningen utförs i samarbete med Järfälla. Tidigare har Sollentuna Fritid haft ansvar för viss skötsel av motionsspåren. Idag är all skötsel inom reservatet samlad inom naturvårdsavdelningen. Dagbok förs över genomförda åtgärder och med noteringar om vad som behöver åtgärdas. Det finns ingen systematisk notering om incidenter eller åtgärder i samband med brott mot reservatsföreskrifterna. En del företeelser har polisanmälts, men inga rättsfall finns med anledning av brott mot reservatsföreskrifterna.

Hansta

Stockholms del Hansta har förvaltas av Gatu- och fastighetskontoret, och Kista stadsdelsförvaltning har haft ansvar för skötsel. Under 2005 har kommunen omorganiserats och det är oklart hur ansvaret för förvaltning och skötsel av Hansta kommer att fördelas. Ingen särskild tillsynsman finns för Hansta. Inga särskilda problem har noterats i naturreservatet, och inga fall finns dokumenterade om brott mot reservatsföreskrifterna. Utöver vad som framgår av skötselplanen ska inga ytterligare spår och leder anläggas i området.

Hur locka fler besökare?

Järfälla framhåller vikten av tydliga målpunkter för att locka fler besökare till naturreservatet, och är inte främmande för lite okonventionella inslag som exempelvis konstutställningar och installationer. Sollentunas recept är att utveckla och synliggöra Järvafältets särdrag och upplevelsekvaiteter. Det är kombinationen av natur- och kulturvärden med bland annat levande jordbruk med djurhållning som ska locka besökare. Däremot är man restriktiv med nya anläggningar. Det som sägs vara viktigast för att locka besökare till Hansta är att tala om att det finns, vad som finns där och att visa vägen dit.

Publikfavorit på Järvafältet.

Kommentarer och förslag till åtgärder

- Som framgått tidigare är skötseln av naturreservatet överlag mycket bra när det gäller den rena naturvården, skogsvård, landskapsvård och vård av kulturlandskapet. Östra Järvafältet har uppmärksammats särskilt för arbetet med att återskapa det historiska odlingslandskapet. Däremot är det allmänt sett en hel del brister i skötsel och underhåll av framför allt spår och leder, liksom när det gäller skyltning, märkning och vägvisning i och i anslutning till reservatet. De inventeringar och kvalitetsvärderingar som genomförts i projektet tyder på att kunskap och åtgärder på de områdena behöver kompletteras. Även med tanke på allmänhetens önskemål om bättre information bör större vikt läggas vid frågor av det slaget.
- Det är mycket vanligt med brott mot reservatsföreskrifterna, framför allt när det gäller hundhållning och ridning. Ridning och lösa hundar har pekats ut som irritationsmoment i flera intervjuundersökningar i Storstockholms natur- och friluftsområden. Även om det inte är uttalat i skötselplanen bör iakttagelser om allmänhetens efterlevnad av reservatsföreskrifterna ingå i en tillsynsmans uppgifter. Skyltning och märkning, anslagstavlor, spår och leder och andra anordningar för friluftsliv bör ges större uppmärksamhet i den löpande tillsynen. Den delen av tillsynen har varit eftersatt på Järvafältet.
- För besökarna på Järvafältet är kommungränser och administrativa förvaltningsgränser ointressanta. Många rör sig i alla reservatsdelar och betraktar förmodligen naturreservatet som ett enda sammanhängande friluftsområde. Därför bör enhetliga principer och likartad standard för skötsel och tillsyn tillämpas i hela reservatet. Skötselplanerna bör ses över och kompletteras med anvisningar för skötsel och tillsyn där behovet av samordning är särskilt stort.

- I regeringens skrivelse om den framtida naturvårdspolitiken nämns det lokala deltagande som ett viktigt inslag i naturvården. Bland annat pekar man på möjligheterna att i högre utsträckning använda lokala aktörer i naturvårdsarbetet. Många intressegrupper använder Järvafältet för sin verksamhet. I Järfälla finns sedan länge en samarbetsgrupp med representanter för frilufts- och naturvårdsorganisationer. Dialog mellan förvaltare och lokala organisationer och mellan organisationerna kan förebygga konflikter. Det bör också finnas fördelar med att nyttja organisationerna som en resurs i exempelvis tillsyn och underhåll.
- I rapporten *Så använder vi naturreservaten* (2004:23) konstaterar Länsstyrelsen att tillsynen i fråga om efterlevnaden av reservatsföreskrifterna allmänt behöver ökas. Brott mot reservatsföreskrifterna och "allmansrättsliga regler" skapar irritation och konflikter och bidrar till minskade upplevelsevärden. Om brott mot reservatsföreskrifterna ignoreras riskerar man att respekten för föreskrifterna urholkas och oönskade beteenden permanentas. Brott mot reservatsföreskrifterna har högre straffvärde än motsvarande brott utanför naturreservatet. Men inga rättsfall finns för brott mot reservatsföreskrifterna, och få dokumenterade fall finns där tillsynsmän eller andra företrädare för förvaltarna har ingripit mot brott mot reservatsföreskrifterna. Ändå begås praktiskt taget dagligen brott mot reservatsföreskrifterna, främst när det gäller hundhållning och ridning. Åtminstone en person med utbildning som tillsynsman bör finnas på Järvafältet. Man kan naturligtvis fundera över varför brott mot reservatsföreskrifterna (Miljöbalken) med högt straffvärde aldrig leder till någon påföljd, när bagatellartade brott utanför reservatet, som felparkering, nästan alltid leder till påföljd.
- På 1940-talet utbildade Stockholms stads Idrotts- och friluftsstyrelse legitimerade "naturvårdare" med uppgift att "övervaka efterlevnaden av vedertagna regler för naturvård". Kanske borde man se över möjligheten till en motsvarande utbildning av exempelvis medlemmar i några av de organisationer som nyttjar Järvafältet, till exempel ridklubbar, orienteringsklubbar, Brukshundklubben, och Friluftsförbundets och Naturskyddsföreningens lokala organisationer? En sådan utbildning skulle leda till legitimerad "ideell tillsynsman" med samma befogenheter som kommunala tillsynsmän som inte genomgått utbildning till naturvårdsvakt, det vill säga i stort sett de befogenheter som tillkommer envar. En ridande tillsynsman ur de egna leden skulle förmodligen ha stor betydelse för efterlevnaden av reglerna för ridning i naturreservatet. Uppgifterna skulle som för en "vanlig" tillsynsman främst bestå i:
 - Upplysningar, råd och hjälp
 - Rapportering till förvaltare
 - Mildare tillsägelser

- Som framgått tidigare har förvaltarna otillräckliga resurser även för löpande tillsyn av anordningar som exempelvis anslagstavlor och spår och leder. Organisationernas medlemmar är ofta ute i naturreservatets olika delar, gör iakttagelser, har god lokalkännedom och är väl insatta i förutsättningarna för den egna verksamheten. Med kompletterande utbildning bör de kunna bli en betydande resurs för förvaltningen av naturreservatet. Exempel på uppgifter som bör kunna läggas ut på organisationer:
 - Preparering/spårning och skötsel av skidspår
 - Komplettering och underhåll av spår- och ledmarkeringar
 - Vegetationsröjning av spår och leder
 - Tillsyn av anslagstavlor
 - Tillsyn av eldplatser
 - Rapportering om nedskräpning, vindfällan eller andra hinder över spår och leder, trasiga spänger, stättor, staket eller bristande underhåll och annat som behöver åtgärdas. Formerna för rapportering måste i så fall samordnas och vara enhetliga för hela Järvafältet.
- Ideella organisationer och andra externa aktörer kan också tjäna som ”ögonöppnare” och ”larmklockor”. Som förvaltare eller annan kommunal företrädare är det lätt att bli hemmablind. Då kan någon som ser förvaltningen ur andra infallsvinklar och med andra utgångspunkter än de gängse tillföra idéer och uppmärksamma brister.

Intervjuer ridanläggningar

Den 1 januari 1999 trädde Miljöbalken i kraft och ersatte Naturvårdslagen. Miljöbalken innebar skärpta krav på företag och organisationer som nyttjar naturen i organiserad verksamhet. "Verksamhetsutövaren" är skyldig att skaffa nödvändig kunskap om allemansrättens förutsättningar, och informera deltagarna om allemansrätten och det ansvar som följer av den. På försommaren 1999 intervjuades verksamhetsansvariga vid samtliga 14 ridanläggningar/stall i anslutning till Järvafältets naturreservat. Syftet var bland annat att ta reda på om de kände till villkoren i Miljöbalken och fått nödvändig information om allemansrätt och ridning.

Kännedom om Miljöbalken

Samtliga svarade "Vet ej" på frågan om bestämmelserna i Miljöbalken hade någon betydelse för ridverksamheten. De flesta kände över huvud taget inte till Miljöbalken.

Utbildning om ridning i naturen

Av de fjorton verksamhetsansvariga uppgav sex att de hade någon form av utbildning om ridning i naturen. Utbildningens kvalitet och innehåll skiftade dock. En hade genomgått Ridsportförbundets ridlärarutbildning och en annan hade gått Svenska Islandshästföreningens kurs. Ledarna för ridturer hade genomgått samma utbildning. Fyra hade fått information via möten och dialog med reservatsförvaltarna. Av de elva som svarade för stall med privathästar uppgav fyra att de inte hade någon utbildning om ridning i natur.

Innebörden av naturreservat

Endast tre av fjorton hade helt klart för sig villkoren för ridning i naturreservatet, men närmare hälften kände i stora drag till vad som gällde.

Information till ryttarna

Vid åtta ridanläggningar/stall får ryttarna någon form av information innan de ger sig ut första gången. Vid en anläggning fick ryttarna muntlig information och Naturvårdsverkets folder *Ridning och allemansrätt*. Annars var det vanligaste att ryttarna fick muntlig information och en karta över naturreservatet med ridvägar och ridstigar inlagda. Ett stall hade tryckt upp kartan i fickformat för att den lättare skulle kunna tas med ut. I tre fall fick ryttarna ingen särskild information, utan "de vet ändå vad som gäller", "lär av varandra" och "ser på skyltarna". Fem stycken kände inte till Naturvårdsverkets informationsmaterial om ridning och allemansrätt, och endast två hade beställt materialet.

Skyltning och märkning för ridning

Endast en av fjorton kunde godtagbart redogöra för betydelsen av märkena SIS "Påbjuden ridväg" och SIS anvisningsmärke "Ridning".

Kommentarer och förslag till åtgärder

Resultaten tyder på att det finns behov av kompletterande utbildning bland dem som ansvarar för verksamheten vid ridanläggningar och stall, inte minst med tanke på att ridning är den aktivitet som förorsakar mest konflikter och irritation i friluftsområden. Att endast en av fjorton var helt klar över innebörden av skyltning och märkning för ridning kan tyckas något märkligt eftersom de flesta har eller har haft tillgång till Naturvårdsverkets informationsmaterial om allemansrätt och ridning. Bättre kunskap är nödvändig för att kunna ge ryttarna den information som Miljöbalken kräver.

Så används Järvafältet för skolans idrotts- och friluftsverksamhet

Under 2004 telefonintervjuades idrottslärarna - totalt 26 stycken – på låg-, mellan- och högstadiet samt gymnasiet i Sollentunas 25 skolor. Syftet var att ta reda på hur Järvafältets naturreservat används för skolornas idrotts- och friluftsverksamhet. Undersökningen genomfördes i samråd med Sollentuna Naturvård som förvaltar Sollentunadelen av naturreservatet.

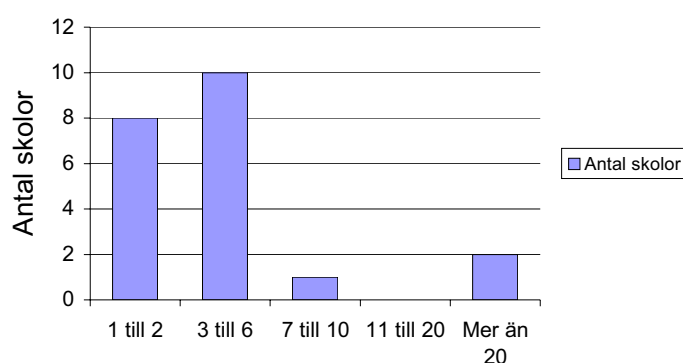
Intervjuresultat i sammandrag

1. Vilka natur-/friluftsområden används vanligtvis för skolans idrotts- och friluftsverksamhet?

Järvafältet och Rösjöområdet inklusive Edsbergs sportfält är de områden i kommunen som de flesta skolor använder för idrott och friluftsliv. Tolv skolor uppgav att man vanligtvis använder Rösjöområdet. Lika många hade Järvafältet bland de vanligaste alternativen. Fem skolor använde inte alls Rösjöområdet eller Järvafältet. De nyttjade istället lokala grönområden som Tegelhagen, Bollstanässkogen och Törnskogen. Fyra skolor använde huvudsakligen Skillinge Golfbana, Skillingskogen och Lillskogen (Vibyskogen).

2. Hur ofta används Järvafältets naturreservat?

Tjugoen lärare uppgav att man åtminstone en gång per läsår använde Järvafältet. Dåliga kommunikationer eller tidsbrist är de vanligaste skälen till att man inte alls eller inte oftare använder Järvafältet.

3. Vilken del av Järvafältet används oftast?

Sexton skolor använder i huvudsak områdena runt Bögs och Väsby gårdar, och fyra skolor har Ravalenområdet som huvudalternativ. Tre skolor uppgav att man även använder områdena runt Översjön.

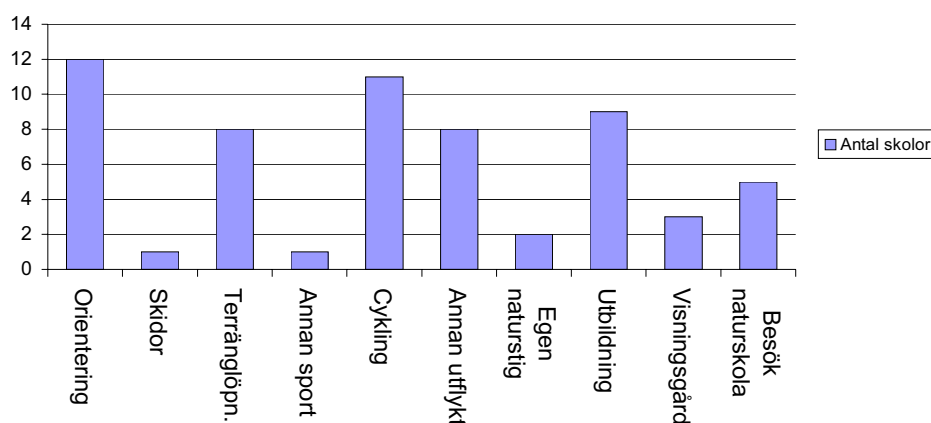
4. **Hur tar man sig till Järvafältet?**

I sjutton fall tar sig lärare och elever gemensamt till Järvafältet, varav åtta med kollektivtrafik i kombination med promenad. Tolv lärare uppgav att man oftast cyklar eller går, och i fyra fall anlitas föräldrar för hjälp med bilskjuts. Bögs gård eller P-platsen vid Bögs gård är de vanligaste samlingsplatserna.

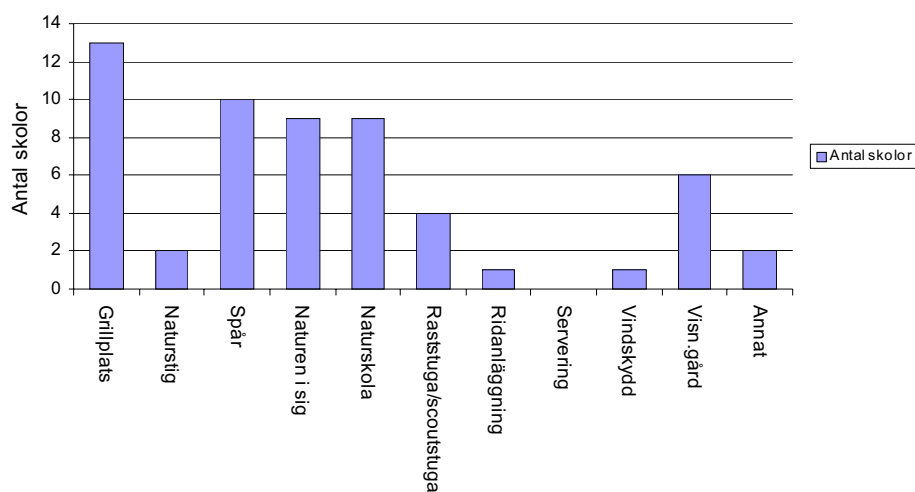
5. **I vilket sammanhang används Järvafältet?**

Fjorton skolor använder Järvafältet huvudsakligen klassvis i samband med ordinarie undervisning i Idrott och hälsa. Tolv skolor använder även Järvafältet för skolans friluftsdagar, varav fyra enbart vid friluftsdagar eller särskilda arrangemang.

6. **För vilka aktiviteter används Järvafältet?**

7. **Vilka anläggningar/anordningar använder skolan?**

8. **Hur har man huvudsakligen fått kännedom om Järvafältets naturreservat?**

De flesta, tolv stycken, svarade att de kände till Järvafältet sedan tidigare. Tio hade fått information från kollegor eller andra, fyra hade själva kontaktat kommunen och tre hade fått information genom kommunens reservatsfolder. En idrottslärare hade fått kännedom om Järvafältet genom den lokala orienteringsklubben.

9. **Vad är det bästa med Järvafältets naturreservat med tanke på skolans idrotts- och friluftsverksamhet?**

Närheten var det som uppskattades av de flesta, och tolv lärare rangordnade det som största fördelen. Annat som lyftes fram var bilfria vägar och ”örörd” fin naturmiljö med varierad terräng och inte för mycket iordningställd. Även grillplatserna uppskattades.

10. **Finns det några problem eller störningar för upplevelse och nyttjande av Järvafältet?**

Nio lärare upplevde inga särskilda problem eller störningar. Lösa hundar ansågs av fem lärare som ett problem, och fyra upplevde buller från väg- och flygtrafik som störande. Ett par lärare stördes av mopedåkning på vägarna och några av nedskräpning och vandalisering/klotter.

11. **Vad skulle kunna vara bättre?**

I stort sett tycks man vara nöjd med sakernas tillstånd. Någon tyckte att det kunde vara snyggare runt grillplatserna, en annan efterlyste bättre information om Järvafältet. Bättre spårunderhåll och bättre spårmarkering var ett annat önskemål.

Så använder föreningarna Järvafältet

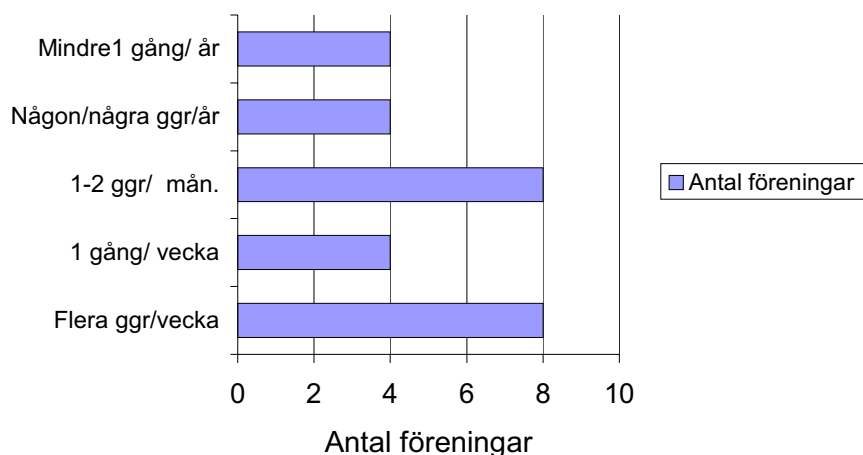
Under 2004 intervjuades företrädare för 28 föreningar i Sollentuna, Järfälla och Stockholms stad (Kista stadsdelsförvaltning) som kunde antas nyttja Järvafältets naturreservat för sin verksamhet. Föreningarna representerade följande områden:

• Natur, friluftsliv, scout	7
• Motion	3
• Ridning	4
• Cykling	2
• Fri idrott	2
• Skidor	2
• Orientering	3
• Brukshund	1
• Pensionärsförening	1
• Invandrarförening	1
• Hembygdsförening	2

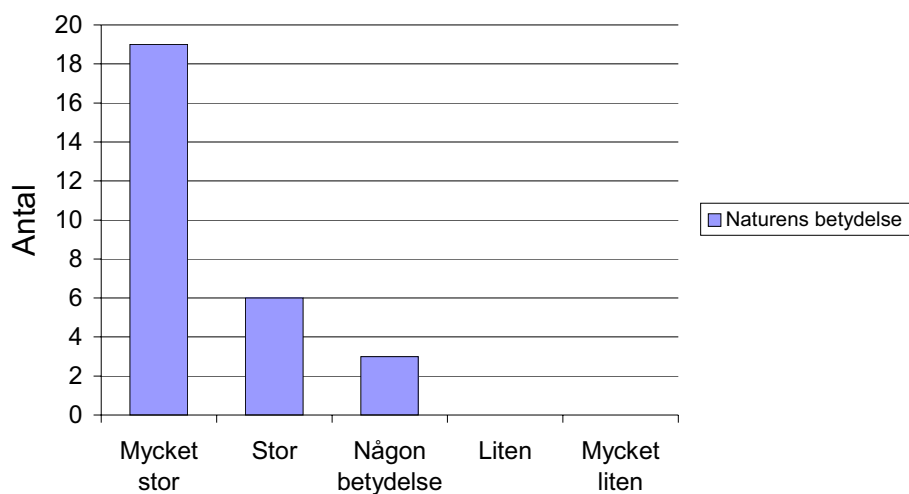
Intervjuresultat i sammandrag

1. Hur ofta använder föreningen Järvafältets naturreservat för organiserad verksamhet?

Bland dem som använder Järvafältet en eller flera gånger i veckan under säsongen återfinns inte oväntat främst föreningar med direkt naturanknuten verksamhet som friluftsliv, orientering, skidor och ridning. Fyra föreningar uppgav att de använder Järvafältet mindre än 1 gång om året. Anledningen var antingen att man använde andra naturområden som låg bättre till, eller att verksamheten (motion) inte bedrevs i naturen.

2. Vilken betydelse har natur-/friluftsområden för verksamheten?

3. Vilka natur-/friluftsområden används vanligtvis?

Nitton föreningar använder vanligtvis Järvafältet för sin verksamhet i naturen. Andra områden som ofta används är Ängsjöområdet som används av sex föreningar, Görveln av fem och Törnskogen av fyra.

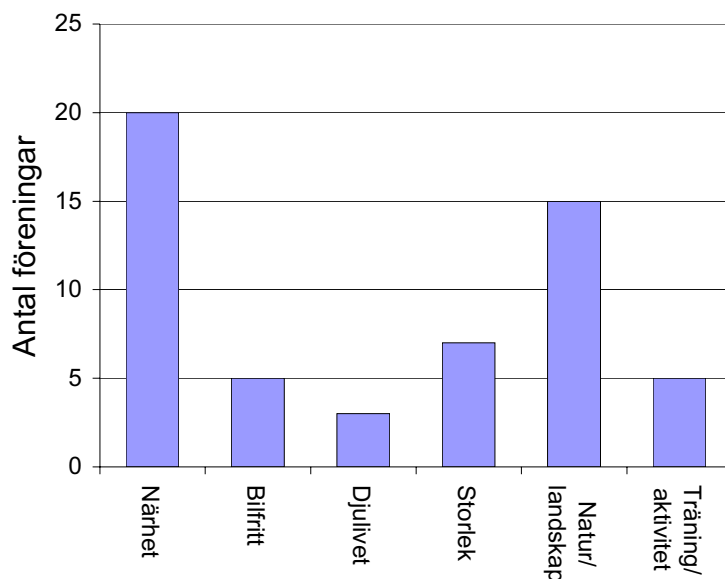
4. Hur använder man Järvafältet?

Sexton av de tjugofyra föreningar som använder Järvafältet använder det huvudsakligen för organiserad verksamhet av annat slag än träning och tävling, till exempel utflykter och samkväm. Åtta föreningar bedriver organiserad träning i naturreservatet och fem använder det också för tävlingar, bland annat orientering och scouting.

5. Vilka delar av Järvafältet använder man?

Sju föreningar använder hela Järvafältet för sin verksamhet. Området mellan Säby och Översjön i västra delen liksom delarna omkring Bögs gård, Väsby och Fäboda är annars de delar som de flesta föreningarna använder i huvudsak.

6. Vad är mest värdefullt med Järvafältet?

7. Innebörden av begreppet naturreservat

Av de intervjuade var det tre som inte alls kände till innebörden av begreppet naturreservat och betydelsen av detta för nyttjandet av Järvafältet. Nitton stycken kunde något så när redogöra för vad ett naturreservat är, men bara några få var säkra på innebörden av reservatsbegreppet och vad som gäller på Järvafältet.

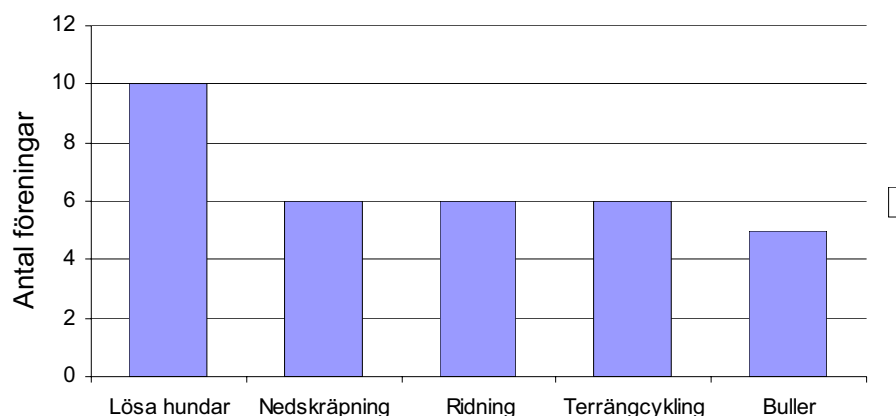
8. Utgör reservatsföreskrifterna något hinder för verksamheten?

Av de tjugofyra föreningar som bedrev verksamhet på Järvafältet svarade två att föreskrifterna utgjorde hinder för verksamheten. Tjugo föreningar ansåg att det var en fördel för verksamheten att Järvafältet var naturreservat. Den främsta fördelen kan sammanfattas i kommentaren ”Skogen finns kvar nästa gång man kommer”. Andra fördelar utöver skyddet var främst att området var bilfritt och att det är kopplingstvång för hundar.

9. Vad uppfattar föreningarna som problem eller störande på Järvafältet?

Noterbart är att de tre främsta problemen innebär brott mot reservatsföreskrifterna och därmed Miljöbalken. I fråga om ridning handlar problemen om ridning utanför påbjudna ridvägar. För terrängcykling – som är tillåten utom i Hansta – är det mest fråga om att cyklisterna kommer snabbt och skrämmar folk och få på stigarna. När det gäller brister i skötsel eller underhåll i naturreservatet nämns bland annat: För mycket stängsel och dåliga stättor, att vägarna plogas vintertid, dåligt ordnat för skidåkning, dålig röjning av spår med till exempel vindfällan som ligger kvar, dålig skyltning, skräpigt vid grillplatser och bristande underhåll av torrdassen. Tio föreningar tyckte att det fanns sådant som kunde vara bättre,

exempelvis bättre skyltat, bättre underhåll av ridstigar, mer natur- och kulturinformation, fler ställen med dricksvatten, bänkar på några platser utmed vägarna, fler ridslingor i närheten av stallen och bättre samordning mellan kommunerna för tillsyn och skötsel.

10. Information om och på Järvafältet

Tre föreningar tyckte att informationen på och om naturreservatet var mycket bra, fjorton tyckte att den var bra och åtta svarade varken bra eller dålig. Bland de synpunkter som fördes fram kan nämnas: Bättre vägvisning, mer information i lokaltidningen med positiva artiklar för att locka ut folk, att det fattas reservatsfoldrar i folderhållarna och att anslagstavlor skulle underhållas bättre.

11. Skulle ni vilja använda Järvafältet mer?

Femton föreningar svarade nej på frågan. Anledningen var att man redan använde Järvafältet så mycket man behövde, eller i några fall att man hade andra områden på närmare håll för verksamheten. Tolv föreningar uppgav att man skulle vilja använda Järvafältet mer för sin verksamhet. För tio av dessa var brist på ledare anledningen till att man inte gjorde det. För de två övriga utgjorde reservatsföreskrifterna en begränsning.

Buffertzoner och mellanrum

Exemplet Lillskogen

Folkhälsoinstitutet och Livsmedelsverket presenterade i februari 2005 en handlingsplan för förbättrad folkhälsa. I planen lyfts friluftslivet fram som ett viktigt insatsområde. Fler människor ska lockas till fysisk aktivitet ute i naturen. Det kräver att friluftslivet integreras med andra samhällssektorer och ses mer i ett möjlighetsperspektiv än i ett områdesperspektiv.

Betydelsen av Järvafältets naturreservat för friluftslivet beror inte bara på reservatsförvaltningen utan är också beroende av förvaltningen av annan naturmark och verksamheten inom andra kommunala förvaltningar.

Det lilla friluftsområdet Lillskogen i Sollentuna utgör både buffertzon och förbindelselänk mellan bebyggelsen och naturreservatet. Lillskogen är närfriluftsområde med omväxlande natur för boende i norra Viby och Rotebro och används flitigt av bland annat Rotebro IS orienteringssektion, Friluftsfrämjandets barn- och ungdomsverksamhet och ryttarna vid Överby Ridsportanläggning. Det belysta motionsspåret på 2,2 kilometer är en populär löp- och promenadslinga, inte minst för hundägare. Området innehåller också markerade ridstigar och en ridförbindelse mellan Överby ridsportanläggning och naturreservatet. Utvecklingen på motionsspåren i Lillskogen illustrerar den bortträngningseffekt som nämnts tidigare i del 1 i avsnittet om Allmänningarnas tragedi.

Sollentuna Gator och Kommunledningskontoret ansvarar för gator, parker och övriga ”mellanrum” i kommunen, bland annat det som i de två senaste kommunplanerna angetts som viktiga stråk mot rekreationsområden.

Kommentarer och förslag till åtgärder

- I rapporten Friluftsliv i tätort del 1 (2001:18) betonades vikten av en offensiv planering och förvaltning som stärker och utvecklar friluftslivets förutsättningar. En defensiv förvaltning leder lätt till en låt-gå utveckling i strid med mål och ursprungliga ambitioner. I slutet av 1970-talet märkte Rotebro IS ut ett drygt fyra kilometer långt motionsspår på fina stigar i Lillskogen markerat med gula märken på träden. När antalet hästar ökade i de intilliggande ridstallen började spåret att användas för ridning, och etablerades mer eller mindre som ridstig och en del sträckor markerades också så småningom som ridstig. I takt med att det forna motionsspåret reds sönder övergavs det av motionslöpare. De delar som inte användes av ryttarna började växa igen och markeringarna som ingen längre underhöll nöttes bort av väder och vind. Detta påpekades i en skrivelse till kommunens fritidsnämnd 1987, men föranledde ingen åtgärd. Det gamla gulmärkta naturspåret och andra lämpliga stigsträckningar bör kunna återskapas som komplement

till det anlagda motionsspåret. Genom förbättrad information och markering görs det tydlig att spåret inte är avsett för ridning. Ryttarna har egna påbudsmarkerade ridsår i Lillskogen. Skyltningen för ridning är dock oklar och delvis felaktig och bör ses över.

- Det belysta motionsspåret har haft en likartad utveckling när det gäller skidåkning. Ännu mot slutet av 1980-talet maskinpreparerades spåret för skidåkning. Med åren har ny bebyggelse tillkommit i Viby intill Lillskogen och antalet besökare har ökat. Motionsspåret har blivit allt populärare som promenadslina och för hundrastning, också vintertid. Spårprepareringen har upphört och ingen åker längre skidor på motionsspåret som vintertid snabbt trampas upp. Skidåkarna hänvisas i stället till den flacka golfbanan alldeles intill där kommunen preparerar spår. Med hjälp av tydlig förvaltning, information och skyltning bör motionsspåret vintertid kunna användas med skidåkning som prioriterad verksamhet. Det var sannolikt avsikten när motionsspåret en gång i tiden anlades med statsbidrag från Naturvårdsverket.
- Lillskogen är som namnet antyder inte stor, men terrängen är sådan att det utan karta är svårt att hitta en bra väg igenom till Järvafältet. En markerad stigsträckning skulle förbättra tillgängligheten till naturreservatet.
- Förbindelsen mellan bebyggelsen i Rotebro och Järvafältet har i kommunplanen angetts som viktigt stråk mot rekreationsområde. Genom aktiva rekreationsanpassade åtgärder kan förbindelsen stärkas och tillgängligheten till naturreservatet ökas bland annat för skidåkning. Se för övrigt tidigare om ”Gröna länkar”.

Förslag till åtgärder i sammandrag

Skötselplaner

Skötselplanerna för de olika reservatsdelarna samordnas, revideras och utvecklas i den del som rör motion och friluftsliv med utgångspunkt från den grundläggande inriktning som anges i reservatsbesluten om bland annat friluftslivets anpassning till naturgivna förutsättningar.

Vägar, spår och leder

En för de olika reservatsdelarna gemensam spårplan upprättas som underlag för planering och skötsel av vägar, spår och leder. Planen har sin utgångspunkt i olika besökskategoriers och aktiviteters behov och förutsättningar, och med prioriteringar mot bakgrund av vad som anges i reservatsbesluten. Anpassning av skyltning och märkning till svensk standard i enlighet med reservatsbeslut.

Tillgänglighet

Initiativ tas till en mer aktiv planering och förvaltning av förbindelsestråk ("Gröna länkar") ut till naturen enligt samma principer som det norska turveisystemet.

Information

Ett för de olika reservatsdelarna gemensamt program för information upprättas för samordning av informationen mellan förvaltarna och mellan olika informationsåtgärder och informationskanaler.

- Vägvisning till Järvafältet förbättras.
- Reservatskartan revideras och fel rättas till.
- Anslagstavlor ses över, rensas och vid behov rivs.

Skyltning och märkning

Initiativ tas för att återuppta arbetet med svensk standard för skyltning för sport och friluftsliv ("Friluftsstandarden") som officiellt upphävdes 2004. Aktuella standardkommittéer upplöstes när Naturvårdsverkets ansvar för friluftslivet upphörde. Den gamla standarden från 1970 bör ses över och utvecklas med hänsyn till friluftslivets nya förutsättningar.

Utbildning

- Kompletterande utbildning i friluftsplanering och friluftsförvaltning av personal inom reservatsförvaltningen och övriga förvaltningar vars verksamhet har betydelse för naturvård och friluftsliv.
- Komplettering av reservatsförvaltningen med ny kompetens med inriktning på friluftsliv.

- Utbildning av organisationer/entreprenörer och andra med uppdrag eller i naturreservatet.
- Utbildning av tillsynsmän.

Ridning

- Utbildning av anläggnings- och verksamhetsansvariga om vad som gäller för ridning och allemansrätt i allmänhet och för ridning i naturreservatet i synnerhet, och krav på att tillräckliga kunskaper förmedlas till ryttarna.
- Krav på tillstånd och erforderlig kunskap om regler för ridning i naturreservatet för privatryttare som nyttjar naturreservatet.
- Obligatorisk märkning av hästar som används i naturreservatet.

Samordning

- Bättre samordning mellan reservatsförvaltarna.
- Bättre samordning mellan reservatsförvaltarna och andra berörda kommunala förvaltningar.
- Bättre sektorssamordning, till exempel naturvård – trafik.

Organisationer

- Inventering av möjligheterna att använda organisationerna som en resurs för exempelvis tillsyn, skötsel och underhåll.

Referenser

Aldrig långt till naturen – Skydd av tätortsnära natur i Stockholmsregionen. Länsstyrelsen AB, 2003.

Allemansrätten – hur bör den förändras. Hultkrantz, L. Ekonomisk debatt 8, 1994.

Besökare i naturreservat. Länsstyrelsen Stockholms län, Rapport 2003:10.

Besökarstudier i naturområden. Handbok. Skogsstyrelsen, rapport 3/2005.

Bildande och förvaltning av naturreservat. Naturvårdsverket, Handbok 2003:3.

Djupintervjuer om upplevelsevärden i Hanveden. RTK, pm 14/2003.

Ett program för bättre förvaltning och nyttjande av naturskyddade områden 2005-2015. Naturvårdsverket, rapport 5410/2004

Friluftsliv trenger mer enn arealer. Nordiska Ministerrådet, Tema Nord 1996:591.

Friluftspan. Trollhättans kommun 2000.

Gröna områden i planeringen. Boverket 1999.

Hur förverkliga 2000-talets friluftspolitik? Friluftsrådet, rapport 5388, augusti 2004.

I min barndoms skogar. RTK, pm 17/2003.

Järfälla kommun. Grönplan 1997.

Järfälla kommun. Översiktsplan 1990 – 2010.

Järvakilen – Upplevelsevärden i Stockholmsregionens gröna kilar, 1:2004. Regionplane- och trafikkontoret.

Konsekvenser för friluftsliv. Banverket/Naturvårdsverket/Vägverket.

Limits of Acceptable Change System for Wilderness Planning. Cole, D m.fl.. US Dep. Of Agriculture. Ogden 1985.

Mötesplats naturen. Skogsstyrelsen 2005.

Planering för friluftsliv. Naturvårdsverket, Statens institut för byggnadsforskning 1971.

Planering och förvaltning för friluftsliv – en forskningsöversikt. Naturvårdsverket, Rapport 5468, juni 2005.

Planering för rekreation. Skogsstyrelsen, rapport 7/2005.

Ridning på Järvafältet. Ahlström, I. Rapport 1990.

Räkna friluftslivet – handbok om räknare Radio Beam. Naturvårdsverket 2005.

Skogens sociala värden. Skogsstyrelsen, meddelande 3/2004.

Skylta skyddad natur. Naturvårdsverket Stockholm 2003.

Skötselplan för Hansta naturreservat. Stockholms stad 2000.

Skötselplan naturreservatet Västra Järvafältet. Länsstyrelsen AB 1987.

Skötselplan för naturreservatet Östra Järvafältet, rev 1992. Sollentuna kommun.

Så använder vi naturreservaten. Länsstyrelsen AB, rapport 2004:23.

Tillgång till naturen för människor med funktionshinder. Skogsstyrelsen, rapport 2/2005.

Tillgänglighet inom fritid-idrott-kultur. Svenska Kommunförbundet/Riksidrottsförbundet 2003.

Vår tätortsnära natur. Skogsstyrelsen 2004.

Vägar till ett effektivare samarbete i den privata tätortsnära skogen. Skogsstyrelsen, rapport 6/2005.

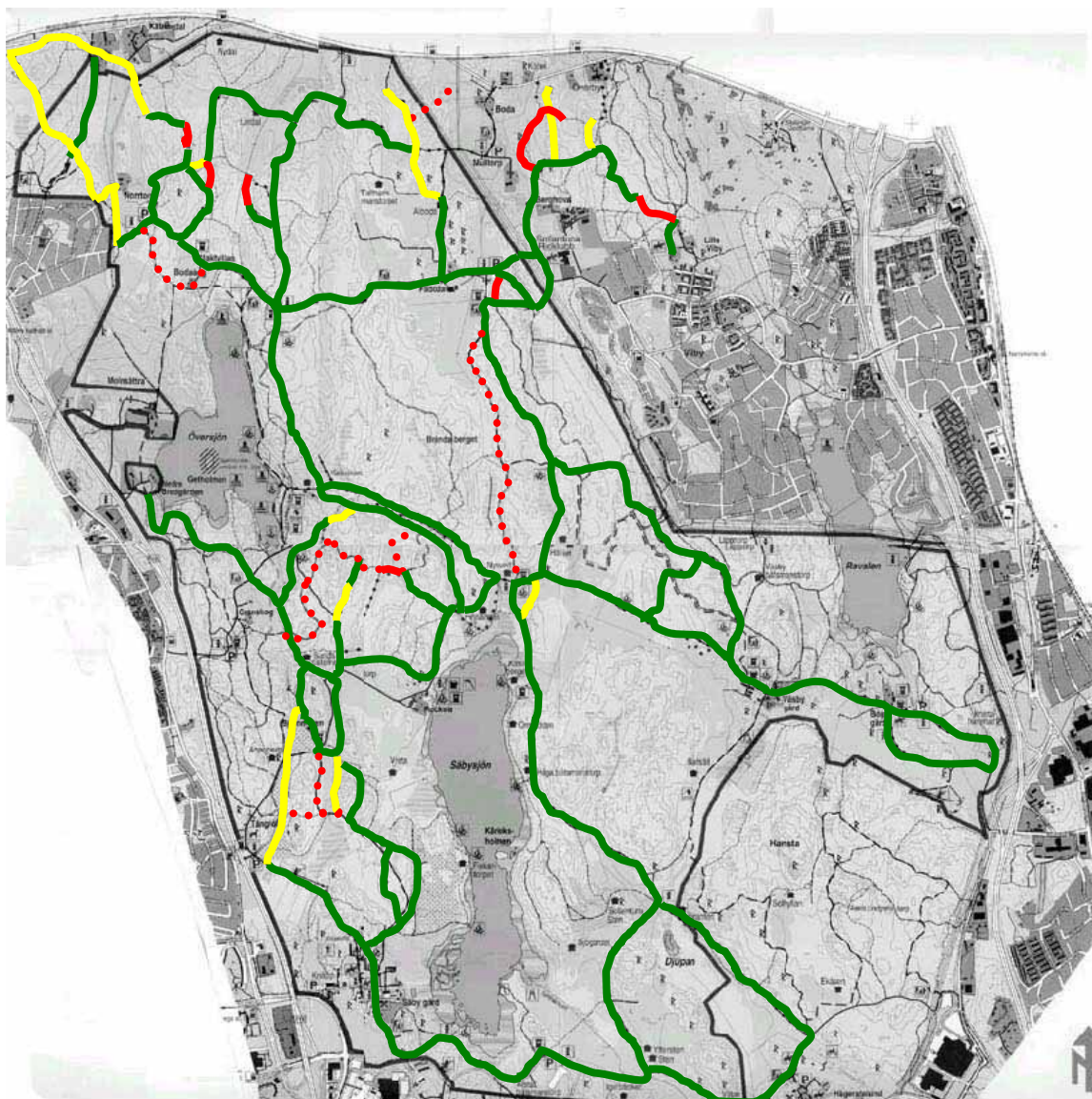
Wallsten, Per. Fritidsnatur – Var och hur? SLU Avd. för landskapsvård, rapport 34, 1985.

Bilagor

IDROTTPOLITISKT PROGRAM OCH FRILUFTSPLANER I STOCKHOLMS LÄN 2003 Bilaga 1

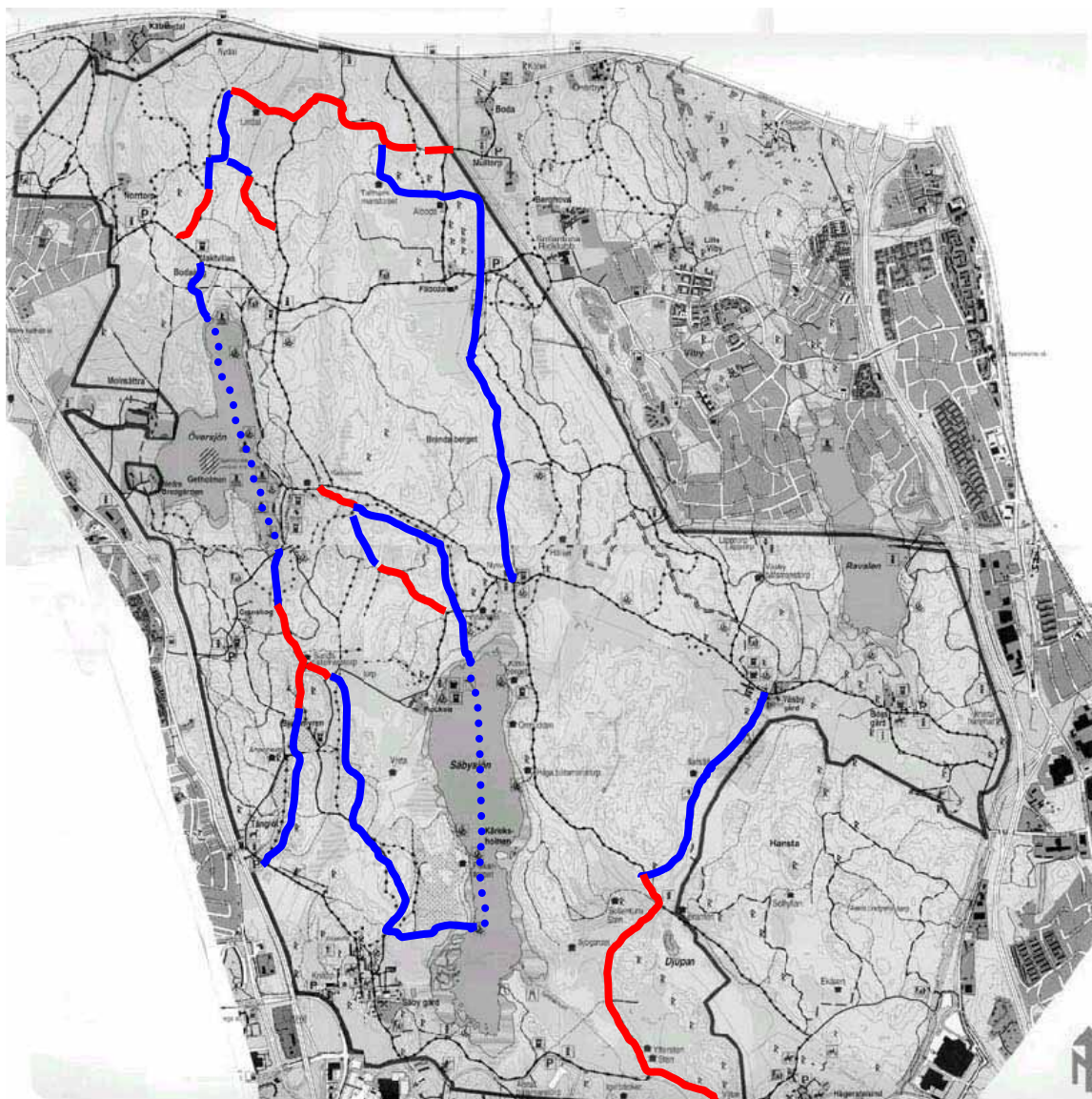
Källa: Ahlström 2003

Kommunnamn	Idrottspolitiskt program	Idrottspolitiskt program - kommentar	Frilufsplan
Upplands Väsby kommun	Nej	Var på gång, men arbetet har avstannat.	Nej
Vallentuna kommun	Nej	Har tagit fram ett Barn- och ungdomspolitiskt program	Nej
Österåkers kommun	Nej	Fritidspolitiskt program 2002-2006 har antagits med bl.a. avsnitt Idrottsanläggningar, Friluftsliv, Föreningsstöd	Nej
Värmdö kommun	Nej	Kommunfullmäktige har beslutat att ta fram program, men arbetet har inte kommit igång. Men räknar med att sätta igång arbetet med program under våren 2004.	Nej
Järfälla kommun	Nej	Var på tal efter seminariet på Bosön, men den borgerliga majoriteten ansåg att idrottsfrågorna var tillräckligt tillgodosedda i kommunens inriktnings- och effektmål. De socialistiska oppositionspartierna var för ett idrottspolitisk program. Frågan drivs av enskilda politiker, men f.n. finns ej majoritet för ett program. Frågan kommer att aktualiseras inför budgetförhandlingarna för 2006.	Nej
Ekerö kommun	Nej	Inget beslut har fattats. Inget arbete pågår	Nej
Huddinge kommun	Nej	Arbete pågår, beräknas vara klart 2004	Nej
Botkyrka kommun	Nej	Beslut har fattats, och arbete med program pågår.	Ja. FIN 88
Salems kommun	Nej	Inget arbete pågår	Nej
Haninge kommun	Ja	Idrottspolitiskt program för Haninge kommun	Nej. Diskuterar Natur/frilufsplan
Tyresö kommun	Nej	Inga beslut har fattats, inget arbete är på gång	Ja. Program för friluftsområden, 1996
Upplands-Bro kommun	Nej	Inga beslut har fattats, inget arbete är på gång	Nej
Täby kommun	Nej	Motion finns från våren 2003 om att ta fram program. Tidigare har frågan inte varit uppe	Nej
Danderyds kommun	Nej	Har tagit fram <i>Kultur- och fritidsplan för Danderyd 2002-2004</i> där idrotten ingår.	Nej
Sollentuna kommun	Nej	Har diskuterats, och kommunen har för avsikt att ta fram program.	Nej
Stockholms stad	Ja	Idrottspolitiskt program för Stockholms stad	Nej
Södertälje kommun	Nej	Inget arbete pågår. Mål och medel för idrotten tas upp i budgetarbetet.	Nej
Nacka kommun	Nej	Ej aktuellt med idrottspolitiskt program. Beslut om program för idrott och friliv.	Nej.
Sundbybergs stad	Nej	Fritidsförvaltningen har fått i uppdrag att ta fram Fritidspolitiskt program där idrotten ingår.	Nej
Solna stad	Nej	Har diskuterats, men frågan har tappat fart i samband med förändringar i nämnder.	Nej
Lidingö stad	Nej	Har diskuterat att man borde ta fram ett idrottspolitiskt program.	Nej
Vaxholms stad	Nej	Har inte varit på tal.	Nej
Norrtälje kommun	Nej	Program ska tas fram. Ett metod-PM finns framtaget och en utredning ska genomföras och presenteras under 2004.	Nej
Sigtuna kommun	Nej	Har ej diskuterats.	Nej
Nynäshamns kommun	Nej	Utkast finns för Kultur och fritidsplan, där idrott till viss del ingår.	Nej

Bilaga 2. Ridvägar på Järvafältet.

- Markerad ridväg på karta och i terräng.
- Markering i terräng och på karta överensstämmer ej.
- Ridstig markerad på motionsspår.
- Stig utanför ridvägnät med omfattande ridning

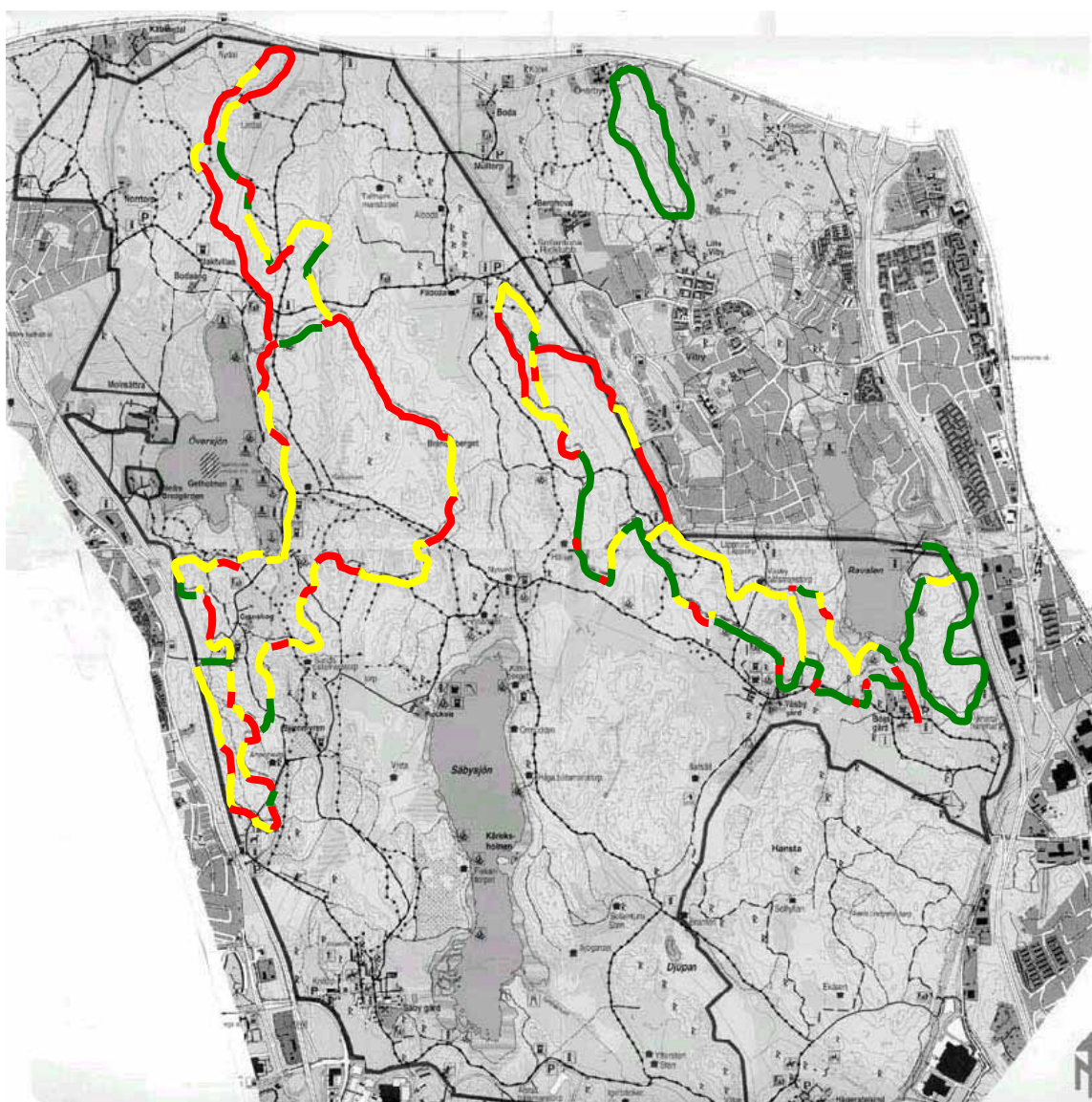
Bilaga 3. Lämpliga sträckningar för skidspår

Lämplig sträckning för skidspår

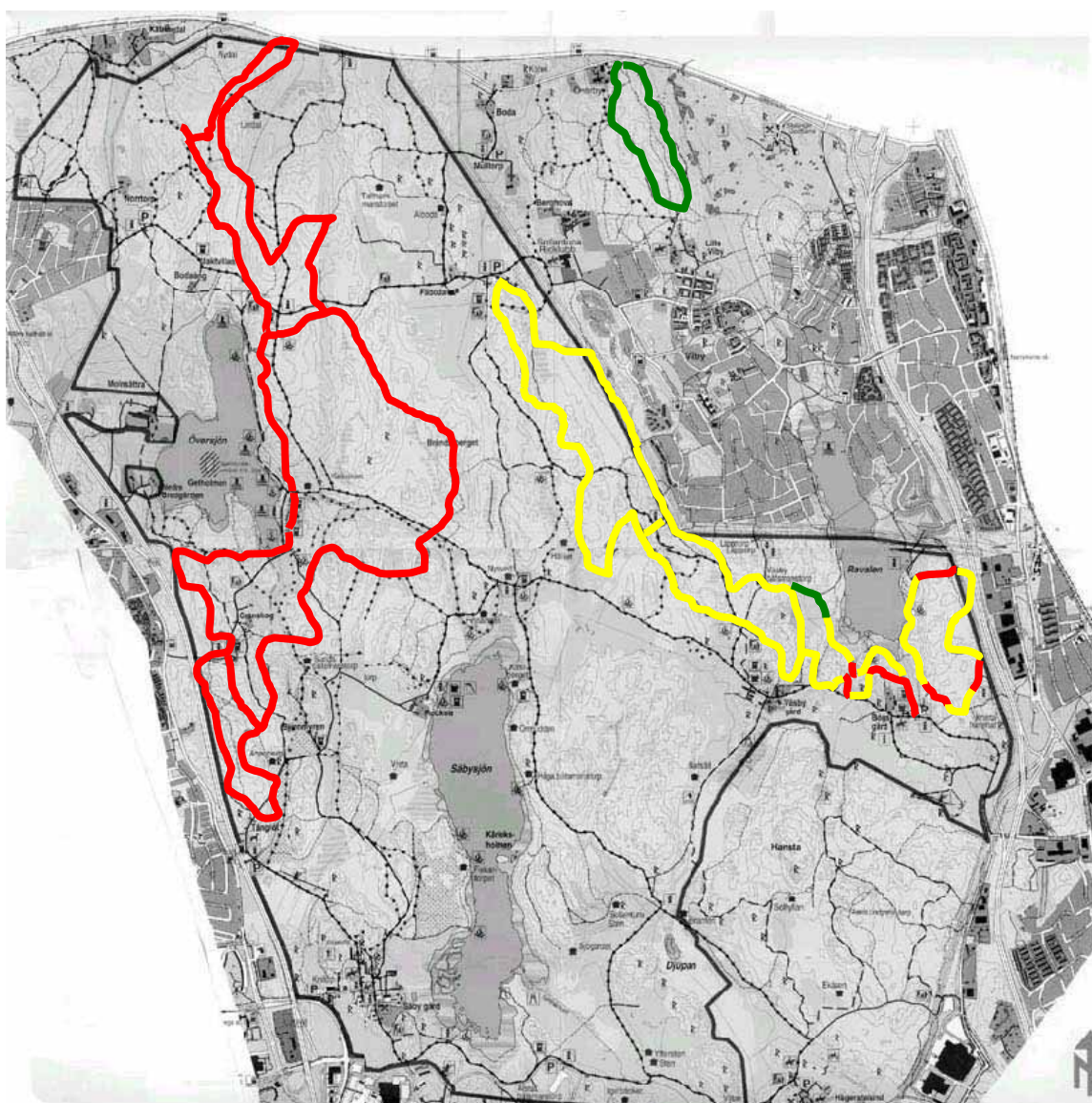

Lämplig sträckning för skidspår på markerad ridstig

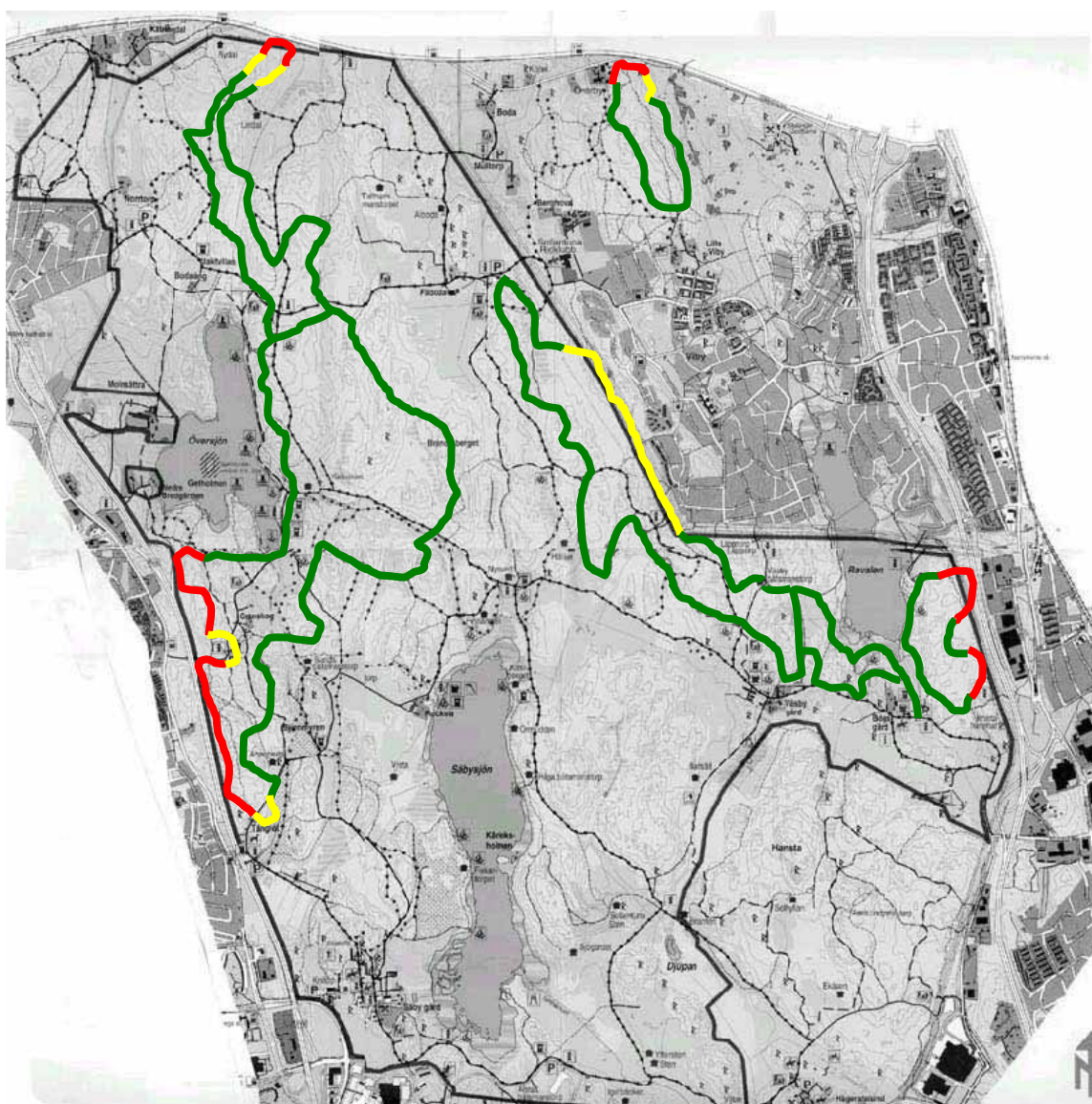
Bilaga 4. Motionsspår.: Kvalitet framkomlighet.

— God kvalitet
 — Mindre god kvalitet
 — Låg kvalitet

Bilaga 5. Motionsspår: Kvalitet skyltning.

— God kvalitet
 — Mindre god kvalitet
 — Låg kvalitet

Bilaga 6. Motionsspår: Kvalitet miljö.

— God kvalitet
 — Mindre god kvalitet
 — Låg kvalitet

Lagar m.m. av betydelse för friluftsliv

Brottsbalken

I brottsbalken återfinns flera av de bestämmelser som sätter gränser för allemansrätten. Jaktlagen föreskriver hänsyn mot viltet vid idrottstävlingar och friluftsverksamhet i naturen. Lagen innehåller också bestämmelser om hundhållning i naturen. Med stöd av jaktförordningen kan länsstyrelsen införa ytterligare bestämmelser om tillsyn över hundar. Även Lag om tillsyn över hundar och katter har betydelse för friluftslivet.

Jordabalken

Jordabalkens 3 kap. kan möjligen åberopas mot viss typ av organiserad friluftsverksamhet som är störande för grannfastighet.

Kulturminneslag (1988:950)

Utan länsstyrelsens tillstånd är det förbjudet att vidta åtgärder i områden med fasta fornlämningar, t.ex. ett gravfält. Länsstyrelsen kan också meddela särskilda föreskrifter om vad som gäller för allmänheten inom ett område med fornlämningar.

Lag om skydd mot olyckor (2003:778)

Lagen innehåller bl.a. bestämmelser om åtgärder som en kommun ska vidta till skydd för olyckor, och kommunernas möjligheter att meddela eldningsförbud.

Miljöbalken

Miljöbalken innehåller allmänna hänsynsregler som gäller för alla som nyttjar allemansrätten eller annars vistas i naturen. Lagen ställer också krav på åtgärder och kunskap på den som nyttjar naturen för organiserad friluftsverksamhet. Ett särskilt kapitel behandlar olika former av skydd för naturen, och möjligheter att utfärda föreskrifter för allmänheten i lagskyddad natur.

Ordningslagen (1993:1617)

Med stöd av ordningslagen får kommuner meddela lokala ordningsföreskrifter med regler för motion och friluftsliv.

Plan- och bygglagen

Plan- och bygglagen PBL innehåller allmänna bestämmelser som vägledning för den översiktliga kommunala planeringen. Kommunernas planering ska bland annat främja en god fritidsmiljö. Om ett område har avsatts för viss verksamhet i översiktsplanen, t.ex. friluftsliv, ska det vara vägledande vid beslut om tillstånd för

sådant som kan få betydelse för området. Reglerna i PBL samverkar med Miljöbalkens regler om en långsiktig god hushållning med naturresurser och en god livsmiljö.

Sjötrafikförordning (1986:300) och Vattenskoterförordningen (SFS 1993:1053. Senast ändrad 2004:607)

Med stöd av Sjötrafikförordningen kan länsstyrelsen meddela lokala föreskrifter om t.ex. hastighetsbegränsning och vattenskidåkning. Länsstyrelsen beslutar också om områden där körning med vattenskoter är tillåten.

Skadeståndslagen (SFS 1975:404)

Friluftsliv sker på egen risk. Men aktivitetsarrangörer och huvudmän för anläggningar eller anordningar i natur för friluftsliv kan bli skadeståndskyldiga för skador som drabbar besökare eller markägare.

Skogsvårdslagen (1979:429)

Med stöd av Skogsvårdslagen kan länsstyrelsen meddela föreskrifter om hänsyn till naturvårdens, inklusive friluftslivets, intressen i samband med skogskötsel.

Terrängkörningslagen (1975:1313) och terrängkörningsförordning (1978:594)

Terrängkörningslagen anger grundreglerna för körning i terräng med motordrivna fordon. Terrängkörningsförordningen anger undantag från lagens förbud och preciserar tillämpningen av lagen.

Trafikförordningen 1998:1276

Trafikförordningen innehåller regler om trafik, bl.a. på enskilda vägar och vad som gäller för lokala trafikföreskrifter. I lokala trafikföreskrifter kan tas in regler av betydelse för friluftslivet.

Vägmärkesförordningen (SFS1978:1001)

Vägmärkesförordningen innehåller regler för skyltning med vägmärken inklusive vägvisare. Den ska i tillämpliga delar användas för skyltning i exempelvis friluftsområden och vid vägvisning till anläggningar och områden för sport och friluftsliv.

Övrigt:

Allemansrätten

Allemansrätten är ingen lag, men har nästan kommit att betraktas som ett eget rättsområde. Allemansrätten som begrepp är inskrivet i grundlagen sedan 1994, men innehållet finns inte klargjort i lag. Allemansrätten innebär i stort att det är tillåtet att vistas på annans mark om man inte stör eller förstör. Miljöbalken ställer krav på

kunskap om allemansrätten på alla som nyttjar naturen, särskilt för organiserad verksamhet. Allemansrätten anses knuten till den enskilde individen, men kan utnyttjas för verksamhet av till exempel organisationer, företag och kommuner. Dessa anses emellertid inte ha någon egen allemansrätt, och kan inte åberopa allemansrätten som stöd för sin verksamhet.

Svensk standard för sport och friluftsliv

Skyltning och märkning i natur för friluftsliv bör utföras enligt svensk standard. Standarden är inte tvingande utan enbart en rekommendation. Men användningen av standarden grundas i vissa delar på lag och förordning och har därför rättslig verkan. Standarden upphävdes emellertid officiellt i september 2004. (Se del 1 sid. 30)

Med den nya naturvårdspolitiken har friluftslivet fått större betydelse i naturvården. Friluftslivet har under de senaste decennierna genomgått stora förändringar och i vissa avseenden närmat sig idrotten, som i sin tur har närmat sig friluftslivet med naturen som arena. Syftet med denna rapport är att visa hur friluftspanering kan ingå som en naturlig del i den fysiska planeringen.

I tätorternas översiktsplaner talas om vikten av gröna stråk som förbindelser ut till naturen. Men för att värdet av de gröna stråken till fullo ska tas till vara räcker det inte med bevarande. Då är det nödvändigt med en mer offensiv planering, där skyltning och vägvisning spelar en stor roll. Att ha bra information om friluftsområden har stor betydelse för tillgängligheten.

Järvafältet har valts som exempel på ett tätortsnära friluftsområde. Det består av fyra sammanhängande naturreservat och förvaltas av tre kommuner vilket ställer särskilda krav på helhetstänkande och samordning i förvaltningen. Utvecklingen på Järvafältet har kunnat följas under mycket lång tid, vilket givit värdefullt perspektiv på planering och förvaltning. Syftet har varit att granska Järvafältets naturreservat ur ett friluftsperspektiv, och med det som utgångspunkt diskutera friluftslivets förutsättningar och möjligheter. De förslag till åtgärder som ges i rapporten är i stor utsträckning av generell art och tillämpbara på planering och förvaltning för friluftsliv över huvud taget.

Länsstyrelsen vill med denna rapport bidra till att höja kunskapen och intresset för dessa frågor. Ingemar Ahlström har författat rapporten och ansvarat för projektet. Författaren ansvarar själv för innehållet.

Ägare av projektet:

Projektet har kunnat genomföras tack vare nedanstående samarbetspartners:

Ytterligare exemplar av denna rapport
kan beställas från Länsstyrelsen
Miljö- och planeringsavdelningen
Tel: 08- 785 40 00 (vxl)
Rapporten finns också som pdf på vår hemsida
www.ab.lst.se
ISBN 91-7281-199-4

Adress
Länsstyrelsen i Stockholms Län
Hantverkargatan 29
Box 22 067
104 22 Stockholm, Sverige
Tel: 08- 785 40 00 (vxl)
www.ab.lst.se